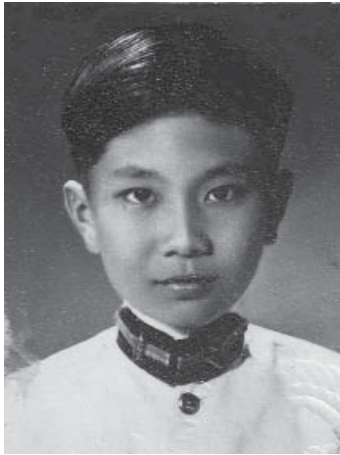

ใบสีมาส้มัยกรุงเทพฯ

เสมา สีมา เล่ม ๒

พิทยา บุณนาค

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THALAND RESEARCH FUND

จบการศึกษาทางวิชา Industrail & Product Design ประเทศอังกฤษ มีผลงานนวัตกรรม ๓ ชิ้นที่ได้จดทะเบียนสงวนลิขสิทธิ์ไว้ในประเทศอังกฤษ เมื่อกลับมาประเทศไทย ได้เข้ารับราชการที่ศูนย์การออกแบบผลิตภัณฑ์ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม และเป็นอาจารย์พิเศษ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จาก พ.ศ. ๒๕๒๔ เป็นอาจารย์พิเศษภาควิชาศิลปไทย คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้ร่วมทำการวิจัย รศ. ดร. พริยะ ไกรฤกษ์ และ Dr. Hans Penth เรื่อง หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ในโครงการมูลนิธิโตโยต้า

พ.ศ. ๒๕๓๘ - ๒๕๔๒ ดำรงตำแหน่ง Hons. Editor of The Journal of the Siam Society (JSS) ของสยามสมาคมฯ

พ.ศ. ๒๕๔๘ มุสลิมผู้นำ “ปฐมจุฬาราชมนตรี” คนแรกในสยาม

พ.ศ. ๒๕๕๑ หลักสีมาสสมัยอยุธยาและกรุงเทพฯ ในโคลงการพุทธศาสนากับศิลปะไทย ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว)

พ.ศ. ๒๕๕๗ ดัชนีใบสีมา ฉบับพิศดารและวิถาวร ที่ไม่สมบูรณ์

เย ธมฺมา

ใบสีมาสัณยกรุงเทพฯ
เสมาสีมา เล่ม ๒

วิจัย และ เรียบเรียง พิทยา บุญนาค
ในโครงการ พุทธศาสนากับศิลปะไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๐๐
โดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
หัวหน้าและผู้ควบคุมโครงการ รศ. ดร. พริยะ ไกรฤกษ์

บรรณาธิการ
รูปเล่ม พิทยา บุญนาค
ปก พิทยา บุญนาค

จำนวนพิมพ์
ปีที่พิมพ์
เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ

จัดพิมพ์โดย

พิทยา บุญนาค pityabunnag@hotmail.com

คำปรารภ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำ ของ รศ. ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์

เมธีวิจัยอาวุโส ผู้ควบคุมโครงการเรื่อง พุทธศาสนากับศิลปะไทย

ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๐๐

ในโครงการเรื่อง *พุทธศาสนากับศิลปะไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๐๐* ซึ่ง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ควบคุม และข้าพเจ้าได้มอบหมายให้ พิทยา บุญนาค ทำการวิจัยเรื่อง *หลักสืมาในศิลปะไทย* โดยแยกออกเป็นโครงการวิจัยย่อย ด้วยเหตุที่ พิทยา มีความสนใจ และได้ทำการค้นคว้าในเรื่องของหลักสืมาเป็นเวลายาวนาน

ในการพิมพ์ผลงานวิจัยครั้งนี้ได้แยกแบ่งออกเป็นสองเล่ม **เล่มที่ ๑** จะเกี่ยวกับหลักสืมาสมัยอยุธยาในช่วงก่อนเสียกรุงครั้งแรก ถึงเสียกรุงครั้งที่สอง และสมัยกรุงธนบุรี (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๔๖๕) ส่วน **เล่มที่ ๒** จะเป็นหลักสืมาในสมัยกรุงเทพฯ จากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ ๑ ถึงช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๕ - ๒๔๘๐)

ในงานวิจัยนี้ผู้ทำวิจัยจะให้ความสำคัญเป็นอย่างมากต่อความสืบเนื่องในรูปแบบของงานศิลปะ ซึ่งผู้วิจัยถือว่าเป็นเพียงแค่ผลิตภัณฑ์ และได้แยกแบ่ง ผลิตภัณฑ์ ดังกล่าวออกเป็นกลุ่ม เป็นแบบ เป็นสายสกุล โดยแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมถึงการพัฒนาและอิทธิพลร่วมสมัยที่แต่ละกลุ่มแต่ละสายสกุลมีต่อกัน อีกทั้งยังแสดงให้เห็นอีกว่ารูปแบบนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้นหรือมีอยู่แต่แบบเดียวในช่วงระยะเวลาเวลาใด หากจะมีร่วมกันอยู่หลากหลายรูปแบบในระยะเวลาเดียวกัน และรูปแบบเดิมก็ไม่จำเป็นที่จะต้องหมดความนิยมไป เมื่อมีรูปแบบใหม่เกิดขึ้น จึงนับว่างานวิจัยนี้เป็นผลงานสำคัญชิ้นหนึ่งในรอบทศวรรษ

พิริยะ ไกรฤกษ์

สารบัญ

อภิธานลักษณะ และ วิธีการนำเสนอ	๐๙
ใบสัณนิษฐานที่ปรากฏขึ้นในสมัยกรุงเทพฯ	๑๘
เรื่องของ สี่มา	๔๕
ว่าด้วยการกำเนิดของพัทธสี่มา	
ว่าด้วยอรรถกถา	
เรื่องของขันทีสี่มาและมหาสี่มา	
เรื่องของสี่มนตรีก	
ลูกนิมิตเพ่งเกิดขึ้นสมัยกรุงเทพฯ	
ตอนที่ ๑ ใบสัณนิษฐานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑	๕๙
ใบสัณนิษฐานวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) กรุงเทพฯ	๖๐
ใบสัณนิษฐานวัดสระเกศ กรุงเทพฯ	๖๘
ใบสัณนิษฐานวัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ	๗๐
ใบสัณนิษฐานวัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ	๗๔
ใบสัณนิษฐานวัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ	๗๙
ใบสัณนิษฐานวัดปทุมคงคา กรุงเทพฯ	๘๔
ใบสัณนิษฐานสายโง่งคิ้ว แสร้งว่า	๘๕
เรื่องของวัดอโยธยา / วัดเดิม อโยธยา	๘๕
ใบสัณนิษฐานวัดสุวรรณาธาราราม อโยธยา	๑๐๑
ใบสัณนิษฐานวัดอมรินทราราม ธนบุรี	๑๐๓
ใบสัณนิษฐานวัดดุสิตาราม ธนบุรี	๑๐๕
ใบสัณนิษฐานวัดคูหาสวรรค์ ธนบุรี	๑๐๗
ใบสัณนิษฐานวัดอภัยทายาราม กรุงเทพฯ	๑๐๙
ใบสัณนิษฐานวัดราชสิทธิธาราม ธนบุรี	๑๑๖
ใบสัณนิษฐานวัดราชบูรณะ กรุงเทพฯ	๑๑๙
ใบสัณนิษฐาน “แบบโง่งคิ้ว แสร้งว่า”	๑๒๒
ใบสัณนิษฐานวัดคลองใหม่ กรุงเทพฯ ยานนาวา	๑๒๓
ตอนที่ ๒ ใบสัณนิษฐานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒	๑๒๕
ใบสัณนิษฐานวัดอรุณราชวราราม ธนบุรี	๑๒๗
แม่แบบของใบสัณนิษฐาน “กลุ่มยกบ่าหน้าอูม”	๑๓๐
ใบสัณนิษฐานแม่แบบ “สายสกุลอโยธยา กลุ่มยกบ่าหน้าอูม”	๑๓๑
ใบสัณนิษฐานชุดแรกของวัดบวรเม่งคล ธนบุรี	๑๓๙
ใบสัณนิษฐานวัดเขมา นนทบุรี	๑๓๙
ใบสัณนิษฐานวัดสุวรรณาธาราม ธนบุรี	๑๔๓

ตอนที่ ๓ ใบสีมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓	๑๔๗
ใบสีมาแบบวังหน้า	๑๔๘
ใบสีมาวัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ	๑๔๘
ใบสีมาวัดบวรมงคล ธนบุรี	๑๔๙
ใบสีมาวัดไพยยนต์ สมุทรปราการ	๑๕๐
ใบสีมาวัดทรงธรรม สมุทรปราการ	๑๕๒
ใบสีมาวัดบวรนิเวศ	๑๕๓
ใบสีมาวัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพฯ	๑๕๕
ใบสีมา “กลุ่มยกบ่าหน้าอุ้ม” ในรัชกาลที่ ๓	๑๕๖
ใบสีมา “อยุธยาเขมรทรงเครื่อง กลุ่มยกบ่าหน้าอุ้ม”	๑๕๗
ใบสีมาวัดโมฬีโลกยาราม ธนบุรี	๑๕๗
ใบสีมาวัดภักดินาถ ธนบุรี	๑๖๑
ใบสีมาวัดประดู่ฉิมพลี ธนบุรี	๑๖๒
ใบสีมาวัดจุฬามณี อยุธยา บางบาล	๑๖๓
ใบสีมาวัดปากคลอง อยุธยา महाराज	๑๖๔
ใบสีมาวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพฯ	๑๖๕
ใบสีมาวัดติสฐานุการาม กรุงเทพฯ	๑๖๗
ใบสีมา “สายสกุลอยุธยา แบบลูกผสม กลุ่มยกบ่าหน้าอุ้ม”	๑๖๘
“ในพระราชนิยมใน ร.๓”	๑๗๑
ใบสีมาวัดสุทัศน์ กรุงเทพฯ	๑๗๖
ใบสีมาวัดนางนอน ธนบุรี	๑๗๘
ใบสีมาวัดนางชี ธนบุรี	๑๗๘
ใบสีมาวัดสังขจาย ธนบุรี	๑๗๙
ใบสีมาวัดนวลนรดิศ ธนบุรี	๑๗๙
ใบสีมาวัดหงส์รัตนาราม ธนบุรี	๑๘๐
ใบสีมาแบบพระราชนิยมใน ร.๓ แสร้งว่า	๑๘๒
ข้อคิดเกี่ยวกับแนวพระราชนิยมเครื่องก่อแบบจีน	๑๘๓
ใบสีมาตามวัดระดับขุนชนในรัชกาลที่ ๓	๑๘๔
 ตอนที่ ๔ ใบสีมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔	๑๙๓
เรื่องของสีมาวิบัติของวัดสมอราย กรุงเทพฯ	๑๙๔
เขตสีมาของวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ	๑๙๘
มหาสีมาวัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ	๒๐๔
ใบสีมาวัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพฯ	๒๐๖
หลักสีมาวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ	๒๐๗
มหาสีมาวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ	๒๑๓
ว่าด้วยแท่งสีมา	๒๑๔
ใบสีมาวัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ	๒๑๕
วัดราชประดิษฐมหาสิมาราม กรุงเทพฯ	๒๑๗
วัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสถาปนา และทรงปฏิสังขรณ์	๒๒๒

ใบสืมาวัดชุมชน

ใบสืมาทรงเครื่องใหญ่	๒๒๖
ใบสืมาดินเผาเบญจรงค์	๒๓๐
ใบสืมาลายช่อไม้	๒๓๒
ใบสืมาบ่าหยัก	๒๓๓
ใบสืมาวัดวิมุต และ วัดอัมพวา ธนบุรี	๒๓๕

ตอนที่ ๕ ใบสืมาและหลักมหาสืมาในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕	๒๓๗
เสมาหาสืมาวัดราชบพิธฯ กรุงเทพฯ	๒๓๘
แท่งสืมาวัดเทพศิรินทร์ฯ กรุงเทพฯ	๒๓๙
หลักสืมาวัดนิเวศธรรมประวัติ ออยุธยา	๒๔๑
วัดบรมวงศ์อิศรวราราม ออยุธยา	๒๔๒
วัดเบญจมบพิตร ปทุมธานี	๒๔๓
ใบสืมาวัดไชโย อ่างทอง	๒๕๐
ใบสืมา “กลุ่มวัดไชโย”	๒๕๑
“ใบเสมาโหล”	๒๕๒
“บัวสามเหล่า”	๒๕๓
ใบสืมาวัดระดับชุมชนบางวัด ในรัชกาลที่ ๕	๒๕๔

ตอนที่ ๖ ใบสืมาใน และหลัง รัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕	๒๕๕
ใบสืมาวัดพระปฐมเจดีย์ นครปฐม	๒๕๖
ใบสืมา “ตราธรรมจักร”	๒๕๙
หลักสืมาปลายพันธุ์	๒๖๔

แหล่งอ้างอิง ค้นคว้า

๒๖๗

ดัชนี

๒๗๔

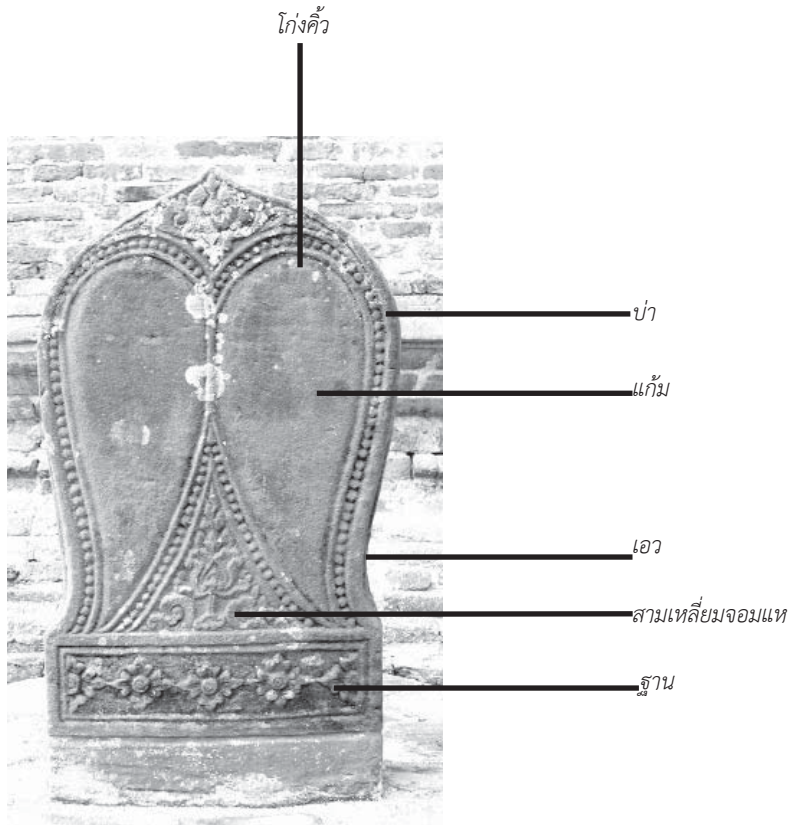
อภิธานลักษณะ และวิธีการนำเสนอ

๑. ส่วนต่างๆของใบสีมา

ใบสีมาโดยทั่วไปจะทำด้วยหินที่สกัดขึ้นเป็นแผ่นราบแบน โดยมีความหนาน้อยกว่าความกว้าง จะมีที่เป็นวัสดุอื่น เช่นดินเผา โลหะ หรือไม้บ้าง ก็เป็นส่วนน้อย

ใบสีมาสมัยกรุงเทพฯ เป็นงานวิจัยที่สืบเนื่องมาแต่ใบสีมาในสมัยอยุธยา ในการที่จะอธิบายลักษณะของใบสีมา จำเป็นที่จะต้องกำหนดเรียกส่วนต่างๆ เพื่อความเข้าใจในการสื่อสารซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะระหว่างผู้วิจัยกับผู้อ่าน หรือแม้กระทั่งตัวของผู้วิจัยเอง

การเรียกส่วนต่างๆ ของใบสีมานั้น ไม่เคยได้มีการกำหนดไว้เป็นหลักฐานที่จะมาใช้อ้างอิงได้ แต่เชื่อว่าคงต้องเคยมีเพื่อใช้ในการสื่อสารในหมู่ช่างด้วยกัน หรือแม้งานกับช่าง ซึ่งเรื่องนี้นั้น ณ ปากน้ำ ได้ใช้อวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายมาใช้เรียกเทียบกับส่วนต่างๆ บนใบสีมา เช่น ออก เอว ตีน เป็นต้น และผู้วิจัยก็เชื่อว่าแต่เดิมนั้น ก็ได้เคยใช้วิธีเช่นนี้ เนื่องจากได้มีการประดับใบสีมาเยื้องเครื่องทรงของว่านวงศ์กษัตริย์ หรือพระพุทธรูป เช่น การประดับศิราภรณ์ ตามทับทรวง สร้อยสายสังวาล กรองคอ ฯลฯ ให้แก่ใบสีมา ซึ่งผู้วิจัยเรียกเครื่องแต่งเหล่านี้ว่า “ทรงเครื่อง” ฉะนั้น ในงานวิจัยนี้ จึงได้กำหนดถึงส่วนต่างๆ ของใบสีมาเหล่านี้ไว้ เพื่อที่จะได้เข้าใจให้ตรงกัน

ศิราภรณ์

โก่งตัว

สุริยมณฑล

กรอบ

ตาบทับทรวง

แผงกลางแผ่น

นาคเป็น

กระจิ่งโคนแผ่น

ฐาน

สายลี้จวาล

กรอบแผ่นสีมา

แท่นบัว

แท่นแข็งสิงห์

ยอดจุกูรูปน้ำเต้า

รัดเกล้า หรือมงคล
สามชั้น

ปกเกล้า

ส่วนของศิริภรณ์

ลายเกล็ดท้องนาค

ลายเกล็ดนาค

นาคเขี้ยว

กาบเชิงกรอบ

รัดอกนาค

สะกดคอคอนาค

๒. สันต่างๆ

สันจอมแห

สันบ้าน

สันมน

สันมุมฉากมีสันกลาง

สันดัดมุมฉาก

สันยกเก็จ

สันลบมุม

ส่วน “สันนอกไก่” จะคล้าย “สันจอมแห” หากแต่ออกมาแทนจะยุบเข้า สันดังกล่าว ไม่ปรากฏอยู่บนสันข้างของแผ่นสีมา หากจะใช้สำหรับเพื่อคั่นระหว่างแนวลวดบัว หรือแนวลวดบัวและแข้งสิงห์เสียมากกว่า

สันนอกไก่ชั้นระหว่างแนวลวดบัว

สันนอกไก่คั่นระหว่างแนวลวดบัวและแข้งสิงห์

๓. ชนิดของวัสดุที่ใช้ทำใบสีมา

ใบสีมาทำจากวัสดุหลากหลาย เช่น ไม้ โลหะ และหินหลากหลายชนิด ซึ่งเป็นปัญหากับงานนี้

เนื่องจากผู้วิจัยไม่มีความรู้ในเรื่องของธรณีวิทยา จึงไม่สามารถจะระบุชนิดของหินให้ถูกต้องได้ตามหลักวิชาการ เพียงแต่กำหนดได้คร่าวๆ ว่าเป็นหินทราย หินชนวน หรือหินอ่อน ผู้วิจัยจึงต้องขอภัยและจงอย่าให้ถือเป็นสาระที่จะนำไปใช้เป็นข้ออ้างอิงแต่ประการใดเลย

เมื่อสมัยต้นกรุงเทพระ ได้มีการสั่งหินหลากชนิดเข้ามาจากเมืองจีน อย่างไรก็ตาม ได้มีข้อมูลว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้มีการใช้หินที่มาจากแหล่งภายในประเทศ จากโคลงตั้งเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (ศานติ-นวรรตน์ ๒๕๕๓, ๑๑๓)

๔. เรื่องของลวดลาย

สำหรับผู้วิจัย การกำหนดอายุเวลาของผลิตภัณฑ์นั้น ควรจะมองจากลักษณะโดยรวมเป็นประการแรก แต่หากไม่สามารถจะให้ความกระจ่างได้ ก็ควรยกให้สิ่งที่ย่อยลงไป เช่น หน้าที่การใช้สอยที่เปลี่ยนไป วัสดุที่ใช้ กรรมวิธีการผลิต โครงสร้าง หรืออิทธิพลจากภายนอก แต่ลวดลายนั้น ผู้วิจัยพยายามจะไม่ไปยุ่งเกี่ยวให้หลงประเด็น เพราะเชื่อว่าลวดลายไม่สามารถจะนำมาใช้เป็นเครื่องกำหนดอายุเวลาที่แน่นอนให้ได้ เพราะมีการใช้สับต่อกัน บางลายใช้กันตั้งแต่สมัยเขมรจนถึงปัจจุบันก็ยังมี

๕. บอกรัศกราช

ปีศักราชของไทยใช้พุทธศักราช (พ.ศ.) จะใช้เพียงเลขไทย เช่น ๒๕๕๔

ปีศักราชสากล ใช้คริสต์ศักราช (ค.ศ.) จะใช้เพียงเลขอาราบิก เช่น 2011

๖. คำย่อ

เช่น: รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น ร.๓

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เป็น พช เป็นต้น และอื่นๆ

๗. ชื่อ และ สถานะ ของวัด

เพื่อกระชับ ชื่อบางชื่อจะถูกตัดลงให้สั้นตามคำสามัญ เช่น อุโบสถาคาร ให้เป็น โบสถ์
สถานะของวัด เช่น พระอาราม ราชวรวิหาร วรวิหาร มหาสิมาราม ฯลฯ จะไม่กล่าว
พระศรีรัตนมหาธาตุ พระบรมธาตุ พระมหาธาตุ ให้ลดฐานันดรให้มารวมเป็น พระธาตุ

๘. ในการระบุสัดส่วนของใบสีมา

จะระบุอันดับแรกเป็นส่วนสูง ตามด้วยส่วนกว้าง และส่วนหนาเป็นที่สุด ในมาตรเซนติเมตร (ส่วนสูง x ส่วนกว้าง x ส่วนหนา) หรือ (80x54x6) คือสูง 80 ซม. กว้าง 54 ซม. หนา 6 ซม.

๙. บอกตำแหน่งและสถานะของใบสีมา

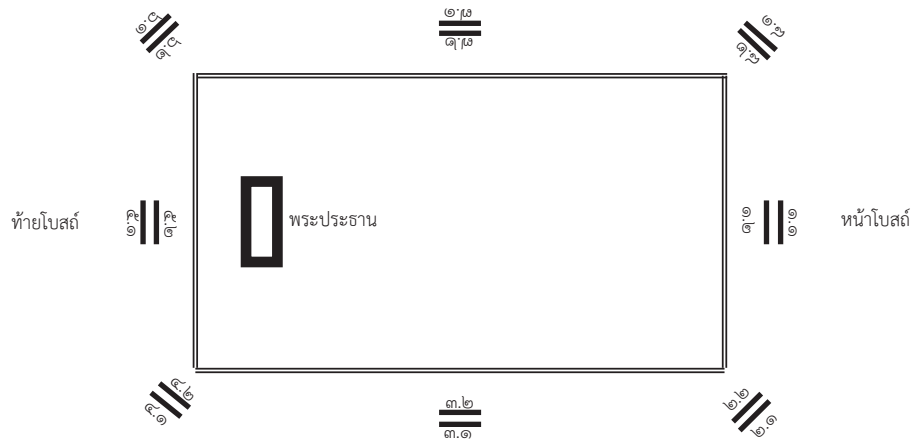
ตำแหน่งของใบสีมาคู่หรือปักซ้อน เริ่มด้วยแผ่นนอก = x.1 แผ่นใน = x.2

โดยเริ่มแต่ใบสีมาหน้าโรงอุโบสถ (ใบสีมาเอก) แล้วเวียนทักษิณาวรรต (ตามเข็มนาฬิกา)

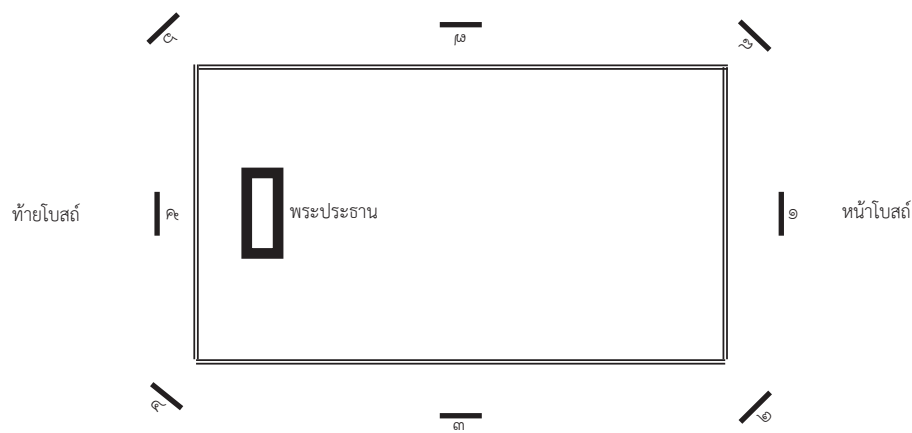
ใบสีมาเสริม เป็นใบสีมาที่ทางวัดนำมาจากที่อื่น เพื่อมาเสริมใบสีมาของวัดที่หายไปหรือชำรุด

ใบสีมาไม่ทราบที่มา เป็นใบสีมาที่นำมาเก็บไว้จากที่อื่นโดยไม่ทราบที่มา

ผังล่าง โบสถ์ล้อมด้วยใบสีมาปักคู่ ๒ แผ่น

ตำแหน่งของหลักสีมาจะนับ ตั้งต้นจากหลักหน้าโบสถ์ หรือหลักสีมาเอก เป็นที่แรก แล้วเวียนทักษิณาวรรต (ตามเข็มนาฬิกา) โดยถือคติว่า สิ่งสมควรแก่สักการะอยู่ทางด้านขวามือ

ผังบน โบสถ์ล้อมด้วยใบสีมาปักเดี่ยว

ใบสีมาที่จะปรากฏขึ้นในสมัยกรุงเก่า

ใบสีมาในสมัยอยุธยา นั้น ได้ถูกวิจัยไปแล้ว ในหนังสือจัดพิมพ์เล่มแรก *เสมา สีมา* (พิทยา, ๒๕๕๑) ส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับใบสีมาในสมัยกรุงเก่า นี้ ก็ เป็นการสืบเนื่องมาจากใบสีมาแบบต่างๆ ที่เคยมีมา แต่ครั้งสมัยอยุธยาแทบทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จาก “สาแหรกการสืบเนื่อง สายพันธุ์ของใบสีมา โดย สังเขป” ที่แสดงไว้ในกรอบสี่เหลี่ยม เป็นใบสีมาสมัย กรุงเก่า อยู่ในขอบข่ายของงานวิจัยนี้

สายพันธุ์ของใบสีมาในสมัยอยุธยานั้น แท้จริงแล้ว ก็สืบเนื่องกันมาจากใบสีมาเพียงสองสาย สกุลใหญ่ๆ เท่านั้น คือ “สายสกุลอยุธยา” และ “สาย เมืองเหนือ” (หัวเมืองฝ่ายเหนือ) แต่ละสายสกุลก็ได้ มีการพัฒนาลักษณะ สืบเนื่องแตกสายขยายหน่อ ตามพันธุกรรมของตนออกไป

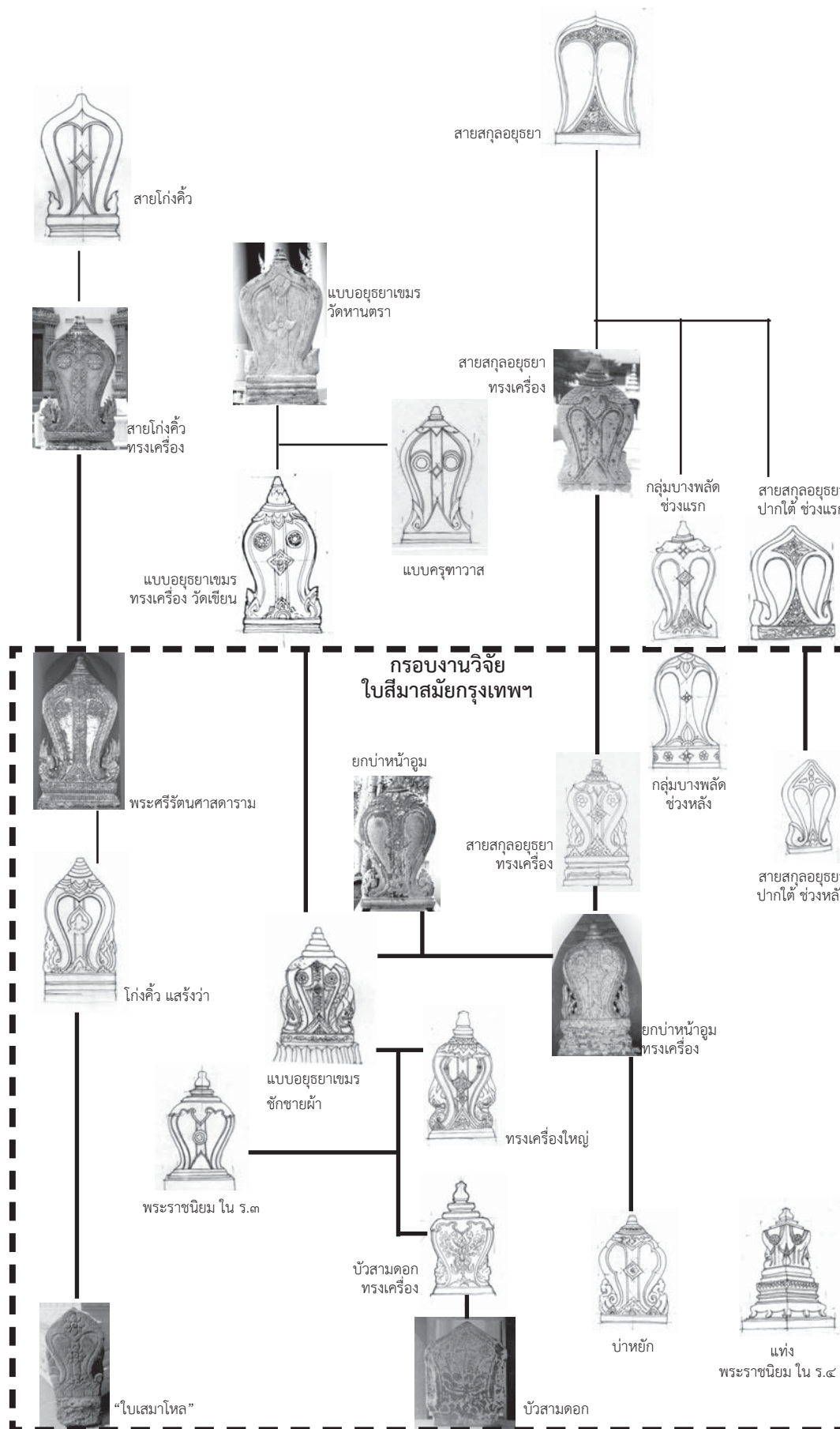
ในงานวิจัยนี้ จะยกมาแสดงเพียงแต่อย่าง ของใบสีมาครั้งสมัยอยุธยาที่สืบเนื่องมาปรากฏอยู่ใน สมัยกรุงเก่า เท่านั้น เพราะใบสีมาบางสายพันธุ์ที่ เคยมีอยู่ในสมัยอยุธยา ส่วนใหญ่ก็ได้หมดความนิยม ลงและสูญพันธุ์ไป ไม่มาปรากฏขึ้นอีกในสมัย กรุงเก่า จะมีก็เพียง ๕ สายพันธุ์เท่านั้นที่สืบเนื่อง มาจนถึงสมัยกรุงเก่า คือ

๑. “สายสกุลอยุธยา”
 ๒. “สายโก่งคิ้ว”
 ๓. “สายเขมร” และ “สายอยุธยาเขมร”
 ๔. “แบบเขมรทับบนโก่งคิ้ว”
 ๕. “แบบลูกผสม”
- ส่วนในสมัยกรุงเก่า มีใบสีมาแบบใหม่เพิ่มขึ้นนอกเหนือจากที่เคยมีมาครั้งสมัยอยุธยา คือ
๖. “แบบวังหน้า”
 ๗. “แบบแท่งสีมา”
 ๘. “แบบบ่าหยัก”
 ๙. “แบบตราธรรมจักร”

จะดูเป็นว่า งานวิจัยใบสีมาสมัยกรุงเก่า จะง่ายสะดวกกว่าของสมัยอยุธยา เพราะส่วนใหญ่ จะมีอ้างอิงไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ ออกจะเชื่อถือได้อยู่ แต่การหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะการที่ได้จดไว้ในหมายเหตุว่า วัดใดวัดหนึ่งถูก บุรณะในรัชกาลใดรัชกาลหนึ่ง ใบสีมาของวัดดังกล่าว ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องกับในรัชกาลนั้น เพราะใบสีมา ดังกล่าวอาจจะยังคงเป็นของเดิมที่มีมาก่อนการ บุรณะ หรืออาจจะมาถูกเปลี่ยนในภายหลัง ครั้งเมื่อ มาถูกบุรณะในกาลต่อมา

ฉะนั้น การกำหนดอายุเวลาให้กับใบสีมา แทนที่จะอาศัยข้อมูลจากจดหมายเหตุไปเสียในทุก กรณี จึงต้องหันไปอิงอยู่กับการพัฒนาของรูป ลักษณะของใบสีมาอันเป็นอนิจจัง ตามทฤษฎีของ การออกแบบผลิตภัณฑ์ ที่ถือว่าผลิตภัณฑ์ถาวรวัตถุ ต่างๆ ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาที่ได้ถูก กำหนดไว้ อันขึ้นอยู่กับสถานภาพของสังคม หน้าที่ ใช้สอย วัสดุ และกรรมวิธีการผลิต เป็นปัจจัยสำคัญ วิธีดังกล่าวนี้ก็ได้เคยใช้เป็นแนวการวิจัยให้กับใบสีมา ในสมัยอยุธยามาแล้ว ซึ่งแม่นยำเหมาะสมว่า

(ผู้ที่สนใจว่าในสมัยอยุธยาเคยมีใบสีมาสายพันธุ์ อะไรบ้าง ก็ควรไปอ่าน *เสมา สีมา* พิทยา, ๒๕๕๑)

ลำดับการแยกสายพันธุ์ของใบสีมา

สายพันธุ์ของใบสีมาสมัยอยุธยาที่สืบเนื่องมาสมัยกรุงเทพฯ	๑๘
๑. สายสกุลอยุธยา	๑๙
๑.๑ สายสกุลอยุธยา ปากใต้ ช่วงแรก ช่วงหลัง	๒๐
๑.๒ สายสกุลอยุธยา ยอดคั่น กลุ่มบางพลัด ช่วงแรก ช่วงหลัง	๒๑
๑.๓ สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง	๒๒
๑.๔ สายสกุลอยุธยา กลุ่มยกบ่าหน้าอูม	๒๓
๑.๕ สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง กลุ่มยกบ่าหน้าอูม	๒๔
๑.๖ ทรงเครื่องใหญ่	๒๕
๒. สายโก่งคิ้ว	๒๖
๒.๑ สายโก่งคิ้ว ยอดตัด	๒๗
๒.๒ สายโก่งคิ้ว ทรงเครื่อง	๒๘
๒.๓ สายโก่งคิ้ว แสร้งว่า	๒๙
๒.๔ “ใบสีมาโหล”	๓๐
๒.๕ “กลุ่มวัดไชโย”	๓๑
๓. สายเขมร	๓๒
๓.๑ สายอยุธยาเขมร	๓๓
๓.๒ แบบพระราชนิยมใน ร.๓	๓๔
๓.๓ สายอยุธยาเขมร ทรงเครื่อง กลุ่มยกบ่าหน้าอูม	๓๕
๓.๔ สายเขมร บัวสามเหล่า	๓๖
๔. แบบเขมรทับโก่งคิ้ว	๓๗
๕. แบบลูกผสม	๓๘
๕.๒ แบบลูกผสม สายสกุลอยุธยา กลุ่มยกบ่าหน้าอูม	๓๙
สายพันธุ์ใบสีมาเกิดใหม่ในสมัยกรุงเทพฯ	๔๐
๖. แบบวังหน้า	๔๑
๗. แบบแท่งสีมา	๔๒
๘. แบบบ่าหยัก	๔๓
๙. แบบตราธรรมจักร	๔๔

สายพันธุ์ของใบสีมาสัณยอยุธยา
ที่สืบเนื่องมายังสัณยกรุทพท

๑.

“สายสกุลอยุธยา”

เหตุที่เรียกใบสีมาในลักษณะนี้ว่า “สายสกุลอยุธยา” เพราะได้เริ่มขึ้นเมื่อสมัยอยุธยาตอนต้น การที่มีฐานันดรศักดิ์เป็น “สายสกุล” ก็เพราะได้มีการสืบเนื่องกันมา ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น จนถึงสมัยกรุงเก่า โดยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างไปตามกาลเวลา ก็เพียงเล็กน้อย เนื่องจากได้รับเอา ลักษณะปลีกย่อยจากใบสีมาในสายสกุลอื่นเข้ามารวมและเจือปน

ใบสีมาในสายสกุลนี้ ส่วนมากจะแพร่อยู่ในลุ่มเจ้าพระยา ตั้งแต่ชัยนาทลงมา ตลอดจนถึงท่าจีน และ แม่กลอง ราชบุรี เพชรบุรี แต่หลังจากเสียกรุงครั้งแรก ก็ได้มีใบสีมาใน “สายเมืองเหนือ” เริ่มได้รับความนิยม แทน และใบสีมาใน “สายสกุลอยุธยา” ก็ได้ลดความสำคัญลงในแถบอยุธยา แต่ยังมีนิยมกันอยู่ตอนแถบอ่าว ไทยฝั่งตะวันออก ที่เรียกว่าปากใต้ (ปากแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้)

ใบสีมา “สายสกุลอยุธยา” ทั้งปวง มีเอกลักษณ์ของใบสีมานี้ก็คือ บนแผ่นสองด้านซ้ายขวานั้น สมมาตร โดยมีพื้นที่ว่างที่ว่างเปล่า เรียกว่า “รูปมะม่วง” อยู่ทั้งสองด้าน

ใบสีมาในสายสกุลนี้ มีการตกแต่งผิวด้านไปบ้างตามยุคสมัย ผิดกันไปก็แต่รายละเอียด เช่น ชุดที่ไม่ ประดับสายประจำ มีอายุแก่กว่าที่ประดับสายประจำ เรื่องนี้ยังไม่มีการกำหนดอายุเวลาให้แน่นอนลงไป ชั่ว แต่กำหนดไว้กว้างๆ ให้อยู่ระหว่าง ก่อนสมัยอยุธยา จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร

ใบสีมา “สายสกุลอยุธยา” นี้จะไม่มีปรากฏในงานวิจัย ใบสีมาสมัยกรุงเก่า เล่มนี้ แต่จะอยู่ใน ลักษณะของใบสีมา “สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง”

ใบสีมาวัดเกาะแก้ว เพชรบุรี
ชุดไม่มีสายประจำ หรือไขปลา

ใบสีมาจากวัดสมณโกฐาราม อยุธยา
ชุดประดับสายประจำ หรือไขปลา

๑.๑ “สายสกุลอยุธยา ปากใต้ ช่วงแรก และ ช่วงหลัง”

ที่ต้องยกเอาใบสีมาใน “สายสกุลอยุธยา ปากใต้” มาแนะนำตัว ก็เพราะใบสีมาในลักษณะนี้มาปรากฏขึ้นในสมัยกรุงเทพฯ ตอนต้น จากรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๓

ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมโกศ ถึงสมัยกรุงเทพฯ ประมาณรัชกาลที่ ๒ (๒๒๗๕-๒๓๖๗/1732-1824) ได้มีใบสีมาแบบใหม่เกิดขึ้น เป็นใบสีมาอยู่ใน “สายสกุลอยุธยา” หากที่โคนแผ่นนั้นขนานด้วยเหงา โดยได้รับอิทธิพลมาจากใบสีมาใน “สายโก่งคิ้ว” ร่วมสมัย

ที่เรียกว่า “ปากใต้” ก็เพราะใบสีมาเหล่านี้จะพบอยู่ในบริเวณปากเจ้าพระยาตอนใต้ฝั่งตะวันตก ใบสีมาแบบนี้แบ่งออกได้เป็นสองช่วง ที่มีลักษณะต่างกัน โดยช่วงแรก มีอายุแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมโกศจนประมาณรัชกาลที่ ๑ ส่วนช่วงหลัง ซึ่งมีพื้นฐานชะลูดและเล็กกว่า มีอายุเหลื่อมล้ำสมัยกัน เริ่มแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ จนถึงรัชกาลที่ ๓ เช่นกัน

จะเห็นว่าอายุของใบสีมาทั้งสองชนิดนี้เหลื่อมสมัยกันอยู่ แม้ใบสีมาระยะแรกนั้นเริ่มขึ้นก่อน ส่วนช่วงหลังนั้น จะเป็นใบสีมาของวัดระดับชุมชนขนาดเล็ก ส่วนใหญ่เป็นของวัดเมื่อสมัยกรุงเทพฯ ตอนต้น

ใบสีมาสายสกุลอยุธยา ปากใต้ ช่วงแรก
วัดเขายี่สาร สมุทรสงคราม

ใบสีมาสายสกุลอยุธยา ปากใต้ ช่วงหลัง
วัดไทร ธนบุรี

๑.๒ “สายสกุลอยุธยา ยอดควั่น กลุ่มบางพลัด ช่วงแรก และ ช่วงหลัง”

ใบสีมาในกลุ่มนี้ ก็อยู่ใน “สายสกุลอยุธยา” มีอายุอยู่ระหว่างช่วงปลายอยุธยาถึงต้นกรุงเทพฯ เช่นเดียวกับใบสีมา “สายสกุลอยุธยา ปากใต้” โดยช่วงแรกจะมียอด แผ่นชูสูง ส่วนช่วงหลังๆ ยอดจะเริ่มย่อหย่อนลง ฉะนั้นจึงแยกออกเป็นช่วงแรก และหลัง

ใบสีมาชนิดนี้พบได้ในแถบบางพลัด ธนบุรี จึงให้ชื่อว่า “กลุ่มบางพลัด”

เชื่อว่าใบสีมาใน “สายสกุลอยุธยา ยอดควั่น กลุ่มบางพลัด ช่วงหลัง” เดิมทีคงเคลือบด้วยลายกตริก และปิดทอง ซึ่งยังคงเหลือให้เห็นอยู่ที่กระจังช่วงล่างของใบสีมาวัดบางยี่ขัน ธนบุรี

ใบสีมาสายสกุลอยุธยา ยอดควั่น กลุ่มบางพลัดช่วงแรก
วัดภาณุรังษี ธนบุรี

ใบสีมาสายสกุลอยุธยา ยอดควั่น กลุ่มบางพลัดช่วงหลัง
วัดบางยี่ขัน ธนบุรี

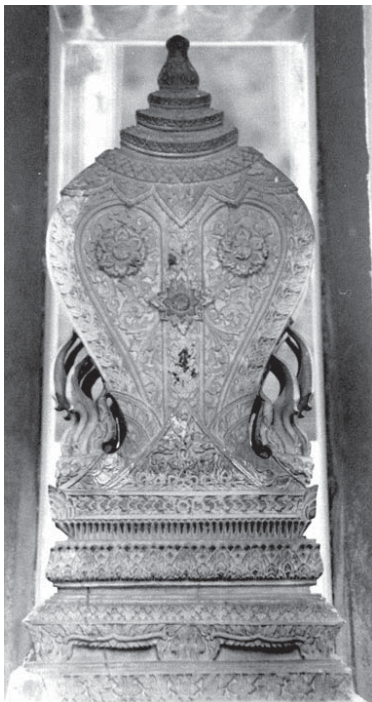
๑.๓ “สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง”

เหตุที่เรียกว่า “ทรงเครื่อง” ก็เพราะได้มีการตกแต่งเพิ่มเติมส่วนบนใบสีมาด้วยเครื่องศิราภรณ์ และประดับส่วนโคนด้วยนาคเป็นอน ใบสีมาเหล่านี้มีอายุอยู่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ แต่ใบสีมาส่วนใหญ่จะยังไม่ประดับดวงสุริยมณฑลและจันทรมณฑล เพราะเรื่องนี้อาจจะใหม่ จึงยังไม่เป็นที่ยอมรับกันแพร่หลาย เช่น ใบสีมาของวัดกำแพงแก้ว อยุธยา จนถึงสมัยกรุงเทพฯ จึงได้เริ่มที่จะประดับดวงสุริยมณฑลและจันทรมณฑลตามกระแสนิยม เช่น ใบสีมาของวัดอรุณฯ หรือของวัดดุสิตาราม ธนบุรี

สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง
ใบสีมาวัดกำแพงแก้ว อยุธยา

สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง
ใบสีมาวัดอรุณฯ ธนบุรี

สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง
ใบสีมาของวัดดุสิตาราม ธนบุรี

๑.๔ “สายสกุลอยุธยา กลุ่มยกบ่าหน้าอุม”

ใบสีมากลุ่มนี้เริ่มมีขึ้นในรัชกาลที่ ๒ ไม่ทราบแน่ชัดว่าปีใด ใบสีมาชุดนี้มีรูปและลายติดปกคิธรรมดา ก็เพราะเข้าใจว่าผลิตขึ้นโดยช่างชาวล้านนา นอกจากลวดลายที่ตกแต่งที่ไม่อยู่ในสารบบของลายไทยแล้ว รูปลักษณะก็ผิดไปจากใบสีมาร่วมสมัย โดยยกของแผ่นสีมาถูกยกขึ้นและผายออก เพื่อให้อยู่ในแนวระนาบดิ่งกับกนกที่ขนาบโคนแผ่น เรียก “ยกบ่า” อีกทั้งผิวแผ่นด้านหน้าและด้านหลัง ก็ทำอุมออก คล้ายเปลือกหอยประกบกัน จึงเรียกว่า “หน้าอุม” ส่วนสันด้านข้างมนกลม

ใบสีมากลุ่มนี้จะเป็นแม่แบบให้กับใบสีมาในระยะต่อมา

กลุ่มยกบ่าหน้าอุม
ใบสีมาวัดส้มพันธงวงศ์ กรุงเทพฯ

กลุ่มยกบ่าหน้าอุม
ใบสีมาวัดรัชฎาธิฐาน ธนบุรี

กลุ่มยกบ่าหน้าอุม
ใบสีมาวัดใหญ่ สมุทรสงคราม

กลุ่มยกบ่าหน้าอุม
ใบสีมาวัดตาล ราชบุรี

๑.๕ “สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง กลุ่มยกบ่าหน้าอุม”

ใบสีมาที่จัดอยู่ในกลุ่มยกบ่าหน้าอุม อันเป็นใบสีมาในสายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง เช่น ใบสีมาวัด
สิงขร บวรมงคล ธนบุรี และวัดเขมา นนทบุรี บูรณะโดย สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ในรัชกาลที่
๒ จึงจะเห็นว่าลักษณะนั้นร่วมสมัยกับใบสีมาวัดสัมพันธวงศ์ และอื่นๆ

กลุ่มยกบ่าหน้าอุม ทรงเครื่อง
ใบสีมาวัดบวรมงคล ธนบุรี

กลุ่มยกบ่าหน้าอุม ทรงเครื่อง
ใบสีมาวัดเขมา นนทบุรี

๑.๖ “ทรงเครื่องใหญ่”

ใบสีมาชุด “ทรงเครื่องใหญ่” เริ่มมาแต่ใบสีมาวัดบวรนิเวศ เมื่อปลายรัชกาลที่ ๓ (ซึ่งในขณะเดียวกันก็เป็นใบสีมา “แบบวังหน้า”) เป็นใบสีมาใน “สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง” โดยมีการประดับยอดศิราภรณ์ สายสังวาล ตาบทับทรวง เขี้ยวพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่

ใบสีมาชุด “ทรงเครื่องใหญ่” จะมีปรากฏอยู่บนใบสีมาในสายพันธุ์อื่นด้วย

ใบสีมา ทรงเครื่องใหญ่ วัดบวรนิเวศ กรุงเทพฯ

๒. “สายโก่งคิ้ว”

ใบสีมา “สายโก่งคิ้ว” เริ่มมาแต่ครั้งใบสีมาของวัดไชยวัฒนาราม ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โดยเลียนลักษณะของโก่งคิ้วมาจากมงกุฏ และตาบนหน้าผาก ของพระพุทธรูปทรงเครื่อง อีกทั้งตามทับทรวงก็ได้้อย่างมาจากทับทรวงบนพระอุระอีกเช่นกัน

ที่สำคัญก็อยู่ที่ใบสีมาของวัดไชยวัฒนารามนี้เริ่มที่จะมี “ดิน” ยื่นออกมาตอนโคนทั้งสองข้างของแผ่น ซึ่งเป็นอิทธิพลรับมาจากใบสีมา “สายเมืองเหนือ” และ “ดิน” นี้ในที่สุดก็ได้พัฒนาเป็นเดือย กนก และเหงา ให้กับใบสีมาสายโก่งคิ้ว

โก่งคิ้วบนมงกุฏพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ใบสีมา “สายโก่งคิ้ว” วัดไชยวัฒนาราม อยู่สุยา

พระพุทธรูปทรงเครื่อง วัดหน้าพระเมรุ อยู่สุยา

๒.๑ “สายโก่งคิ้ว ยอดตัด”

ใบสีมา “สายโก่งคิ้ว ยอดตัด” เริ่มแพร่หลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นการพัฒนามาจากใบสีมาของวัดไชยวัฒนาราม โดยยังรักษาลักษณะของโก่งคิ้วไว้ แบ่งออกได้เป็นสามแบบ ได้แก่ โคนแผ่นขนานเดียว โคนขนานบนก (กระหนก) และโคนขนานเหงา

สายโก่งคิ้ว ยอดตัด ขนานเดียว
ใบสีมาวัดกษัตรา อยุธยา

สายโก่งคิ้ว ยอดตัด ขนานบนก (กระหนก)
ใบสีมาวัดโพธิ์ประทับช้าง พิจิตร

สายโก่งคิ้ว ยอดตัด ขนานเหงา
ใบสีมาวัดกุฎ เพชรบุรี

๒.๒ “สายโก่งคิ้ว ทรงเครื่อง”

เมื่อมาถึงช่วงสุดท้ายระยะยี่สิบห้า ก่อนเสียกรุงครั้งสุดท้าย ได้มีใบสีมา “สายโก่งคิ้ว ทรงเครื่อง” เกิดขึ้น ยอดแผ่นสวมศิราภรณ์ แก้มแผ่นประดับดวงสุริยมณฑลและจันทรมณฑล โคนแผ่นขนานด้วยนาคเบือนลอยตัว เช่น หลักสีมาเอก ของวัดพรหมนิวาส ออยุธยา ใบสีมาดังกล่าว จะเป็นแม่แบบให้กับใบสีมาของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในสมัยกรุงเทพฯ

สายโก่งคิ้ว ทรงเครื่อง ใบสีมาเอกวัดพรหมนิวาส ออยุธยา

๒.๓ “สายโก่งคิ้ว แสร้งว่า”

อันที่จริง ใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม อยุธยา และวัดระฆัง ธนบุรี ก็มีลักษณะอยู่ใน “สายโก่งคิ้ว” หากแต่ผิดไปบ้างก็ตรงที่ไม่มีกรอบรอบนอกข้างแผ่นประดับขึ้นไปจนถึงยอดของแผ่น จึงนับว่าไม่มีคุณสมบัติครบตามสัญลักษณ์ จึงเรียกว่า “สายโก่งคิ้ว แสร้งว่า”

ใบสีมาของทั้งสองวัด อยู่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะมาปรากฏขึ้นอีกในสมัยรัชกาลที่ ๕ บนใบสีมาที่เรียกว่า “ใบเสมาโหล”

สายโก่งคิ้ว แสร้งว่า
ใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม อยุธยา

สายโก่งคิ้ว แสร้งว่า
ใบสีมาวัดระฆัง ธนบุรี

๒.๔ สายโก่งคิ้ว “ใบเสมาโหล”

ใบสีมาใน “สายโก่งคิ้ว แสร้งว่า” นี้ปรากฏขึ้นอีกบนใบสีมาระดับพื้นบ้าน ที่ น. ณ ปากน้ำ เรียกว่า “ใบเสมาโหล” เพราะถูกผลิตออกมาในปริมาณมาก โดยกรรมวิธีอุตสาหกรรมพื้นบ้าน มีลักษณะเป็นพิมพ์เดียวกันหมด มีทั้งแบบทรงเครื่อง และแบบธรรมดา

ใบสีมาชนิดนี้ผลิตในรัชกาลที่ ๕ และ ๖

“ใบเสมาโหล”

ใบสีมาวัดศรีโพธิ์ อยุธยา

“ใบเสมาโหล”

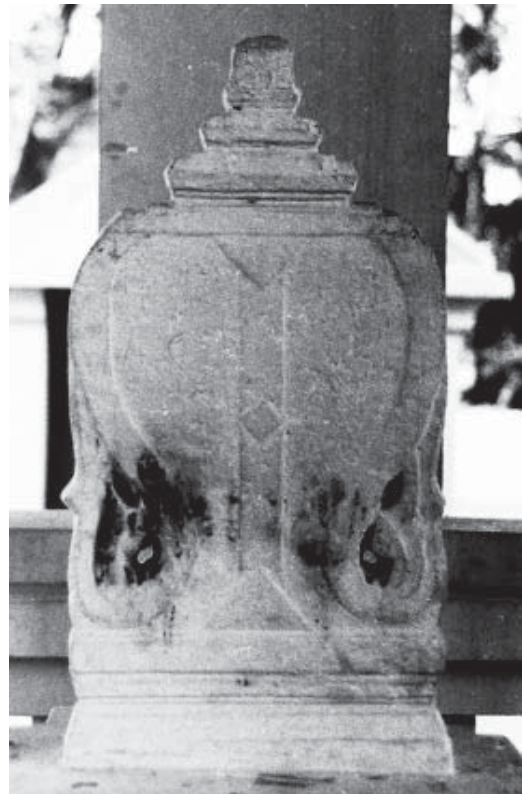
ใบสีมาวัดประดู่ใน ธนบุรี

๒.๕ สายโก่งคิ้ว “กลุ่มวัดไชโย”

ใบสีมา “กลุ่มวัดไชโย” นับว่าอยู่ในใบสีมาสายโก่งคิ้ว มีอายุอยู่ในรัชกาลที่ ๕ จะเป็นใบสีมาประจำวัดระดับชุมชน ปึกเดียว สองหน้า ทำขึ้นง่ายๆ โดยเขาจะระนาบลงไปไม่ลึกนัก

วัดไชโย อ่างทอง

วัดไชยทิศ ธนบุรี

๓. “สายเขมร”

ใบสีมา “สายเขมร” ลักษณะจำเพาะตรงที่มีกรอบครอบอยู่รอบแผ่น ตั้งแต่ยอดแผ่นจนถึงโคนแผ่น ส่วนใหญ่จะมีจุดประดับบนยอดของแผ่น

ลักษณะของใบสีมาวัดพระจันทร์ลอย นครหลวง อยุธยา ก็พอจะกะได้ว่าอยู่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ใบสีมาสายเขมร
วัดทองทั่ว จันทบุรี

ใบสีมาสายเขมร
วัดพระจันทร์ลอย นครหลวง อยุธยา

ใบสีมาสายเขมร
วัดจันทาราม จันทบุรี

๓.๑ “สายอยุธยาเขมร”

ใบสีมาวัดหันทรา อยุธยา กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารสั้นๆ ว่า ณ เดือน ๖ ปีมะเมีย สัมพุทธศก (ปี ๒๒๘๐ / 1737) สมเด็จพระบรมโกศทรงฉลองวัดหันทรา

จึงเป็นครั้งแรกที่ใบสีมา “สายอยุธยาเขมร” ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ และในการที่ใบสีมาดังกล่าว มีลักษณะติดมาจากใบสีมา “สายเขมร” เช่น กรอบครอบแต่ยอดถึงโคน ยอดประดับจุก หน้าผากห้อยพู่กลางแผ่น ติดดอกตาบเชิงงอน โคนวางกระจิงสามเหลี่ยม ทั้งหมดวางทับอยู่บนแผงกลางแผ่น หากแต่โคนแผ่นแนบเหงา ซึ่งเป็นความนิยมร่วมสมัยของใบสีมาปลายสมัยอยุธยา

เนื่องด้วยใบสีมาแบบเขมรเหล่านี้ ได้ถูกลักษณะของท้องถิ่นเข้าเจือปน ซึ่งจะเรียกต่อไปว่า “สายอยุธยาเขมร”

ใบสีมา สายเขมรอยุธยา วัดหันทรา อยุธยา

๓.๒ สายอยุธยาเขมร “พระราชนิยมใน ร.๓”

ใบสีมา “สายอยุธยาเขมร” มาปรากฏขึ้นอีกทีในสมัยกรุงเทพฯ ก็ในรัชกาลที่ ๓ โดยจะเรียกใบสีมา
นี้ว่าแบบ “พระราชนิยมใน ร.๓” นี้ จะเป็นใบสีมาของวัดที่สร้างหรือบูรณะในรัชกาลที่ ๓ ทั้งสิ้น

ใบสีมาวัดราชโอรสาราม เป็นใบเดียวที่ผิดไปจากอื่นของใบสีมาแบบ “พระราชนิยมใน ร.๓” โดย
วงแหวนตาบกลางแผ่นจะมีวงเดียว แทนสองวงซ้อน ดังเช่นบนใบสีมาที่ทำขึ้นหลังพระองค์ได้ขึ้นครองราชย์
แล้ว

ใบสีมา แบบพระราชนิยมใน ร.๓
วัดราชโอรสาราม ธนบุรี

ใบสีมา แบบพระราชนิยมใน ร.๓
วัดปรินายก กรุงเทพฯ

๓.๓ “สายอยุธยาเขมร ทรงเครื่อง กลุ่มยกบ่าหน้าอุม”

การที่ใบสีมากลุ่มนี้อยู่ใน “แบบอยุธยาเขมร ทรงเครื่อง กลุ่มยกบ่าหน้าอุม” ก็เพราะกรอบรอบแผ่นไม้กลึงเข้าหากันให้เป็นโก่งคิ้ว หากขึ้นไปซ้อนอยู่ใต้ปกเกล้าพันปลาสองชั้นใต้ศิราภรณ์ ซึ่งใบสีมา “แบบอยุธยาเขมร” นี้ ได้เคยปรากฏขึ้นครั้งปลายสมัยอยุธยาแล้ว

ใบสีมากลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะถูกผลิตขึ้นในช่วงรัชกาลที่ ๓ หากดูดีๆ ใบสีมาเหล่านี้ก็คือใบสีมา “ในพระราชนิยมใน ร.๓” ที่ทรงเครื่องนั่นเอง

จะเห็นว่า ลายด้านข้างตาบัทบริวารได้ถูกล้อมกรอบไว้ให้อยู่ในระเบียบ คล้ายชายผ้าใหล่ออกข้าง จึงเรียก “ซึกชายผ้า”

สายอยุธยาเขมร ทรงเครื่อง กลุ่มยกบ่าหน้าอุม
ใบสีมาวัดปากคลองมหาราช อยุธยา

๓.๔ “สายอยุธยาเขมร บัวสามเหล้า”

ลักษณะของใบสีมานี้อยู่ในแบบ “อยุธยาเขมร” โดยมีกรอบครอบคลุมทั้งแผ่น ภายในแผ่นเป็นรูป บัวสามดอก ตามนัย พระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มีทั้งแบบทรงเครื่อง และไม่ทรงเครื่อง ใบ สีมาเหล่านี้เริ่มปรากฏขึ้นใน รัชกาลที่ ๕ เป็นที่นิยมตามวัดระดับชุมชน ผลิตโดยช่างพื้นบ้าน

ใบสีมา สายเขมรบัวสามเหล้า ทรงเครื่อง
วัดโชติ ระยอง

ใบสีมา สายเขมรบัวสามเหล้า
วัดกลางอ่าแก้ว สมุทรสาคร

ใบสีมา สายเขมรบัวสามเหล้า
วัดนางแวะ ลพบุรี

๕. “แบบเขมรทับบนโก่งคิ้ว” (เดิมเรียก แบบ “ครุฑาวาส”)

ในคำให้การชาวกรุงเก่า กล่าวว่า “สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ทรงพระราชทานทรัพย์สร้างพระอาราม ๒ อาราม พระราชทานนามว่า วัดละมุดหนึ่ง และวัดครุฑาวาสหนึ่ง”

เหตุที่ทำให้ใบสีมานี้ ถูกแยกออกให้เป็นต่างหาก เนื่องด้วยการที่แผงกลางแผ่นของใบสีมา “แบบเขมร” วางทับอยู่บน “สายโก่งคิ้ว” สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่บนใบสีมาแบบ “เขมรทับบนโก่งคิ้ว” ก็เริ่มจะปรากฏ การประดับดวงสุริยมณฑลและจันทรมณฑลบนนอกของแผ่น ซึ่งต่อไปจะเป็นสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่บนใบสีมา ในสมัยกรุงเทพฯ

ใบสีมา แบบ “เขมรทับโก่งคิ้ว”
วัดครุฑาวาส อยุธยา ใบสีมาหัก ประดับจุก

ใบสีมาแบบ “เขมรทับโก่งคิ้ว”
วัดครุฑาวาส อยุธยา

๕. “แบบลูกผสม”

ประมาณรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ใบสีมา “สายสกุลอยุธยา” และ “สายโก่งคิ้ว” ได้รับเอา ลักษณะบางประการจากใบสีมา “สายเขมร” เข้ามาผสม นั่นคือการประดับตาบที่หน้าผากของแผ่น “สายสกุลอยุธยา” เช่น ใบสีมาวัดปราสาท นนทบุรี รวมทั้งเหงาขนาบโคนแผ่น เช่น วัดตระไกร อยุธยา และ ของวัดนางชี ธนบุรี

ใบสีมาชนิดนี้แยกออกเป็นสายพันธุ์ต่างหาก เรียกโดยรวมว่า “แบบลูกผสม” (เดิมเรียก “กลุ่มพันธุ์ทาง”)

ใบสีมา “แบบลูกผสม” วัดปราสาท นนทบุรี

ใบสีมา “แบบลูกผสม” วัดตระไกร อยุธยา

ใบสีมา “แบบลูกผสม” วัดนางชี ธนบุรี

๕.๑ “แบบลูกผสม สายสกุลอยุธยา กลุ่มยกบ่าหน้าอุม”

เช่นเดียวกับใบสีมาแบบ “อยุธยาเขมร ทรงเครื่อง กลุ่มยกบ่าหน้าอุม” ที่ได้กล่าวแล้ว หากแต่ใบสีมา
กลุ่มนี้เป็นใบสีมาใน “แบบลูกผสม” และอยู่ในสมาชิกของ “สายสกุลอยุธยา”

ใบสีมากลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะถูกผลิตขึ้นในช่วงรัชกาลที่ ๓ ถึง รัชกาลที่ ๕

จะเห็นว่า ใบสีมาชุดนี้มีตาบัททรวงเป็นแปดแฉก อีกทั้งศิราภรณ์ก็สูงขึ้นมากกว่าธรรมดา

สายสกุลอยุธยา กลุ่มยกบ่าหน้าอุม
ใบสีมาวัดทองศาลางาม ธนบุรี

สายสกุลอยุธยา กลุ่มยกบ่าหน้าอุม
ใบสีมาวัดใหญ่อินทาราม ชลบุรี

ใบสีมาที่เกิดขึ้นใหม่ ในสัปดาห์ต่างๆ

๒. “แบบวังหน้า”

การติดใบสีมาแบบวังหน้าอยู่กับการติดใบสีมาในลักษณะผิตไปจากใบสีมาทั่วไป โดยเอาใบสีมาขึ้น
ไปติดไว้กับผนังโบสถ์ ซึ่งหากอยู่บนผนังราบ ใบสีมาก็จะอยู่ในระนาบแบน หากอยู่ที่มุมโบสถ์ ใบสีมาก็จะหัก
ตามมุม เรียกว่า แผ่นคด หรือแผ่นเสี้ยว

ใบสีมาแบบ “วังหน้า” แรกขึ้นโดยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (๒๓๒๕-๒๓๔๖ / 1782-
1803) ที่วัดมหาธาตุ และวัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ การติดใบสีมาในนิตยนี้จะนิยมกันตามวัดของกรม-
พระราชวังบวร วังหน้า

ใบสีมาแบบวังหน้า
ใบสีมาแผ่นแบน วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

ใบสีมา แบบวังหน้า
แผ่นคด วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

๗. “แบบแท่งสีมา”

เขตสีมาที่ถูกกำหนดด้วยหินฐานแท่งสี่เหลี่ยมนี้ เริ่มใช้โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และยึดเยื้อไปจนรัชกาลที่ ๕

แท่งสีมา วัดมหรณพาราม กรุงเทพฯ

๘. “แบบป่าหยัก”

ใบสีมาในลักษณะ “ป่าหยัก” นี้เริ่มขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ใบสีมادังกล่าวจะหยักที่ขอบบนของแผ่น บางครั้งก็มีหยักที่เอวด้านล่างด้วย ยังไม่ทราบว่าที่มาหรือมีความหมายอย่างไร ส่วนใหญ่จะใช้เป็นใบสีมาเอก อย่างไรก็ตาม ใบสีมาป่าหยักก็มีปรากฏในเมืองเขมร เรื่องนี้อาจมีความสัมพันธ์กัน

ป่าหยัก ใบสีมาวัดช้างใหญ่ อยุธยา

ป่าหยัก ใบสีมาวัดข่านิทัศน์ กรุงเทพมหานคร

ป่าหยัก ใบสีมาป่าหยักของเขมร

๙. “ตราธรรมจักร”

ใบสีมา “ตราธรรมจักร” เริ่มขึ้นครั้งแรกเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เสด็จ
ประพาสเมืองนครศรีธรรมราช และทรงปฏิสังขรณ์วัดพระบรมธาตุ เมื่อปี ๒๔๕๘ / 1915

ใบสีมา “ตราธรรมจักร” เป็นที่นิยมกันในปัจจุบัน

ใบสีมา แบบตราธรรมจักร
วัดเสมาเมือง นครศรีธรรมราช

เรื่องของสีมาเขต พอเป็นสังเขป

“สีมา” ภาษาบาลี หรือ “เสมา” ภาษาเขมร ที่รายล้อมอยู่รอบโรงอุโบสถนั้น มีที่มาจากหลักการของ “สีมาเขต” ตามที่ได้กำหนดไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

ก่อนที่จะลงไปหาเรื่องกับสีมาเขต คงจะต้องให้เข้าใจถึงความเป็นมาเรื่องของ “สีมา” เสียก่อน หาไม่แล้ว ต่อไปก็คงจะพูดกันไม่รู้เรื่อง

ว่าด้วย การกำเนิดของเขตพัทธสีมา

เรื่องมีอยู่ว่า คราวเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ เขตนครราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารทรงเสนอว่า สาวกของพระพุทธองค์ควรจะมีการชุมนุมกันทุกวัน ๑๔ หรือ ๑๕ และ ๘ คำ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าพวกที่ไม่ใช่เป็นพุทธสาวก เขาก็มีการประชุมกันเพื่อฟังอภิปรายปราศรัย ผลที่ได้ก็ยิ่งให้เกิดความรักสามัคคีและเลื่อมใสขึ้นในหมู่คณะ เมื่อพระพุทธองค์ได้ฟังก็ทรงเห็นด้วย และทรงอนุญาต (อุโบสถขันธกะ ใน มหามงกุฏฯ ๒๕๒๕, ๓๗๗) ซึ่งในที่นี้ก็ต้องยอมรับว่า พระราชดำริของพระเจ้าพิมพิสารก็เข้าที่คืออยู่ แต่แล้วจากนั้น ปัญหา ก็ตามมาอีกมากมาย

ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแล้ว พระสงฆ์ก็มาประชุมตามพระประสงค์ แต่เมื่อมาประชุมก็ไม่ว่าจะมาประชุมกันเรื่องอะไร จึงต้องกำหนดวาระการประชุมขึ้นมา โดยให้สวดปาติโมกข์เทศ เพื่อปลงอาบัติ ครานั้นพระองค์ทรงกำหนดให้สวดปาติโมกข์กัน เฉพาะแต่ในวันอุโบสถเท่านั้น คือปีละ ๑ ครั้ง จะเป็น ๑๔ หรือ ๑๕ คำก็ได้ เรียกว่าการทำอุโบสถ และกำหนดเป็นข้อบังคับว่า ภิกษุทั้งหลายและทุกรูปต้องกระทำ และโดยพร้อมเพรียงกัน

คราวนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นว่าที่ว้าพร้อมเพรียงกันที่ว้านี้จะพร้อมเพรียงกันในเฉพาะกลุ่มหนึ่ง หมู่หนึ่ง หรือทั่วอาณาจักร (เหมือนยืนเคารพธงชาติ ๘ โมงเช้า) ดังนั้นจึงจำเป็นต้องกำหนดจำกัดพื้นที่ออกเป็นเขตๆ เพื่อความพร้อมเพรียงในเฉพาะเขต ซึ่งในแต่ละเขตก็มีสงฆ์อาศัยกันอยู่เป็นกลุ่มเป็นหมู่

พื้นที่แห่งความพร้อมเพรียงนี้ถูกกำหนดขึ้นโดยสงฆ์ โดยแต่ละเขตย่อยๆ นี้เรียกว่า “พัทธสีมา” การกำหนดพัทธสีมา กระทำด้วย *สมมติ* คือการเห็นชอบร่วมกันเป็นเอกฉันท์

“แนวเขต” จะต้องมีการ “ขอบเขต” ที่กำหนดได้เป็นรูปธรรม เรียกว่า *นิมิตต์* หรือเครื่องหมาย (ปัจจุบันกรมที่ดินเรียกว่าหลักเขต) เครื่องหมายดังกล่าว พระพุทธองค์ได้ทรงกำหนดให้ใช้แนว ๘ อย่าง คือ ภูเขา หิน ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง สายธาร และ บึง (มหามกุฏา ๒๕๒๕, ๓๔๕)

ครั้งพุทธกาลนั้น การกำหนดเขตเป็นไปอย่างคร่าวๆ เพราะจุดประสงค์มิใช่จะถือกรรมสิทธิ์ครอบครอง หรือมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยผู้อื่นจะมาถึงสิทธิ์ทับซ้อนไม่ได้ หากจุดประสงค์ หรือแผนแม่บท ก็เพื่อให้สงฆ์ที่อยู่ในแต่ละเขต ได้มาประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน ยังให้เกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่สงฆ์ ไม่มีอะไรไปมากกว่านี้

(ปัจจุบันหาเป็นเช่นนั้นไม่ ในยุคบริโภคนิยมไม่ถือว่า “รกคนดีกว่ารกหญ้า” อีกต่อไป ที่ดินทุกตารางนิ้วมีราคา โดยเริ่มด้วยวิสัยคามสีมาเขต และตามด้วยพระราชบัญญัติธรรมนูญสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้อง)

ครั้นเมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สงฆ์กำหนดเขตได้ สงฆ์ก็กำหนดเขตกันอย่างไม่มียั้งมือ บางเขตก็ใหญ่โตกว้างขวาง จนสงฆ์ต้องเดินทางข้ามวันข้ามคืนเพื่อมาทำอุโบสถ บางเขตสงฆ์ก็ต้องข้ามน้ำ จนตกน้ำตกท่า ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตั้งกฎขึ้นว่า เขตพัทธสีมาห้ามใหญ่เกิน ๓ โยชน์ และห้ามห้อมล้อมลำน้ำ นอกเสียจากจะมีท่าข้าม (มหามกุฏา ๒๕๒๕, ๓๔๖)

จากนั้น ปัญหาต่างๆ ก็ได้ถูกแก้ไขไปที่ละขั้น ตอน เช่นได้มีการกำหนดสถานที่แน่นอนในการสวดปาติโมกข์ สถานที่ดังกล่าวต้องมีการเห็นชอบร่วมกันในหมู่สงฆ์เรียกว่า “สมมติโรงอุโบสถ” ซึ่งจะเป็นอาคาร (วิหาร) เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น หรือเรือนลั่นก็ได้ หรือจะเป็นถ้ำก็ยิ่งได้ เรียกว่า *อุโบสถคฤค* จากนั้นก็ยังห้ามไม่ให้มีโรงอุโบสถ ๒ แห่งในเขตพัทธสีมาเดียวกัน เรื่องนี้ก็พอเข้าใจว่า จุดประสงค์ที่ให้มีการทำอุโบสถ ก็เพื่อจะได้เกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่สงฆ์ หากจะแยกกันทำ ก็จะขัดเป้าหมายที่ได้วางไว้แต่แรก

ขอกล่าวย้ำอีกทีให้ซึมเข้าไปในสมองเล็กๆ ทั้งหลายว่า **ห้ามไม่ให้มีโรงอุโบสถ ๒ แห่งในเขตพัทธสีมาเดียวกัน ได้โปรดจำไว้**

จากนั้นปัญหาเล็กๆ น้อยๆ เกี่ยวกับโรงอุโบสถก็ได้ถูกแก้ไขไป เช่น การสถาปนาโรงอุโบสถ ขนาดของโรงอุโบสถ การถอนหรือยกเลิกโรงอุโบสถ และการขยายโรงอุโบสถ

ว่าด้วย อพัทธสีมา

ระยะต่อมา พระพุทธองค์ก็ได้กำหนดคุณสมบัติของอพัทธสีมา (มหามกุฏฯ ๒๕๒๕, ๔๐๖) พุดง่าย ๆ ว่าเป็นบริเวณที่ไม่ต้องมีเขตพัทธสีมา ซึ่งมีทั้งหมด ๓ ชนิด

อพัทธสีมาชนิดที่ ๑ นั่นคือ เขตของหมู่บ้าน หรือ *คามสีมา* เขตชุมชน หรือนิคมสีมา เพราะบริเวณเหล่านั้นเขาได้กำหนดเขตของเขากันไว้อยู่แล้ว สงฆ์ที่อยู่ในเขตนั้นๆ ก็ให้ถือเขตที่เขามีกันอยู่แล้วเป็นเขตสีมา ไม่ต้องกำหนดกันขึ้นมาใหม่

อพัทธสีมาชนิดที่ ๒ ก็คือ *สัตตพวันตรสีมา* หรือ สีมาป่า สงฆ์ที่อยู่ในป่าก็ให้ถือว่าป่านั้นเป็นเขตของสีมาโดยปริยาย

อพัทธสีมาชนิดที่ ๓ คือ *อุทกุฏเขปสีมา* หรือ สีมาน้ำ อันมีข้อจำกัดว่า จะถือว่าสายธารทั้งสาย บึง ธรรมชาติทั้งบึง จะถือเป็นเขตสีมาไม่ได้ หากอยู่บนเรือ หรือแพ ก็ให้ถือว่าเรือหรือแพนั้นเป็นเขตสีมาไปโดยปริยาย แต่มีข้อจำกัดว่า เขตสีมาของเรือแพนั้นมีรัศมีห่างออกไปโดยรอบแค่ “ชั่ววักน้ำสาตโดยรอบแห่งบุรุษที่มีแรงปานกลาง” (คือชายธรรมดา) อันเรื่องนี้มีเหตุผลสมมติว่า หากจะถือว่าสายธารทั้งสายเป็นเขตสีมา ในขณะที่สงฆ์ที่กรุงเทพฯ กำลังทำสังฆกรรมกันอยู่บนแพในแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ที่เมืองอยุธยาก็มีสงฆ์กำลังลงสรงน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ สังฆกรรมของสงฆ์ที่กรุงเทพฯ ก็จะถือว่าเป็นโมฆะ เพราะพระพุทธองค์ได้เคยกำหนดไว้ว่า สงฆ์ทุกรูปที่อยู่ในเขตพัทธสีมาเดียวกันจะต้องมาชุมนุมโดยพร้อมเพรียงกัน

แก่นแท้ของสีมาเขต

อันเรื่องของเขตสีมา โรงอุโบสถ และนิมิต ครั้งพุทธกาล ก็มีเพียงเท่านั้นแล จริงๆ แล้ว พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เข้าใจได้ง่าย มีเหตุมีผล ตรงไปตรงมา จะเห็นได้ว่าเรื่องของสีมาเขตนั้น เกิดขึ้นจากการแก้ปัญหาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ประเด็นหลักนั้นมิใช่เป็นเรื่องของสีมาเขต ทว่าจุดมุ่งหมายทั้งหลายทั้งปวง ก็เพื่อให้เกิดความสามัคคีกันขึ้นในหมู่สงฆ์ ซึ่งเป็นพระราชดำริเดิมของพระเจ้าพิมพิสาร และพระพุทธองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วย โดยอุบายหรือกลวิธีที่จะให้เกิดความสามัคคีนั่นก็คือความพร้อมเพรียง ส่วนเรื่องของเขตสีมา เรื่องของนิมิต เรื่องของโรงอุโบสถ เป็นเพียงผลพลอยที่ได้จากการแก้ปัญหาที่เป็นขั้นเป็นตอนเหล่านี้ทั้งสิ้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์มิได้ให้ความสำคัญในการกำหนดเขตพัทธสีมา เพียงให้ถือเอาอย่างพอเป็นสังเขปว่าเป็นภูเขา หิน ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง สายธาร หรือบึง เพราะการกำหนดเขตมิใช่แก่น หากเป็นเพียงกระพี้

แม้ว่าพระพุทธองค์จะมีได้ให้ความสำคัญกับการกำหนดเขต เพราะมิใช่เป็นสาระสำคัญของแผนแม่บท แต่ก็ทรงตระหนักว่าเรื่องนี้ก็มีความสำคัญอยู่บ้างในตัวของมันเอง เพราะได้มีการสมมติเข้ามาเกี่ยวข้อง คือเป็นการ *เห็นพ้องร่วมกันในหมู่สงฆ์* พระพุทธองค์มิได้เป็นผู้ชี้ขาดโดยใช้สิทธิของผู้นำ แต่ได้ทรงใช้แนวทางของ สังฆาธิปไตย และแนวนนี้ก็เป็นอย่างเดียวกัน นั่นก็คือ *ยังให้เกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่สงฆ์*

ว่าด้วย อรรถกถา

การที่ใบสืมาหรือหลักสืมาในปัจจุบันอาจดูสับสนซับซ้อนยุ่งยาก เต็มไปด้วยพิธีกรรม
ก็เนื่องมาจากการขยายตีความในระยะหลัง โดยท่านผู้รู้ที่เราเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ หรือ
อรรถกถาเถระ ส่วนคำอธิบายขยายความนั้นเรียกว่า อรรถกถา

การอธิบายขยายความนี้ บางครั้งก็เพื่อเป็นการอธิบายเพื่อแก้ปัญหา แต่ก็มักครั้งที่
ต้องการจะอวดฉลาด โดยไม่ตรงเป้า ไม่เข้าใจ และไม่มีคามจำเป็นอีกต่างหาก เช่น

ต้นไม้มีเปลือกแข็ง เช่น ต้นตาล ต้นมะพร้าว เป็นต้น ใช้ไม่ได้ ต้นไม้ที่มี
แก่นข้างใน ยังเป็นอยู่ โดยที่สูงสุดเพียง ๘ นิ้ว วัดโดยรอบแม่ลำต้นเท่า
เล่มเข็ม ก็ใช้ได้

(อรรถกถานิติวินิจฉัยในเรื่องรุกขนิมิต

ใน มหามกุฏา ๒๕๒๕, ๓๙๑)

อันเรื่องนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงวิจารณ์ไว้ว่า

ในเรื่องเอาต้นไม้เป็นนิมิต ก็มีพระอาจารย์กล่าวไว้ว่า ต้องเป็นไม้แก่น ที่ว่า
นี้ก็ติดอก ที่ไม่สมมติเอาต้นกระเพรามาเป็นสืมา แต่ว่าต้นตาลก็เข้าใน
บัญญัติไม่ได้ ด้วยเป็นไม้ไม่มีแก่น ชำร่วยยิ่งไปกว่านั้น ยังมีคำอธิบายต่อ
ไปว่า ถ้าเป็นต้นไม้มีแก่นแล้ว ถึงต้นจะเล็กเท่าเข็มก็ใช้ได้ ออกจะกลืนไม่ลง

(ดำรงราชานุภาพ, สารานุกรม ๒๕๐๕,

เล่ม ๑๙, ๑๖๓: ๓ กันยายน ๒๔๘๓)

หรือ

...ก็ให้ที่ที่สุตรอบ [ของพัทธสืมาเขต - ผู้เขียน] แห่งใดแห่งหนึ่งเกิน ๓ โยชน์
ไปแม้เพียงปลายเส้นผมเดียว ต้องอาบัติด้วย ทั้งสืมาไม่เป็นสืมาด้วย

(อรรถกถาวิวินิจฉัย ตีโยชนปรมี

ใน มหามกุฏา ๒๕๒๕, ๔๑๕)

จะเห็นว่า อรรถกถาที่ยกมาเพียงเล็กน้อยเหล่านี้ ชี้ให้เห็นว่า พระอรรถกถาเถระท่าน
หลงประเด็น พระเดชพระคุณเจ้ายังไม่เข้าใจถึงหัวใจหรือแผนแม่บทของอุโบสถกรรม แต่กลับไป
หลงติดอยู่กับประเด็นปลีกย่อย หยุ่มหิม ที่ไม่เป็นแก่นสาระ ยังความปั่นป่วนสับสนให้แก่เหล่า
พุทธบริษัทรุ่นหลังเป็นอันมาก

ปรากฏการณ์ของใบสืมาหรือหลักสืมาที่เราถือกันว่าเป็นกฎเกณฑ์ของพุทธศาสนาของ
ไทยในปัจจุบัน ก็เกิดขึ้นจากผลพวงของอรรถกถาทั้งหลายนี้แทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น “ขันธสืมา”
ที่ล้อมโรงอุโบสถ หรือ “มหาสืมา” หรือใบสืมาที่มีลายหน้าเดียวหรือ ๒ หน้า ปักเดียวหรือปักคู่
ที่มี “สีมันตริก” คั่นอยู่ อีกทั้งลูกนิมิต

เรื่องของขันขี้สี้มาและมหาสี้มา

การที่ต้องนำเรื่องของขันขี้สี้มาและมหาสี้มา มากเล่า ก็เพราะต่อไปจะมีความเกี่ยวเนื่องกับ ความที่จะได้นำเสนอต่อไป

แต่ก่อนที่จะเข้าเรื่อง และก่อนที่สมองเล็กๆ ของเราจะสับสนไปมากกว่านี้ ก็จะต้องพอบอกเป็นสังเขป ว่า เมื่อเวลาผ่านไปหลังพุทธกาล สงฆ์ทั้งหลายก็ต้องการ ความเป็นอิสระ จึงได้กำหนดเขตสี้มาให้เล็กลง เพื่อ ความกะทัดรัดสะดวก และคล่องตัวในการทำสังฆกรรม เพราะเมื่อจะทำอะไรกันสักที ก็ไม่ต้องร่นว้ายรวบรวม เรียกสงฆ์ในเขตพัทธสี้มาเดียวกันเพื่อการสมมติ หรือ ความเห็นพ้องต้องกัน ในการนี้ สงฆ์จึงได้กำหนด พัทธสี้มาเขตออกย่อยให้เล็กลง โดยสอดใส่ไว้ใน พัทธสี้มาเขตใหญ่ พัทธสี้มาเขตย่อยๆ นี้เรียกว่า “ขันขี้สี้มา” (เขตเล็ก-ภายใน) ส่วนพัทธสี้มาเขตใหญ่ ที่ขันขี้สี้มาสอดใส่อยู่ภายในนั้นเรียกว่า “มหาสี้มา” (เขตใหญ่-ภายนอก) ก็คือ “พัทธสี้มา” หรือไม่ก็เป็น “คามสี้มา” ในกรณีที่อยู่ในของชุมชนที่เขามีแนวเขตกัน อยู่แล้ว

ในระยะแรก “ขันขี้สี้มา” (เขตภายใน) ก็คือ อารามหรือวัด ที่อยู่ภายในเขตใหญ่ภายนอก “มหา สี้มา” หรือเขตของชุมชน “คามสี้มา” ฉะนั้นเมื่อ กำหนดเขตสี้มาย่อยให้อยู่ภายใน “มหาสี้มา” หรือ “คามสี้มา” แล้ว สงฆ์ก็ไม่จำเป็นต้องไปป่าวประกาศ

ขอความเห็นชอบสงฆ์ทั้งหมดในมหาสี้มาเขต หรือ คาม สี้มาเขต เดียวกันอีกต่อไป เพียงรวบรวมสงฆ์ที่อยู่ในวัด คือขันขี้สี้มา เดียวกัน ก็สามารถทำสังฆกรรมได้ตั้งสม ประสงค์

แต่ด้วยความมั่งง่ายของสงฆ์หรืออะไรก็ตาม ที่จะได้ สงฆ์จึงได้กำหนด เขตขันขี้สี้มาให้แคบเล็กลง ไปอีก จากเขตของวัดทั้งหมด ให้เหลือเพียงวาเดียว จากผนังโรงอุโบสถ และต่อมาก็แนบติดไว้กับเสา ระเบียงโบสถ์ (ดังเช่นกรณีของวัดบวรนิเวศ เป็นต้น) ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะเลื่องกฎหมายของพระพุทธองค์ที่ว่า สงฆ์ใน เขตพัทธสี้มาเดียวกันจะต้องมาชุมนุมกันโดยพร้อม เปรียง ฉะนั้น ในกรณีนี้สงฆ์ที่อยู่นอกแนวเขตขันขี้สี้มา หรือในกรณีโบสถ์ที่ปักอยู่รอบโบสถ์ ก็ไม่จำเป็นต้อง มาร่วมทำสังฆกรรม หากไม่ว่างหรือขี้เกียจ ทั้งที่อยู่ใน วัดเดียวกัน

ที่กล่าวล้าไปกว่านี้ มีวัดในเมืองเขมรที่ได้ กระชับเขตสี้มาให้แคบลงไปอีก โดยยกเอาโบสถ์ขึ้น ไปล้อมอยู่รอบอาสนะสงฆ์ เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อ ถึงคราวที่จะต้องปิดเปิดเบือนลงเล่นเพทุบายกันแล้ว เขมรย่อมทั้งไทยอย่างไม่เห็นฝุ่น

ใบสี้มารอบอาสนะสงฆ์ วัดเขมร เมืองเสียมเรียบ กัมพูชา

เรื่องของสีมันตริก

คราวนี้ก็ต้องมาทำความเข้าใจในเรื่อง “สีมันตริก” เพราะต่อไปในบทความนี้จะมีกรกล่าวถึง

เมื่อมี “ชั้นตสีมา” (เขตเล็ก-ภายใน) และ “มหาสีมา” (เขตใหญ่-ภายนอก) และเพื่อให้เขตทั้งสองจะแบ่งแยกออกจากกัน “เพื่อมิให้เขตสีมาทั้งสองระคนกัน” (วชิรญาณวโรรส ๒๕๓๙, ๕๕๑) จึงควรจะต้องเว้นที่ว่าง เป็นแนวกั้นขนระหว่างเขตทั้งสอง เขตแนวกั้นว่างกันชนนี้เรียกว่า “สีมันตริก” ในอรรถกถาว่า

ครั้นสมมติสีมาแล้ว พึงว่าคิลาหมายสีมันตริกไว้ภายนอก สีมันตริกกว่าโดย
ส่วนแคบที่สุด ประมาณคอก ๑ ก็ควร ในกรณีที่แก้ว แม่ประมาณคืบ ๑
ก็ควร ในมหาบุจรีแก้วแม่ประมาณ ๔ นิ้วก็ควร... สีมันตริกย่อมควมถึง
คามเขต

(อรรถกถาวิธีการผูกชั้นตสีมา ใน มหาบทกฏ ๒๕๒๕, ๔๑๐)

สีมันตริกย่อมควมถึงคามเขต ความนี้ได้โปรดอย่าลืม

อันที่จริงสีมันตริกนี้มีมาแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว ครั้งเมื่อพระฉัพพัคคีย์สมมติเขตสีมาไป
ทับซ้อนเขตสีมาอื่นที่มีอยู่แล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงร้องแหยกกระเซอไปฟ้องพระพุทธเจ้า
พระพุทธองค์จึงห้ามมิให้กำหนดเขตสีมาทับซ้อนกันเรียก “สีมาสังกระ” โดยต้องเว้นระยะ
ระหว่างเขตพัทธสีมาไว้ (มหาบทกฏ ๒๕๒๕, ๔๐๗) ระยะระหว่างเขตสีมานี้เรียก “สีมันตริก”

สีมันตริกปรากฏขึ้นในรูปของการปักใบสีมาซ้อน ๒ ชั้น มีที่ว่างเว้นไว้ระหว่างกัน (รูป
ด้านล่าง)

หลักสีมาเดิม วัดโคกหม้อ ราชบุรี
เป็นหลักสีมา ๒ ชั้นโดยมีสีมันตริกคั่นอยู่กลาง

ลูกนิมิตเพิ่งจะมาเกิดขึ้นสมัยกรุงเทพฯ

หลังเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ปี ๒๓๑๐ / 1767 ที่ผู้รู้ทั้งหลายได้ล้มหายตายจากไป อีกทั้งดำรงตำราที่ถูกเผาไปจนหมด “พระศาสนาของวงษ์นั้นอันตรธาน มาแต่กรุงเก่าแล้ว” (ปวเรศวรียาลงกรณ์ ๒๔๖๖, ๓) จึงจะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในโครงการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา พระองค์ก็ได้ทรงยึดเอาพระไตรปิฎกเป็นสรณะ เช่นในพระราชกำหนดต่างๆ สิ่งใดที่ไม่อยู่ในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา ก็จะต้องถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีสอคล้องหรือนอกกรีต

ฉะนั้น พิธีกรรมทางพุทธศาสนา เช่น พิธีผูกพัทธสีมา ควรจะต้องมีความพยายามที่จะกระทำขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับที่ระบุไว้ในอรรถกถา อันได้กำหนดไว้ว่า “เมื่อผูกสีมาจะต้องมีการทักษิณมิต” แต่ก็ได้เกิดปัญหาขึ้น เพราะ “นิมิต” (เครื่องหมาย) ที่ว่านี้ไม่เคยมีปรากฏมาแต่เดิม แผ่นหินทั้งหลายที่ปักอยู่รอบโรงอุโบสถนั้นคงไม่ใช่ เพราะแต่ไหนแต่ไรตลอดมาก็เรียกกันว่า “ใบเสมา” ดังนั้นจึงต้องมีการเพิ่มขึ้นตอนของการ “ทักษิณมิต” เข้าไปในพิธีกรรม ที่ต้องมีลูกนิมิตและการฝังลูกนิมิต เพื่อให้ครบและสอดคล้องตามที่ระบุไว้ในอรรถกถา (อรรถกถาการผูกพัทธสีมา ใน มหามกุฏา ๒๕๓๕, ๔๑๐) โดยไม่มีใครเฉลียวใจเลยว่า แต่เดิมนั้น ใบเสนานั้นก็คือตัวนิมิตนั่นเอง

สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงให้ความสนพระทัยในเรื่องของลูกนิมิตนี้เป็นอันมาก

ด้วยเวลานั้น มีพระประสงค์ที่จะตรวจแต่ลูกนิมิตของโบราณว่าทำกันอย่างไร
ได้ให้ชุดชั้นสุดตรงที่สีมาพังแล้วแห่งหนึ่ง คั้นเท่าไรก็ไม่พบลูกนิมิต
จึงเข้าพระทัยว่า แต่โบราณเห็นจะถือเอาหินใบเสมาเองเป็นนิมิต

(ดำรงราชานุภาพ, สารานุกรมไทย ๒๕๐๕, เล่ม ๑๘, ๑๖๘ : ๑๘ มิถุนายน ๒๔๘๓)

ขั้นตอนของการฝังลูกนิมิตจึงกลายเป็นสิ่งแปลกปลอมที่เกิดขึ้นเฉพาะในไทย “ที่พม่าไม่ใช้ศิลาลูกนิมิต” (ดำรงราชานุภาพ ๒๔๘๙, ๑๐๙) ส่วนเขมร ลาว ที่เคยเป็นประเทศราชของสยาม จึงได้รับประเพณีการฝังลูกนิมิตไปในระยะช่วงกรุงธนบุรีเอง

คติการฝังลูกนิมิต
เพิ่งเริ่มมีแต่เมื่อรัชกาลที่ ๑ นี้เอง
แต่ปัจจุบันดูเหมือนจะแพร่กระจายไปเร็ว
ทั้งนี้ก็เพราะลูกนิมิตนี้ยังประโยชน์
โดยถูกใช้ให้เป็นอุบายในการหารายได้เข้าวัด
เป็นที่ยินดีบริจาคกันทวนหน้า
แก่สงฆ์และกรรมการวัด

ลูกนิมิตวัดห้วยปลากั้ง เชียงราย

ลูกนิมิตใต้ฐานแผ่นสีมาคดมมโบสถ์
วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ
สมัย ร.๔ (รูป: วีระศักดิ์ แสนสอาด)

ลูกนิมิตเดิม วัดชินนรสถ์ ธนบุรี
พศ ๒๓๗๔ สมัย ร.๓
พระท่านชุดขึ้นมาเพื่อทำบุญฝังชุดใหม่

ปิดทองลูกนิมิตวัดหนองปลาแก้ว เชียงราย
ลูกละล้าน
(รูป: Philophobia Sirivajakorn)

โรงงานลูกนิมิต เมืองตาก

อาการของใบสีมาก่อนกรุงแตก

อาการแปรปรวนของใบสีมดังกล่าว จะอยู่ในช่วงปลายสมัยอยุธยา คือตั้งแต่ครั้งหลังรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จนถึงกรุงแตกเมื่อวันอังคารที่ ๑๙ เดือนเมษายน ปี ๒๓๑๐ / 1767 นับเป็นช่วงเวลาราว ๕๐ ปี

อาการของใบสีมาในระยะนี้จะผุดออกไปจากที่เคยเป็นมา ตั้งแต่ใบสีมา “แบบลูกผสม” ใบสีมาทั้งหลายจะสามารถจัดแยกออกได้เป็นกลุ่มเป็นสายที่มีลักษณะร่วมกัน และกระจายออกได้เป็นกลุ่มย่อย โดยได้มีการให้ลักษณะรายละเอียดแก่กันและกัน ซึ่งผุดไปจากใบสีมาในช่วง ๕๐ ปีให้หลังนี้ ที่ดูเหมือนจะขาดการสืบเนื่อง และมีอายุอยู่ในความนิยมช่วงระยะเวลา ชำยยังไม่สามารถบอกได้ว่ารูปลักษณะบนใบสีมานั้นเป็นหรือคืออะไร หากจะวิเคราะห์ก็ต้องว่าที่เป็นดังนี้ ก็คือผลผลิตของสังคมที่ไร้ระเบียบและขาดเอกภาพ

ถ้าอย่างที่ได้เห็นได้ชัด ก็คือใบสีมาของวัดอินทประมูลและวัดจำปาหล่อ อ่างทอง

สำหรับใบสีมาวัดขุนอินทประมูล อ่างทอง ก่อนอื่นจะเห็นว่ากรรมวิธีการผลิตนั้นออกจะด้อยคุณภาพอยู่สักหน่อย โดยใช้เพียงการเซาะเส้นให้เกิดลาย ซ้ำลายบนใบแต่ละแผ่นก็ต่างจากกันไป ดูเป็นว่าช่างแต่ละคนนั้นไม่สามารถจะตกลงกันได้ว่าจะใช้แบบใดมาเป็นมาตรฐาน ถึงกระนั้นก็ตาม โดยรวมแล้วลักษณะของใบสีมาวัดขุนอินทประมูลก็ยังสื่อให้เห็นว่าอยู่ในรากฐานของใบสีมา “แบบลูกผสม” เพราะยังเห็นถึง “แก้ม” ทั้งสองด้านบนแผ่นที่อยู่ในลักษณะของใบสีมา “สายสกุลอยุธยา” กลางแผ่นประดับตา แม้ว่าบางแผ่นจะเป็นทรงข้าวหลามตัด บ้างก็เป็นทรงวงรีหรือใบโพธิ์ก็ตาม โคนแผ่นขนานไว้ด้วยหงอนที่ซ้อนงอนขึ้น (ส่วนใหญ่หักไป)

จึงจะเห็นว่า ถึงใบสีมาของวัดขุนอินทประมูลแต่ละแผ่นจะต่างกันไปบ้าง แต่โดยรวมแล้วก็ยังมีเอกภาพอยู่บ้าง ซึ่งพอจะประมาณได้ว่ามีอายุอยู่ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (พินยา ๒๕๕๑, ๑๙๘)

ใบสีมาวัดขุนอินประมูล อ่างทอง

ใบสีมาวัดจำปาหล่อ อ่างทอง

ใบสีมาเอก วัดจำปาหล่อ อ่างทอง

ใบสีมากลุ่มกรงศอก
วัดราชบุรณบุรีเพ็ญ ออยุธยา

ใบสีมาวัดจำปาหล่อ อ่างทอง ปีกเดียว สองหน้า แต่ละหน้ามีลักษณะต่าง
กันออกไป ดูระเกะระกะ จึงนำส่วนหนึ่งมาแสดงเพื่อความหลากหลาย จริงอยู่ลักษณะ
ที่อยู่บนใบสีมาวัดจำปาหล่อนี้ ดูแล้วอาจคิดไปว่าเป็นผลงานจากโครงการบำบัดโรคจิต
แต่ขอรับรองว่าทั้งหมดเป็นผลงานช่างช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศจนถึง
สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง-เอกทัศ

ใบสีมาของวัดจำปาหล่อ ก็เจริญตามใบสีมาวัดขุนอินทประมูล หากจะ
อาการหนักกว่ามาก ลักษณะของใบสีมาแต่ละแผ่นนั้นผิดแผกแตกต่างกันไปอย่างสิ้น
เชิง มีบางแผ่นที่มีลักษณะเลียนแบบใบสีมา “กลุ่มกรงศอก” (ดู พิทยา ๒๕๕๑, ๒๙๓)
เช่นใบสีมาของวัดราชบุรณบุรีเพ็ญ ออยุธยา โดยเฉพาะลักษณะของกาบเชิงกรอบที่ทำ
แนบอยู่กับโคนของแผ่นอันเป็นลักษณะของใบสีมาในรัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง-เอกทัศ
จึงกำหนดได้ว่าใบสีมาวัดจำปาหล่อมียุคอยู่ในช่วงก่อนกรุงแตก โดยประวัติว่าสร้าง
ปี ๒๓๐๕ / 1762 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาปี ๒๓๐๘ / 1765 (กรมการศาสนา
๒๕๒๘, ๔๒๔) ซึ่งก็ลงต้องกับที่ได้กำหนดไว้

ความไม่มีเอกภาพของสังคมสมัยอยุธยา ก่อนกรุงแตก คงเป็นเพราะไม่มีอำนาจ
ส่วนกลางที่เข้มแข็งพอที่จะเป็นศูนย์รวม สังคมจึงแตกออกเป็นฐานอำนาจย่อยที่แข่งขัน
กันเอง ส่อให้ช่างไม่มีการควบคุมจากส่วนกลาง ในสภาพนี้ ช่างจึงมีอิสระที่จะแสดงออก
ตามจริตของตน กว่าที่เคยอยู่ในกรอบที่จำกัด แต่ในทางกลับกัน การแบ่งแยกนี้ก็ทำให้
มีการแข่งขันขึ้นระหว่างฐานอำนาจย่อย จึงพอจะเห็นว่า ในระยะนี้ได้มีการพัฒนาใน
เรื่องของความชำนาญและมีมือช่าง เช่น งานช่างโลหะ ปูนปั้น และงานประดับมุก
และงานแกะสลักหินฝีมือช่างหลวง อันเป็นหนึ่งในสี่ของ บนม้วนสีมาวัดพรหมนิवास
อยุธยา เป็นต้น

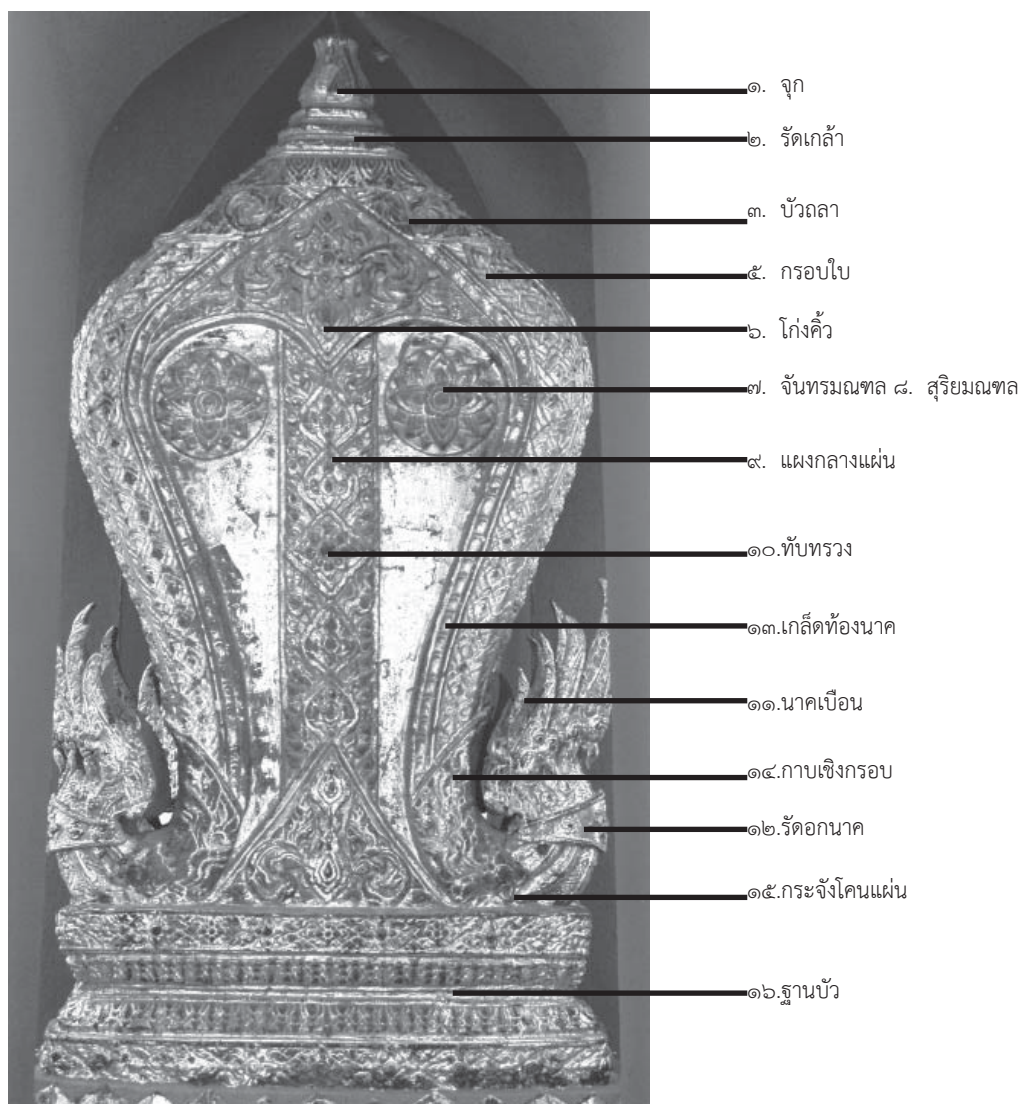
สถานการณ์นี้ได้สิ้นไปพร้อมกับการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา และมาเริ่มกัน
ใหม่ครั้นฟ้าใหม่แผ่นดินใหม่

ใบสีมาแผ่นข้างโบสถ์ ของวัดพรหมนิวาส อยุธยา

ตอนที่ ๑
ใบสีมาในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
รัชกาลที่ ๑

ใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้วฯ)

รูป ๑.๐๑ ใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

อาจจะดูไปว่า การวิจัยเรื่องใบสีมาสมัยกรุงเทพฯ คงจะไม่ยุ่งยากเท่ากับของสมัยอยุธยา ที่ได้นำเสนอไปแล้วในหนังสือ *เสมา สีมา* (ดู พิทยา ๒๕๕๑) เพราะใบสีมาส่วนใหญ่ในสมัยกรุงเทพฯ โดยเฉพาะใบสีมาของพระอารามหลวงต่างๆ นั้น ก็ได้มีระบุไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ไว้อย่างชัดเจนและน่าเชื่อถือ แต่การหาเป็นเช่นนั้นไม่

การที่ได้จดหมายไว้ว่า วัดใดวัดหนึ่งได้ถูกปฏิสังขรณ์หรือสถาปนา ก็ไม่จำเป็นว่า ใบสีมาของวัดนั้นจะต้องเป็นใบสีมาในรัชสมัยของพระองค์นั้นเสมอไป เพราะใบสีมาของวัดนั้นอาจจะยังคงใช้ใบสีมาเดิมอยู่ก่อนที่จะถูกปฏิสังขรณ์ หรือในกรณีที่เปลี่ยนวัดสถาปนาใหม่ ใบสีมานั้นก็ไม่จำเป็นที่จะต้องอยู่ร่วมสมัยกับการสถาปนา เพราะใบสีมาดังกล่าวอาจจะถูกเปลี่ยนเมื่อครั้งมีการซ่อมแซมขึ้นในระยะหลัง ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องสำเนียงไว้ว่า ในการที่จะเอาชิ้นงานผลิตภัณฑ์ไปอิงอ้างอิงกับหลักฐานที่ไม่สมบูรณ์นั้น คงจะเป็นหนทางลัดไปสู่ความสำคัญผิดหลงประเด็นเอาได้ง่ายๆ

“อย่าไปติดยึดกับประวัติศาสตร์มากนัก เพราะประวัติศาสตร์ไม่ใช่ตัว”

เช่นในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ มีความเกี่ยวกับพระอารามต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนาและปฏิสังขรณ์ได้ระบุไว้ว่า

นอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน วัดสระเกศ ซึ่งได้ทรงสร้างและได้กล่าวมาแล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอารามอื่นๆ อีกหลายพระอาราม คือ วัดเลียบ เดิมสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ได้ทรงปฏิสังขรณ์ไว้เพียงอุโบสถ และกุฏิสงฆ์ได้ทรงสถาปนาต่อมาจนเสร็จ พระราชทานนามเปลี่ยนว่า วัดราชบูรณะพระอาราม ๑ วัดบางว่าใหญ่ ทรงปฏิสังขรณ์ไว้แล้ว พระราชทานนามเปลี่ยนว่า วัดระฆัง ให้เหมือนกับวัดระฆังศรีกรุงเก่า ซึ่งเป็นวัดอยู่ข้างพระราชวังข้างด้านตะวันตกพระอาราม ๑ วัดศาลาสีหน้าในคลองบางจาก ซึ่งโปรด ให้เชิญพระประธานมาเป็นพระประธาน ก็ทรงปฏิสังขรณ์ แล้วพระราชทานนามเปลี่ยนใหม่ว่า วัดคูหาสวรรค์ ๑ วัดพลับในคลองบางกอกใหญ่ ๑ วัดทองคลองบางกอกน้อย ๑ วัดสมอราย ๑ วัดแจ้ง ๑ วัดท้ายตลาด ๑ วัดคอกกระบือ ๑ ทั้งวัดสุพรรณที่กรุงเก่า ซึ่งเป็นวัดเดิมของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ก็ทรงปฏิสังขรณ์ด้วย

(ทิพากรวงศ์ ๒๕๒๖, ๒๐๖)

จะมีสักกี่วัดจากความตอนบนนี้ ที่ใบสีมาจะมีอายุอยู่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อันที่จะได้แสดงต่อไป เช่น

ใบสีมาวัดสระเกศ (รูป ๑.๓๐) เดิมคิดว่าเป็นใบสีมาในรัชกาลที่ ๑ แต่แท้จริงเป็นในรัชกาลที่ ๓
ใบสีมาวัดพลับ (ราชสิทธิาราม รูป ๑.๘๗) ใบสีมานั้นเป็นของเดิม มีมาแต่สมัยอยุธยา
ใบสีมาวัดทองบางกอกน้อย (สุวรรณาราม รูป ๒.๒๒) นั้นตกอยู่ปลายรัชกาลที่ ๒
ใบสีมาวัดสมอราย (ราชาธิวาส รูป ๓.๖๑) ใบสีมาเป็นแบบพระราชนิยมใน ร.๓
ใบสีมาวัดแจ้ง (อรุณ รูป ๒.๐๑, ๒.๐๔) ใบสีมาตกอยู่ปลายรัชกาลที่ ๑ ต่อต้นรัชกาลที่ ๒
ส่วนใบสีมาวัดท้ายตลาด (โมลีโลกา รูป ๓.๒๐) ใบสีมาทำขึ้นในรัชกาลที่ ๓

ใบสีมาคู่แรกที่กล่าวไว้ใน พระราชพงศาวดารรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ก็คือใบสีมาของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นวัดที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่

จุลศักราช ๑๑๔๕ (๒๓๒๖ 1783) ...ปีเถาะเบญจศก เดือนสิบเอ็ด แรมสิบสี่ค่ำ...
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาให้สถาปนา พระอารามขึ้นภายใน
พระราชวัง พร้อมทั้งอุโบสถและพระเจดีย์แล ศาลาราย เปนหลายหลัง แลให้ขุด
สระน้ำทำหอไตรลงในสระที่ไว้สำหรับพระไตรปิฎก

(ทิพาการวงศ์ ๒๕๓๙, ๔๕-๔๖)

จุลศักราช ๑๑๔๖ (๒๓๒๗ 1784) ปีมะโรงฉศก เดือนสี่ แรมสิบสี่ค่ำ ทรงพระกรุณา
ให้เชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต จากโรงในพระราชวังเก่าปากตวันตก ลงเรือ
พระที่นั่งแห่ไปบนขบวน คามพากมาในพระราชวังใหม่ เชิญเข้าประดิษฐาน ในพระ
อุโบสถพระอารามใหม่ แล้วนิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะประชุม ทำสังฆกรรม สวด
ผูกพัทธสีมาในวันนั้น แลการพระอารามสำเร็จบริบูรณ์แล้ว จึงทรงตั้งพระนาม
ว่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

(ทิพาการวงศ์ ๒๕๓๙, ๕๐)

หากความในพระราชพงศาวดารนี้ถูกต้องและคำนวณไม่ผิด การสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามใช้เวลาเพียงประมาณ ๑ ปี ๕ เดือน ฉะนั้นใบสีมาของวัด ก็ควรมีเวลาผลิตในช่วงเวลาดังกล่าวเช่นกัน

ใบสีมาของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ปักคู่ หน้าเดียว ทำด้วยโลหะหล่อ ทาชาดลงรักปิดทอง (รูป ๑.๐๑) ยอดประดับศิราภรณ์ มีวงกลมของสุริยมณฑลและจันทรมณฑลบนแก้ม ในรูปของดอกกลีบ (เรื่องนี้จะได้นำเสนอ ในใบสีมาวัดสุทัศน์ฯ ต่อไป) โคนแผ่นขนานบาคเบี้ย ขนาด (88x46x8) เป็นใบสีมา “สายโค้งคิ้วทรงเครื่อง” จึงนับว่าเป็นใบสีมาในสายโค้งคิ้วชุดแรกของสมัยกรุงเทพฯ

ในการที่ใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทำขึ้นด้วยโลหะหล่อ ก็คงเป็นเพราะมีระยะเวลาจำกัดคือเพียง ๑ ปี ๕ เดือน ที่ช่างจะต้องผลิตใบสีมาขึ้นใหม่ให้ครบ ๑๖ แผ่น อีกทั้งช่างที่ชำนาญการแกะสลักหิน ก็คงมีจำนวนจำกัด ฉะนั้น การที่ใบสีมาของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผลิตออกมาด้วยการหล่อโลหะสุญชีผึ้ง ก็คงเป็นทางออกที่เลือกไม่ได้ วิธีการผลิตด้วยการกดแปะแม่พิมพ์ หล่อสุญชีผึ้งนั้น ง่ายกว่าที่จะสลักหิน เพราะจะมาแต่งเกลารหรือลงลายละเอียดในภายหลังหากผิดพลาด ก็สามารถแก้ไขได้บนชีผึ้ง แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ช่างขึ้นแบบหุ่นชีผึ้งเหล่านี้นี้ก็ไม่ได้เป็นช่างที่มีฝีมือ จึงได้มีความผิดพลาดเกิดขึ้นในการผลิต ดังที่จะได้นำเสนอต่อไป

๑.๐๑ ใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

๑.๐๒ ใบสีมาเอก วัดพรหมนิวาส อโยธยา

จึงจะเห็นว่า ด้วยเวลาอันจำกัด ใบสีมาของวัดพระศรีรัตนศาสดารามนี้ (รูป ๑.๐๑) แม้แต่จะคิดสร้างรูปแบบขึ้นใหม่ก็เป็นประเด็น จึงจะเห็นว่าใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้ลอกแบบโดยตรงมาจากใบสีมาครั้งอยุธยา ซึ่งปัจจุบันถูกใช้เป็นใบสีมาบางหลักของวัดพรหมนิวาส (วัดขุนยวน) อโยธยา (รูป ๑.๐๒) ซึ่งทำด้วยหินเนื้อละเอียด เป็นใบสีมาหน้าเดียว ขนาด (82x44x7 ซม.)

ใบสีมาของวัดพรหมนิวาสดังกล่าว ไม่ทราบว่าเดิมนั้นเป็นใบสีมาของวัดใดมาแต่ก่อน ปัจจุบันบางแผ่นของใบสีมาในชุดดังกล่าว อยู่กันกระจัดกระจาย ซึ่งบางแผ่นที่มีสภาพสมบูรณ์นั้นมีเหลืออยู่เพียง ๔ แผ่น ถูกใช้เป็นใบสีมาวัดพรหมนิวาส

ใบสีมาชุดวัดพรหมนิวาสไม่สมบูรณ์ที่เหลือ มีสภาพเป็นชิ้นส่วน เช่นแผ่นหนึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์ ท่านได้นำไปเก็บไว้ใน *โบราณพิพิธภัณฑ์* ปัจจุบันคือพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จันทรเกษม อโยธยา (รูป ๑.๐๓) แต่เนื่องด้วยโผเดิมของ พช (พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ) นั้นยังไม่อาจสืบได้ จึงไม่ทราบรายละเอียด เดิมนั้นมีความว่ากระไร ส่วนอีก ๒ แผ่นถูกใช้เป็นหลักสีมาเอกของวัดกล้วย อโยธยา (รูป ๑.๐๔) และอีกครั้งแผ่นอยู่ในศาลาวัดบางโพธิ์มawas กรุงเทพฯ (รูป ๑.๐๕) ถูกซ่อมแซมและทาสีทองทับ อยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์ อีกแผ่นหนึ่งเหลือเป็นเศษซากอยู่ใน พช เจ้าสามพระยา อโยธยา (รูป ๑.๐๖)

๑.๐๔ ใบสีมาชุดวัดพรหมนิवास
ที่วัดกล้วย อยุธยา

๑.๐๕ ใบสีมาชุดวัดพรหมนิवास
ในศาลาวัดบางโพธิ์อมวาส
กรุงเทพฯ

๑.๐๓ ใบสีมาชุดวัดพรหมนิवास
ใน พช จันทระเกษม

รวมแล้ว ๘ แผ่น หากใบสีม้างกล่าวเดิมที่จะปักคู่ จึงควรมีทั้งหมด ๑๖ แผ่น ซึ่งยังสำรวจไม่พบใบ
อีก ๘ แผ่น

ส่วนใบสีมาเสริมของวัดพรหมนิวาสที่เหลือเป็นใบสีมาจากวัดกุฎีดาว อยุธยา (น. ณ ปากน้ำ ๒๕๔๐, ๘๙ เชิงอรุณที่ ๗) นอกเหนือจากนี้จะเป็นใบสีมาชุดเดียวกับใบสีมาเอกวัดธรรมาราม อยุธยา กำหนดอายุให้อยู่ใน
รัชกาลที่ ๔-๕ ที่เหลือนั้น เป็นใบสีมามีลักษณะคล้ายใบสีมาเอกชุดดังกล่าว หากแต่ทำด้วยหินเนื้อหยาบ อีกทั้ง
ฝีมือก็หยาบอีกต่างหาก

๑.๐๖ เศษใบสีมาหิน ชุดวัดพรหมนิवास ใน พช เจ้าสามพระยา อยุธยา

แม้ว่าในสังคมเมืองอยุธยาตอนปลายจะมีความขัดแย้งและไร้ระเบียบ แต่ในทางกลับกัน ทางด้าน งานช่าง ดูเหมือนจะมีการพัฒนาทั้งในด้านการผลิตฝีมือ และความชำนาญ ซึ่งเรื่องนี้ก็ไม่แปลก เพราะความไร้ระเบียบดังกล่าว ยังผลให้มีความจำกัดและรัดกุมที่เคยมีมานั้น ผ่อนคลายลง เหล่าช่างจึงมีอิสระมากขึ้นที่จะแสดงออกทั้งพัฒนาฝีมือและความคิด อีกทั้งเศรษฐกิจในระยุษนั้นก็คล่องตัวและเฟื่องฟู ประชาชนระดับบนมีฐานะการเงินดีขึ้น มีแรงที่จะอุปถัมภ์งานช่างฝีมือ ปรากฏว่าช่างมีฝีมือในระยุษนั้นมีรายได้สูงกว่าแรงงานทั่วไป เช่นบานประตูพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม อยุธยา ๒๒๙๓ / 1752 พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระราชทานเงินบำเหน็จแก่ช่างเป็นเงิน ๓๐ ชั่ง ต่อบาน (สำนัคนายก ๒๕๑๐, ๕๗) ปิดัดไป พระองค์ทรงจ้างช่าง ๑๘๕ คน สร้างประตูมุกวัดพระพุทไธยาสน์ ป่าโมก ลั่นเงิน ๒๕ ชั่ง ต่อบาน (สำนัคนายก ๒๕๑๐, ๗๔) และในปี ๒๒๙๙ / 1756 สร้างประตูมุกพระวิหารพระพุทชินราช พิษณุโลก พระราชทานเงินบำเหน็จ ๒๖ ชั่ง ต่อบาน (สำนัคนายก ๒๕๑๐, ๗๕) ไม่เฉพาะแต่งานมุกที่มีหลักฐานว่าเป็นงานช่างที่มีการพัฒนาและรายได้สูง งานช่างลายรดน้ำ ปิดทองเข้าตู้พระธรรมวัดเชิงหวาย ก็เห็นได้ว่าได้มีการพัฒนาลวดลายและองค์ประกอบก้าวหน้าไปกว่าเดิม งานโลหะเช่นเศียรนาคที่ติดบนโคพระพุทบาท สระบุรี ก็เป็นหนึ่งในไม่มีสอง และงานสลักหิน เช่นใบสีมาชุดวัดพรหมนิวาส ก็เป็นประจักษ์พยานอยู่แล้ว

แต่ก็เนื่องด้วยเมื่อระยะต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ยังขาดแคลนช่างในแขนงต่างๆ ดังที่ได้กล่าวแล้ว ใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงยังต้องลอกอย่างจากใบสีมาที่มีมาแต่ครั้งอยุธยา โดยได้เปลี่ยนวิธีการผลิตให้ง่ายขึ้น ถึงกระนั้น ก็ยังมีข้อผิดพลาดจากการกระทำของช่างไร้ฝีมือ จากนั้นในราว ๗๐ ปีให้หลัง ครั้งเมื่อบูรณะวัดพระเชตุพนฯ รูปลักษณะของใบสีมาก็ยังไม่มีเปลี่ยนแปลงมากนัก แม้ว่าจะได้ผลิตโดยช่างสลักหินฝีมือชำนาญการ

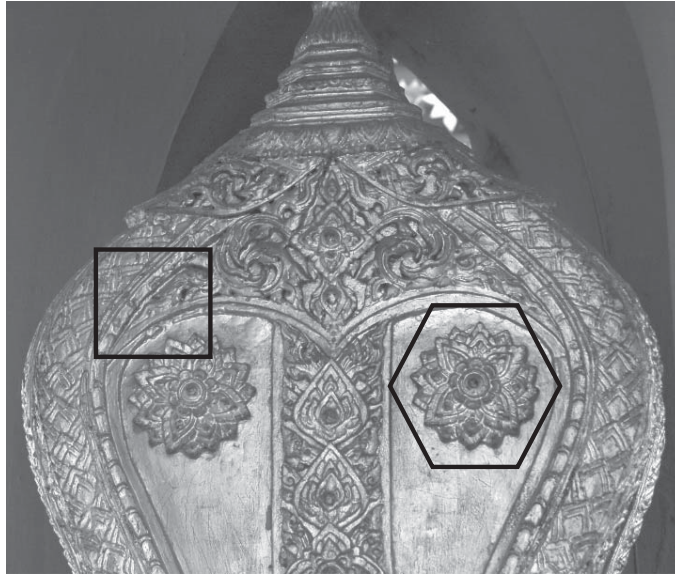
ดังจะเห็นต่อไปว่า ในรัชกาลที่ ๑ และ รัชกาลที่ ๒ งานช่างส่วนใหญ่ โดยเฉพาะทางด้านใบสีมา จะอยู่ในกรอบกฎเกณฑ์ตายตัว ปรากฏการณ์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ได้มีการพัฒนาเกิดขึ้นน้อยมาก จริงอยู่ที่ใบสีมาต่างๆ ได้มีการประดับลวดลายตกแต่งเพิ่มขึ้น แต่เหล่านั้นก็เป็นเพียงส่วนประกอบที่ทำให้เพิ่มคุณค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์ชิ้นเท่านั้น

ในการที่ใบสีมาใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามทำขึ้นจากโลหะนี้ เป็นของที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน แต่อันที่จริงแล้ว เรื่องนี้ก็ไม่ขัดต่ออรรถกถาที่ว่า

แม้ก่อนเหล็กก็นับว่าศิลาเหมือนกัน...

(อรรถกถานิมิติวิชัยในปาสาณนิมิต-มหามกุฏ ๒๕๒๕, ๓๙๐)

จะเห็นต่อไปว่า เนื่องด้วยเวลาที่จำกัด ใบสีมาของวัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ (รูป ๑.๑๑, ๑.๑๒) ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป ก็ทำขึ้นด้วยปูนเพชร หาได้ทำขึ้นด้วยหินแกะสลักไม่

๑.๐๗ ใบสีมาแผ่นนอก หลักที่ ๕.๑ ห้ายโบสถ์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

เมื่อเห็นว่า ใบสีมาชุดวัดพระพนมนิเวศเป็นงานช่างฝีมือชั้นครูที่ควรค่าจะเป็นแม่แบบ แต่ก็ติดอยู่ว่า ในขณะนั้นไม่มีช่างฝีมือ จึงได้แก้ปัญหาด้วยกรรมวิธีกดพิมพ์ (รูป ๑.๐๘) และสูญซี่ผึ้งแทน อาจเป็นเพราะช่างชำนาญการงานหล่อ เช่นหล่อพระพุทธรูปนั้นมียุแล้วเป็นพื้นฐาน และผลที่ออกมา ก็เป็นการพ้องให้เห็นถึงความตกต่ำในด้านงานช่างหล่อ

ปัจจัยของเวลาที่จำกัดนี้ ทำให้การหล่อใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เกิดความผิดพลาดและไม่มีคุณภาพแผ่นสีมาที่ทำผิดพลาดเหล่านี้ ช่างได้นำไปไว้หลังโบสถ์ โดยภาวนาว่าจะไม่มีผู้สุรุ้ไปสังเกตเห็นเข้า เช่น

เส้นโค้งคว่ำด้านซ้ายที่ชำรุด (รูป ๑.๐๗ สีเหลือง) เนื่องมาจากความผิดพลาดของแม่แบบซี่ผึ้ง

ส่วนดวงดอกระบาย ที่ต้องรองรับจันทรมณฑลด้านขวา (รูป ๑.๐๗ ในทกเหลือง) และสุริยมณฑลด้านซ้ายนั้น บางแผ่นจะเห็นว่า ไม่มีฐานยกกระนาบวงกลมดังกล่าวรองรับ (เทียบกับรูป ๑.๐๑) เรื่องนี้เกิดจากความมั่งง่ายของช่างขึ้นหุ่นแม่แบบซี่ผึ้งจากกรรมวิธีกดพิมพ์ซี่ผึ้ง ฐานวงกลมรองรับดอกระบาย จึงต้องยกกระนาบบางเป็นพิเศษ และเนื่องด้วยความบางนี้ ครั้นเมื่อยกแบบที่กดลงไว้ออกมาจากแม่พิมพ์ ก็มักจะหักเสียหาย ในกรณีนี้ ช่างขึ้นหุ่นจึงมั่งง่าย โดยกำจัดฐานวงกลมดังกล่าวนี้ออกไปเสียอย่างไม่เหลือเยื่อใย

๑.๐๘ ตัวอย่างพิมพ์กดรัก ทำจากหินสบู่
สมบัติของ : Kitaphat Dummapiyannum

บนแผงกลางแผ่นบนใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (รูป ๑.๐๘) ประดับด้วยแผงลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เรียงกันลงมา หากเทียบกับลายพุ่มข้าวบิณฑ์บนใบสีมาของชุดวัดพรหมนิวาส (รูป ๑.๐๙) ก็จะเห็นว่า ลายบนแผงกลางแผ่นของใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น (รูป ๑.๐๙) ไม่วางซ้อนกัน เช่นของชุดวัดพรหมนิวาส อีกทั้งลายด้านข้างบนใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็ไม่ใช่ระเบียบหรือชัดเจนเท่าของใบสีมาชุดวัดพรหมนิวาส

ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการกดพิมพ์ซึ่งอีกเช่นกัน ข้างจำเป็นที่จะต้องลดขนาดของลายพุ่มข้าวบิณฑ์บนใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามลงเพื่อให้ลายด้านข้าง แต่อย่างไรก็ไม่ละเอียดและแนบเนียนเท่าลายในแผงกลางแผ่นของใบสีมาชุดวัดพรหมนิวาส

ด้วยเหตุนี้ พระเทพวชิรมิตรจึงจำต้องแยกลายที่ต่างกันนี้ให้ชื่อว่า “ลายรักร้อยดอกไม้” สำหรับลายเช่นบนใบสีมาชุดวัดพรหมนิวาส และ “ลายรักร้อยกากปาลี” สำหรับลายเช่นบนใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (เทพวชิรมิตร ๒๕๕๖, ๒๒) เพราะมีลักษณะต่างจากกัน

๑.๐๘ ลายรักร้อยกากปาลี
บนแผงกลางแผ่น
ใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

๑.๐๙ ลายรักร้อยดอกไม้
บนแผงกลางแผ่น
ใบสีมาชุดวัดพรหมนิวาส อโยธยา

ใบสีมาวัดสระเกศ กรุงเทพฯ

ในจุลศักราช ๑๑๔๗ ปีมเสงสัปตศกเป็นปีที่ ๔... ให้ชุดคลองใหญ่เหนือวัด
สระแก พระราชทานนามว่า คลองมหานาค เป็นที่สำหรับประชาชนชาว
พระนคร จะได้ลงเรือไปเล่นเพลงและสักวาในเทศกาลฤดูน้ำเหมือน อย่าง
ครั้งกรุงศรีอยุธยา ครั้นชุดคลองเสร็จแล้ว วัดสระแกนั้น พระราชทานนาม
ใหม่ว่าวัดสระเกษ แล้วให้ขอแรงพวกชาวเขมร เปนอันมากทำรากก่อพระ
อุโบสถด้วย

(ทิพากรวงศ์ ๒๕๓๙, ๕๑)

จุลศักราช ๑๑๔๗ ดังกล่าวก็คือ ปี ๒๓๒๘ / 1785 แต่ในฉบับที่สมเด็จฯ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระ ระบุว่าป็นจุลศักราช ๑๑๔๕ เป็น ปีที่เริ่มที่จะขุดราก
ทำพระอุโบสถใหม่ (ทิพากรวงศ์ ๒๕๒๖, ๔๕) อย่างไรก็ตาม ก็ทำให้เข้าใจว่าแต่เดิมนั้น
วัดสระแก หรือสระเกศ นั้นมีโรงอุโบสถเก่าอยู่ ส่วนใบสีมาที่เห็นในปัจจุบัน จะเป็นใบสีมา
เดิมที่มีมาแต่กรุงศรีอยุธยา หรือจะอยู่ในสมัยกรุงเทพฯ ก็คงต้องนำมาพิจารณากัน

ไม่มีทางรู้เลยว่าใบสีมาของวัดสระเกศนั้นทำด้วยอะไร เพราะถูกพอกไว้ด้วย
รักปิดทองและกระจุกหุงสี เป็นใบสีมาปักคู่ หน้าเดียว ขนาด (80x45x9) อยู่บนฐานขั้ว
กูปหนานาง

ตามความในพระราชพงศาวดารก็พอจะเห็นว่า ใบสีมาของวัดสระเกศมีอายุ
ห่างจากใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามเพียงแค่หนึ่งปี แต่เมื่อนำเอาใบสีมาทั้งสองมา
เทียบกัน ก็เห็นว่าอยู่ต่างสกุลกัน โดยใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามอยู่ใน “สายโก่ง
คิ้ว ทรงเครื่อง” (รูป ๑.๐๑) ตามที่ได้กล่าวแล้ว ในขณะที่ใบสีมาวัดสระเกศอยู่ใน “สาย
เขมรอยุธยา ทรงเครื่อง” (รูป ๑.๑๐)

ใบสีมา “สายเขมรอยุธยา ทรงเครื่อง” นี้ มีมาแต่ครั้งสมัยปลายอยุธยา เช่น
ใบสีมาวัดเขียน อ่างทอง (รูป ๑.๑๑) ลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของใบสีมา “สายเขมร
อยุธยาทรงเครื่อง” นี้ จะมีกรอบนอกกรอบขึ้นจากโคนแผ่นไปไปถึงตอนบน และมีแผง
กลางแผ่นที่ขึ้นจากบนฝ่าลงถึงโคนแผ่น แบ่งออกเป็นสองซีก โคนแผ่นมีกระจังวางทับ
อยู่บนแผงกลางแผ่น บนแผงกลางแผ่นประดับทับทรวง โคนทั้งสองข้างขนานด้วยหาง
ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นกนก บนยอดแผ่นเริ่มมีจุก เมื่อรัชสมัยสมเด็จพระบรมโกศ ภาย
หลังได้พัฒนามาเป็นศิราภรณ์

หากจะยกเอาใบสีมาวัดสระเกศมาเทียบกับใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ก็จะเห็นว่า ไม่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันแม้แต่น้อย จึงมีหลักฐานแสดงว่า ใบสีมาวัด
สระเกศ มีอายุอยู่ในรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ มากกว่ารัชกาล
ที่ ๑ เข้าใจกันมาแต่เดิม

๑.๑๐ ไบสีมาวัดสระเกศ กรุงเทพฯ

๑.๑๑ ไบสีมาวัดเขียน อ่างทอง

แสดงให้เห็นว่าไบสีมาทั้งสองวัดนั้นสืบเนื่องมาจากไบสีมาสมัยอยุธยา ในขณะที่ไบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามถอดแบบมาจากไบสีมาชุดวัดพรหมนิวาส ไบสีมาวัดสระเกศก็เป็นแบบที่สืบเนื่องมาจากไบสีมา “สายเขมรอยุธยา” ครึ่งสมัยอยุธยาก่อนเสียกรุง เช่นไบสีมาวัดเขียน อ่างทอง (รูป ๑.๑๑) ที่นิยมด้วยการขนาบกันก่อกาบเชิงกรอบ

ที่ยังเป็นปัญหาอยู่ว่า ไบสีมาวัดสระเกศนี้เป็นไบสีมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ หรือในรัชกาลต่อมา (หรืออาจจะมียาอยู่อยู่ในรัชกาลที่ ๓ เสียด้วยซ้ำ) โดยมีข้อกังขาอยู่ คือ

ประการแรก ไบสีมาแบบ “อยุธยาเขมร” ของไบสีมาวัดสระเกศนี้ มิได้อยู่ในกระแสความนิยมจนปลายรัชกาลที่ ๒ ต่อในรัชกาลที่ ๓ ดังจะกล่าวต่อไป

ประการที่สอง ข้างแผ่นของไบสีมาวัดสระเกศนี้นั้นกลม ไม่เป็นสันตัดเหลี่ยม ดังเช่นไบสีมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ลักษณะมนกลมของสันข้างแผ่นดังกล่าว เป็นที่นิยมก่อนสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒

ประการต่อมา โคนกนกเชิงกรอบทั้งสองข้างของไบสีมาวัดสระเกศนั้น มีกระจิงขนาดเล็กวางสะกดอยู่ที่โคน ส่วนที่ค่อนาคเบือน (ในที่นี้เป็นกนก) ของไบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จะสะกดไว้ด้วยดอกสี่กลีบ (รูป ๑.๑๑) ข้อสงสัยก็คือว่า กระจิงตัวเล็กดังกล่าวจะเกิดขึ้นหลังไบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เช่นของวัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป หากไบสีมาวัดสระเกศเป็นไบสีมาร่วมสมัยกับไบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไบสีมาวัดสระเกศก็เป็นไบสีมาชุดแรกของกรุงเทพฯ ที่มีการประดับกระจิงดังกล่าว

สุดท้ายคือ ในการที่โรงอุโบสถวัดสระเกศได้รับการบูรณะโดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เนื่องด้วยหลักฐานในแบบของซุ้มบันแถลง ซึ่งอยู่ในแบบ “ชีเหล็ก” ซึ่งเป็นแบบของซุ้มบันแถลงในรัชกาลที่ ๓ (Pitya 1995) จึงพอมินำหนักที่จะรวมไปถึงซุ้มสีมาซึ่งเป็นทรงกุ่ม เปิดช่องหน้านาง ซึ่งมีอายุในรัชกาลที่ ๓ และจึงรวมไปถึงไบสีมาด้วย

หากคำนึงถึงหลักฐานทั้งหลายเหล่านี้ ก็เป็นไปได้อย่างมากว่า ไบสีมาของวัดสระเกศนั้น มีอายุอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ร่วมสมัยกับโรงอุโบสถ และซุ้มไบสีมาของวัด

ใบสีมาวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

(วัดสลัก วัดนิพพานาราม วัดพระศรีสรรเพชญ์) กรุงเทพฯ

๑.๑๒ ใบสีมาแผ่นราบ ภายในกลางโบสถ์
วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

๑.๑๓ ใบสีมาแผ่นคดมุนอกโบสถ์
วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ เดิมทีเป็นวัดมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ชื่อวัดสลัก สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงเริ่มบูรณะประมาณปี ๒๓๒๖ / 1783 แล้วเปลี่ยนชื่อมาเป็นวัดนิพพานาราม

ในปีเถาะเบญจศก ศักราช ๑๑๔๕... ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวร ก็ทรงปฏิสังขรณ์
วัดสลัก ให้สร้างอุโบสถพระวิหารขึ้นใหม่ แล้วก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ ไว้ภายในพระมณฑป ก่อ
พระระเบียงล้อมรอบ แลสร้างกุฏิเสนาคนฝากระดานถวายพระสงฆ์...แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า วัด
นิพพานาราม

(ทิพาการวงศ์ ๒๕๓๙, ๔๖)

ปี ๒๓๓๑ / 1788 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ใช้วัดนิพพานารามเป็น
สถานที่สังคายนาพระไตรปิฎก สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงเปลี่ยนชื่อเป็น วัดพระศรีสรรเพชญ์

ปี ๒๓๓๘ / 1795 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จออกผนวชคราวหนึ่ง ๑๕ ราตรี

ปี ๒๓๔๔ / 1801 ไฟไหม้ยอดพระมณฑป ได้มีการซ่อมแซมเปลี่ยนจากยอดปราสาทมาเป็นหลังคา
ทรงโรง

ปี ๒๓๔๖ / 1803 สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๑ ทรงพระราชทานชื่อใหม่เป็น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรมหาวิหาร

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะวัดมหาธาตุ ทั้ง
อาราม ตั้งแต่ปี ๒๓๘๗ 1844 มาแล้วเสร็จเมื่อต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จึง
เสด็จพระราชดำเนินไปทรงยกข่อยฟ้า

สำหรับโบสถ์ของวัดมหาธาตุนี้ เราไม่มีทางทราบได้เลยว่าทำขึ้นในปีใด ระหว่าง ๒๐ ปี คือปี ๒๓๒๖ / 1783 ซึ่งเป็นปีที่วัดมหาธาตุเริ่มสร้าง และปี ๒๓๔๖ / 1803 ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทิวงคต แต่เรื่องนี้ก็สำคัญเท่ากับรูปแบบของโบสถ์มานั้น

หากจะพิเคราะห์ให้หมดลง ก็จะเห็นว่า ลักษณะของโบสถ์นี้เข้าข่าย โบสถ์สาวยุทธยาเขมรอยู่บ้าง แต่ก็ไม่สมบูรณ์เพราะไม่มีแผงกลางแผ่น แต่กลับมีรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ (รูป ๑.๑๒) และครุฑยุดนาค (รูป ๑.๑๓) อยู่ในแผ่น

ยอดโบสถ์มีสิริภรณ์ ปกเกล้าสองแฉก เช่นเดียวกับโบสถ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งรัดเกล้าในลักษณะนี้เคยเป็นที่นิยมกันมาแล้วเมื่อรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ-อุทุมพร ส่วนฐานของแผ่นเป็นแข้งสิงห์ ซึ่งก็เคยปรากฏบนโบสถ์มาครั้งสมัยอยุธยาในสายสกุลอยุธยา ซึ่งก็ได้ทิ้งช่วงห่างออกจะนานอยู่ ก่อนที่จะมาปรากฏอีกในสมัยต้นกรุงเทพฯ

ในเมื่อการประดับโบสถ์ในลักษณะบนผนังดังกล่าว ไม่เคยมีปรากฏในคติของโบสถ์ในอดีต จึงมีคำถามว่า ด้วยเหตุใด สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท จึงทรงมีความคิดที่นอกแนวเช่นนี้ ซึ่งเป็นไปในทางตรงกันข้ามกับโบสถ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนา

จริงอยู่โบสถ์ของวัดพระศรีรัตนศาสดารามทำขึ้นด้วยโลหะหล่อ เรื่องนี้ก็เป็นเพียงแต่การเปลี่ยนวัสดุ และกรรมวิธีการผลิตเท่านั้น หากรูปแบบนั้นยังคงเดิม ทั้งยังลอกแบบมาโดยตรงมาจากโบสถ์สมัยอยุธยาอีกต่างหาก ในทางตรงกันข้าม โบสถ์วัดมหาธาตุ (และวัดชนะสงคราม) ทำด้วยปูนเพชร ซึ่งแม้ว่าได้เป็นที่นิยมกันมาแต่ครั้งอยุธยาแล้ว แต่ก็เป็นการตกแต่งที่รักบนพื้นแผ่นสีมาที่โคลนหินอยู่ด้านใน นอกจากลักษณะที่นอกอย่างนี้แล้ว ในการติดแผ่นสีมาไว้บนผนังโรงอุโบสถ แทนที่จะนั่งแท่นหรืออยู่ในซุ้มเช่นทั่วไป อีกทั้งยังทำโบสถ์หักกลาง ที่เรียกว่าโบสถ์มาค้อยตามมุมผนังด้านนอกของโรงอุโบสถ ทั้งหมดนี้ก็ไม่เคยเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาแต่ก่อน

มีข้อกังขาอยู่ว่า โบสถ์ของวัดมหาธาตุนี้ อาจจะเถียงว่าเป็นแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เช่นการติดโบสถ์แบบผนังโรงอุโบสถเช่นวัดบวรนิเวศ เพราะพระองค์ก็ทรงมีพระอาการสรีวิตกจริตเป็นเจ้าเรือน อีกทั้งพระองค์ก็ทรงมีส่วนในการบูรณะวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมาแล้วเสร็จในรัชกาลของพระองค์

แต่เรื่องนี้ก็ถูกลบล้างโดยโบสถ์วัดชนะสงครามซึ่งไม่เคยถูกบูรณะโดยพระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เลย อีกทั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทุขมายศมศิริสวัสดิ์ (กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ) ในรัชกาลที่ ๓ ก็ได้ทรงเจริญรอยตามกับแผ่นสีมาของวัดไพยชนต์ พระประแดง และวัดบวรนิเวศวิหาร (วัดใหม่) กรุงเทพฯ อันเป็นวัดที่มีมาก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จะเข้าไปมีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้อง อีกทั้งแผ่นสีมาวัดบวรนิเวศก็ได้ติดมาอยู่แล้วก่อนที่พระวชิรญาณภิกขุ (ร.๔) จะทรงย้ายมาจากวัดสมอราย ราชธานีวาส

ฉะนั้นข้อกังขาที่ว่า แผ่นสืมาในลักษณะนี้เป็นพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จึงฟังไม่ขึ้น

แผ่นสืมาติดบนผนังโรงอุโบสถ ดำริโดยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท จึงกลายเป็นลักษณะจำเพาะในการติดใบสืมาของวัดวังหน้าจากนั้นเป็นต้นมา โดยเริ่มด้วยวัดมหาธาตุขึ้นแน่แล

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เคยทรงวินิจฉัยเรื่องของแผ่นสืมาของวัดชนะสงคราม และวัดมหาธาตุไว้ว่า

ใบสืมาติดกับผนังโบสถ์หม่อมฉันเคยสงสัยเหตุว่ามีที่อื่นอีก ๒ แห่ง (นอกจากวัดบวรนิเวศ) คือที่พระอุโบสถวัดชนะสงคราม แห่ง ๑ ซึ่งหม่อมฉันสันนิษฐานว่า กรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ ๑ คงจะทรงทำอย่างนั้น ตามคำแนะนำของพระมอญ จึงเป็นแรกมี ครั้นต่อมา ไฟไหม้พระมณฑปและอุโบสถวัดมหาธาตุ กรมพระราชวังบวรพระองค์นั้นทรงปรารภว่า พระอุโบสถเดิมเล็กไป จึงโปรดให้สร้างพระอุโบสถใหม่ขยายแนวออกไปเท่าแนวใบสืมาเดิม แต่จะขยายแนวสืมาไม่ได้ เพราะติดพระวิหารและพระมณฑป จึงให้เอาใบสืมาติดกับฝาผนังพระอุโบสถ เหมือนอย่างวัดชนะสงคราม หม่อมฉันเคยนึกประหลาดใจว่า เหตุใดที่วัดมหาธาตุ โบสถ์กับวิหาร ซึ่งสร้างคู่กันจึงไม่เท่ากัน และจึงไม่เข้ากับศูนย์พระมณฑป ให้ลองเอาเส้นวัดชั้นสูตรดูก็ได้ศูนย์กันหมด จึงรู้ว่า พระอุโบสถเดี่ยวนี้นี้เป็นของสร้างใหม่ ขยายแนวผนังออกไปเท่าแนวสืมาเดิม ชวนให้เห็นว่ากรมพระราชวังบวรรัชกาลที่ ๓ จะเอาแบบใบสืมาติดผนัง ที่วัดชนะสงคราม และวัดมหาธาตุไปทำที่วัดบวรนิเวศ

(ดำรงราชานุภาพ สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๒)

ความตอนบนในเรื่องขยายแนวโรงอุโบสถวัดมหาธาตุ ต้องยอมรับว่ามีน้ำหนักและเหตุผล เพราะแนวด้านข้างของโรงอุโบสถจะล้ำนอกแนวออกมามากกว่าวิหาร จนบังไม่เห็นหน้าต่างซุ้มบันแถลงด้านใต้ข้างซุ้มประตูบันแถลงของพระวิหาร (รูป ๑.๑๔)

ข้ออยู่แต่ว่า สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสนอว่า การติดแผ่นสืมาบนผนังของวัดมหาธาตุ นั้น ได้มาจากของวัดชนะสงคราม และการที่วัดชนะสงครามติดแผ่นสืมาบนผนังก็ “ด้วยคำแนะนำของพระมอญ” แต่ผู้วิจัยยังไม่เคยเห็นโรงอุโบสถของวัดมอญที่ติดแผ่นสืมา เยี่ยงนี้ ไม่ว่าจะเป็นที่เมืองมอญ (พม่าตอนใต้) หรือชุมชนมอญทั้งมอญเก่ามอญใหม่ในเมืองไทย

อีกปริศนาหนึ่งที่จะต้องแก้ก็เพราะด้วยเหตุใด แผ่นสืมากลางทั้งด้านซื่อและด้านแปะ จึงติดอยู่ภายในโรงอุโบสถ แทนที่จะอยู่ภายนอก เช่นเดียวกับแผ่นสืมาตามมุมโรงอุโบสถ อันเรื่องนี้จะได้นำเสนอต่อไปใน “ใบสืมาวัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ”

๑.๑๔ แนวกลางระหว่างโรงอุโบสถและวิหาร วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ ตามที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัย

ต่อไปจะแสดงให้เห็นว่า การตีตแผ่นสีมาบนผนังของโรงอุโบสถนี้ วัดชนะสงครามได้อย่างไปจากของการตีใบสีมาของวัดมหาธาตุ แทนที่จะเป็นในทางกลับกัน ตามพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ด้วยเหตุที่ เมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ได้เริ่มที่จะมีการ ‘ทักษิณมิต’ และการ ‘ผังนิมิต’ ในพิธีผูกนิมิต ใบสีมาจึงกลายเป็นเพียงเครื่องหมายบอกตำแหน่งของ ‘ลูกนิมิต’ แทนที่จะเป็นตัวนิมิตเสียเอง ดังในสมัยอยุธยา (ดู พิทยา ๒๕๕๑, ๑๙ ว่าด้วยลูกนิมิต) สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเสนอว่า เมื่อได้มีการขยายโรงอุโบสถของวัดมหาธาตุ จนถึงแนวของลูกนิมิต (ใต้ดิน) หากจะตั้งใบสีมาก็จะอยู่นอกแนวของลูกนิมิต จึงได้แก้ปัญหาด้วยเอาแผ่นสีมาไปติดไว้บนผนังโรงอุโบสถแทน

เรื่องนี้ผู้วิจัยคิดว่า หากสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงมีพระประสงค์ ที่จะตั้งใบสีมาในซุ้มเขี้ยวปดกัทย่อมได้โดยทำพิธีถอนนิมิตเดิม และผูกนิมิตขยายแนวออกมาเสียใหม่ไม่ยุ่งยากอะไร แต่สาเหตุที่ไม่ทรงกระทำก็เพราะหากตั้งซุ้มสีมาออกมา ก็จะเกะกะแทบจะไม่มีพื้นที่ ระหว่างโรงอุโบสถและวิหาร

การตีตแผ่นสีมาไว้บนผนังโบสถ์จึงได้รั้งขึ้นด้วยสาเหตุนี้แล

ใบสีมาวัดชนะสงคราม (วัดกลางนา วัดตองปุ) กรุงเทพฯ

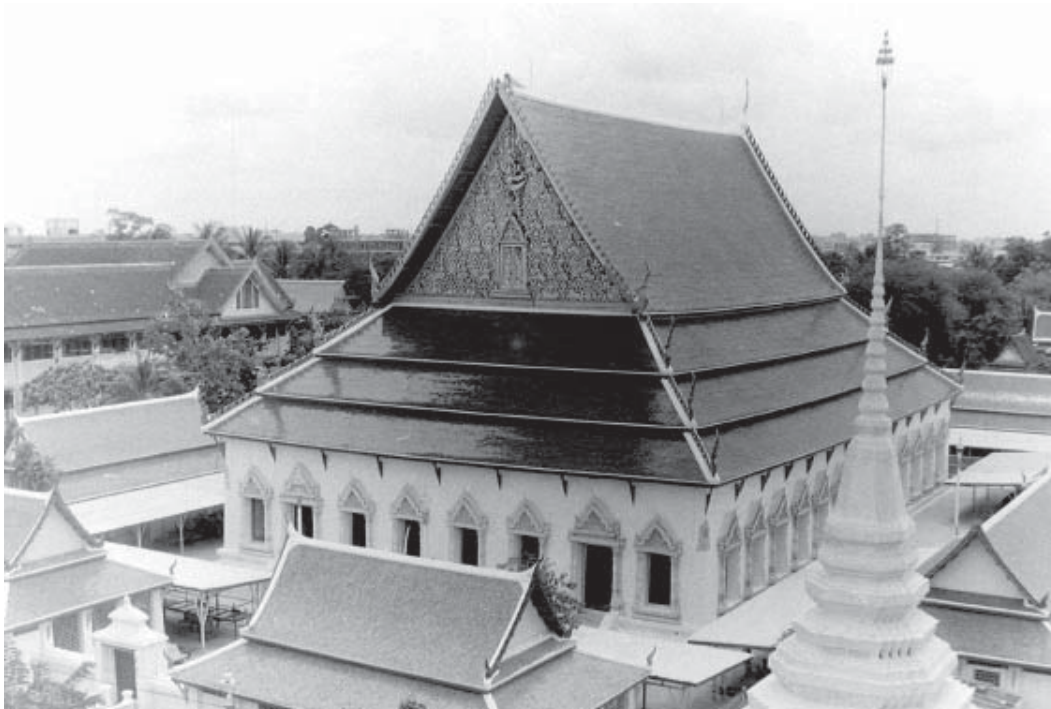
ไม่มีหลักฐานอ้างอิงว่า ใบสีมาวัดชนะสงครามนี้ มีอายุอยู่ในปีใด ที่แน่ก็อยู่ระหว่างปี ๒๓๒๖ / 1783 ซึ่งคงเป็นปีเดียวกับที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เริ่มบูรณะวัดมหาธาตุ และปี ๒๓๔๖ / 1803 เป็นปีที่พระองค์เสด็จทิวงคต

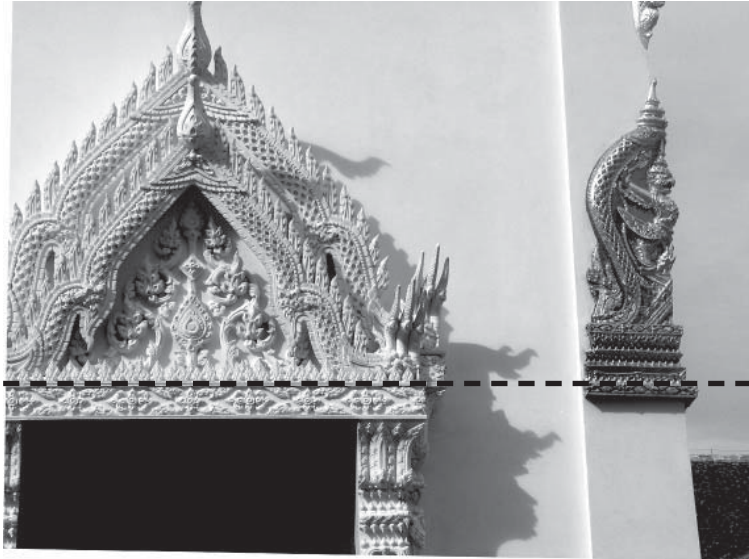
หากจะให้ลงดวง ก็คงจะเป็นว่า โรงอุโบสถวัดชนะสงครามนี้ สร้างพร้อมกับการขยายโรงอุโบสถวัดมหาธาตุ

จะเห็นว่า โรงอุโบสถวัดชนะสงครามนี้เป็นอาคารทรงโรงแบบไต้ล้อ เช่นเดียวกับโรงอุโบสถวัดมหาธาตุ หากแต่ว่าเป็นการสร้างสำเร็จรูป ไม่มีการขยายในภายหลัง เช่นของโรงอุโบสถวัดมหาธาตุ แต่ก็ยังคงติดแผ่นสีมาไว้บนผนังด้านนอกโรงอุโบสถ เยื้องวัดมหาธาตุ โดยไม่มีเหตุผลแต่ประการใด ทั้งที่รอบโรงอุโบสถนั้นมีพื้นที่เหลือเพื่อที่จะตั้งซุ้มใบสีมา (รูป ๑.๑๕)

เรื่องที่จะดำเนินต่อไปนี้ จะไม่เกี่ยวกับใบสีมาโดยตรง หากเป็นการพิจารณาในเรื่องของเครื่องก่อ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ในที่สุดเรื่องนี้ก็จะมีผลในทางอ้อมไปถึงลักษณะและตำแหน่งอันแปลกประหลาดของการติดใบสีมาของทั้งสองวัดนี้

๑.๑๕ โรงอุโบสถ อาคารทรงโรงแบบไต้ล้อ วัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ

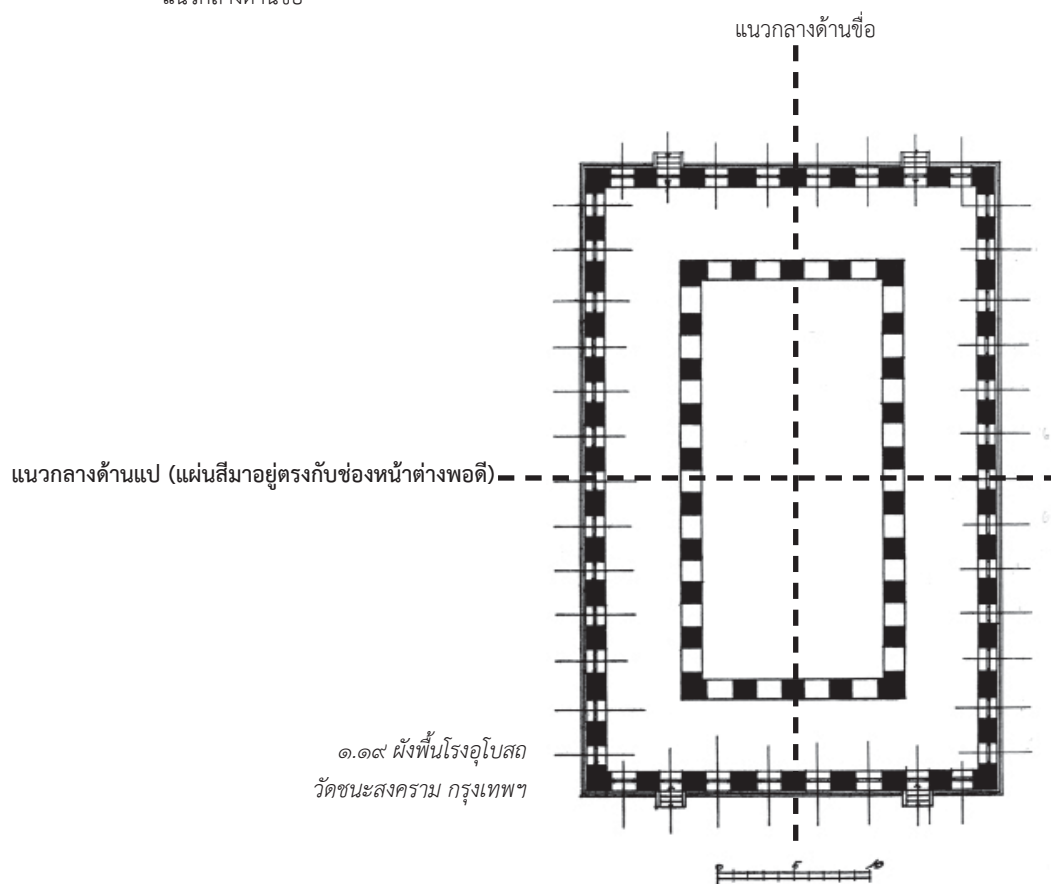
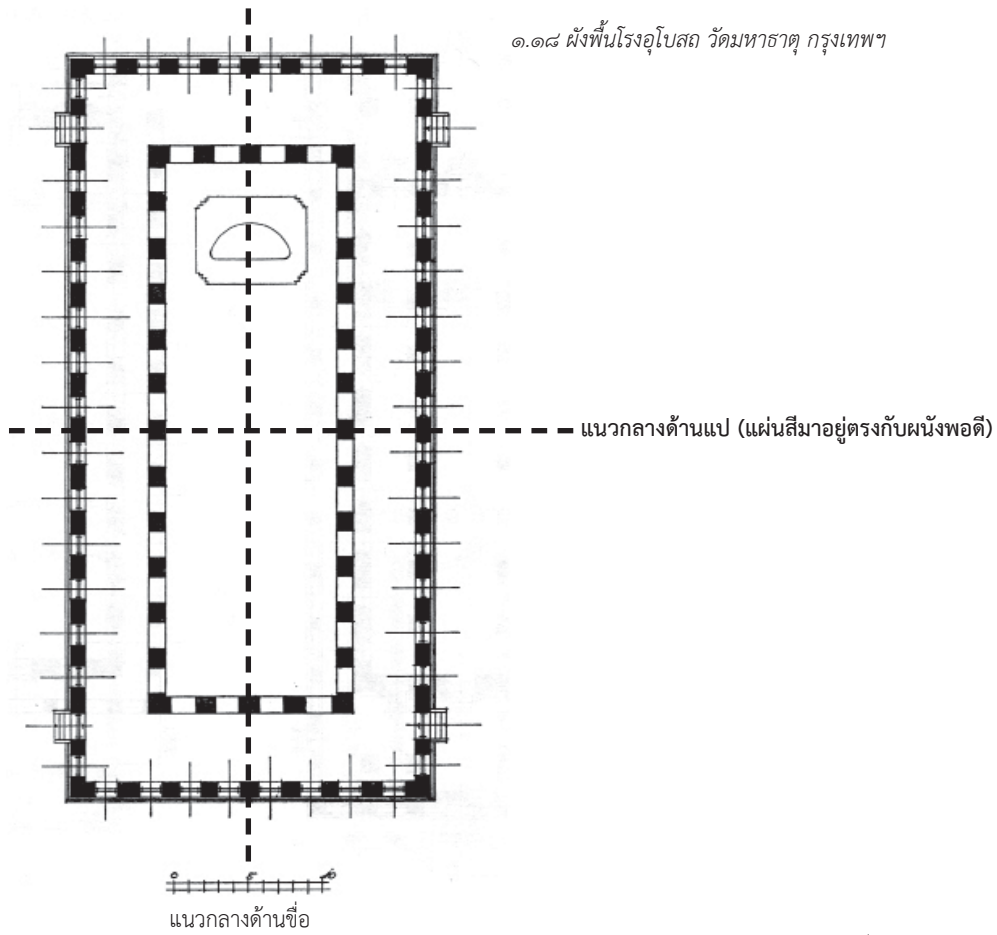
๑.๑๖ ระดับของแผ่นเสีมาคต
เทียบกับบันแถลงหน้าต่าง
โรงอุโบสถ วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

โดยจะเห็นว่า ระดับของฐานแผ่นเสีมาจะอยู่ในระดับเดียวกับทับหลังของบันแถลงชั้นในของซุ้มหน้าต่าง (รูป ๑.๑๖) ส่วนยอดก็อยู่ในระดับเดียวกับยอดของซุ้มบันแถลงชั้นนอก

ในกรณีของวัดมหาธาตุนั้น หากจะติดแผ่นเสีมาแผ่นกลางให้อยู่นอกอาคาร ระหว่างซุ้มบันแถลง (รูป ๑.๑๗) ก็ย่อมได้ แต่เพราะเหตุใดจึงนำไปติดไว้ภายในโรงอุโบสถ (รูป ๑.๒๑) เหตุเช่นนี้ ก็เพราะเป็นการเลียนแบบของการติดแผ่นเสีมาของวัดชนะสงคราม ซึ่งจำเป็นต้องติดแผ่นเสีมาไว้ภายใน อันที่นี้จะกล่าวต่อไป

๑.๑๗ ระดับของแผ่นเสีมาแนวกลางโรงอุโบสถ เทียบกับพื้นที่ระหว่างหน้าต่าง โรงอุโบสถ วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

หากจะยกเอาผังพื้นของวัดมหาธาตุ (รูป ๑.๑๘) และของวัดชนะสงคราม (รูป ๑.๑๙) มาเทียบกัน ก็เห็นว่า แนวแกนกลางด้านแปของผังพื้นโรงอุโบสถวัดมหาธาตุนั้น อยู่ระหว่างซุ้มหน้าต่าง หรืออีกนัยหนึ่ง อยู่บนผนังของโรงอุโบสถพอดี ฉะนั้นจึงไม่มีปัญหาที่จะเอาแผ่นสีมาไปติดไว้บนผนังด้านนอกแต่อย่างไร (รูป ๑.๑๗)

แต่สำหรับในกรณีของวัดชนะสงคราม (รูป ๑.๑๙) แม้แกนด้านซื่อจะอยู่บนแนวผนัง แต่ทางด้านแปแนวแกนกลางจะตกอยู่ที่ช่องกลางของซุ้มหน้าต่างพอดี ฉะนั้นหากจะติดแผ่นสีมาไว้ภายนอก ก็จำเป็นจะต้องอุดหน้าต่างช่องนั้นลง เพื่อแปลงให้เป็นผนังเสียก่อน จึงจะติดแผ่นสีมาไว้บนผนังด้านนอกโรงอุโบสถได้

ฉะนั้น จึงจะเห็นว่า การที่เอาแผ่นสีมาแผ่นกลางไปติดไว้ด้านในของอาคารนี้ เป็นการแก้ปัญหาให้กับโรงอุโบสถวัดชนะสงคราม มิใช่วัดมหาธาตุ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การติดแผ่นสีมาบนผนังโรงอุโบสถวัดมหาธาตุ แต่แรกนั้นเป็นเหตุเนื่องมาจากการขยายโรงอุโบสถ เพราะพื้นที่อันจำกัดระหว่างโรงอุโบสถและวิหาร แต่ในกรณีของวัดชนะสงคราม การติดแผ่นสีมาบนผนังไม่ใช่ประเด็น เพราะมีพื้นที่มากมายเหลืออยู่รอบโรงอุโบสถ ที่จะขยายเป็นซุ้มใบสีมาออกไปได้ (รูป ๑.๑๕)

แล้วเพราะเหตุใด ใบสีมาแผ่นกลางของวัดมหาธาตุจึงมาอยู่ภายในโรงอุโบสถ ทั้งที่สามารถไปติดไว้ภายนอกอาคารได้ (รูป ๑.๑๘) ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากเหตุที่เกิดขึ้นกับวัดชนะสงคราม

ได้กล่าวแล้วว่า ใบสีมาแผ่นกลางด้านแปของวัดชนะสงคราม ไม่อาจจะติดไว้ภายนอกอาคารได้ เพราะจะไปตรงกับช่องหน้าต่าง จึงได้แก้ปัญหาด้วยการนำไปติดไว้ภายในโรงอุโบสถเหนือหน้าต่าง (รูป ๑.๒๐) ส่วนการติดใบสีมาแผ่นกลางด้านแปของวัดมหาธาตุ ที่อยู่ภายในโรงอุโบสถ ระหว่างหน้าต่างเช่นกัน (รูป ๑.๒๑) ก็เพราะได้้อย่างหรือเลียนแบบมาจากของวัดชนะสงคราม

เหตุผลต่างๆ ตามที่ได้เสนอนี้ ดูออกจะวุ่นเป็นงูกินหาง จึงจะแจ้งเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้

๑.๒๐ ใบสีมาแผ่นกลางด้านแป ติดเหนือช่องหน้าต่าง
ในโรงอุโบสถ วัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ

๑.๒๑ ใบสีมาแผ่นกลางด้านแป ติดระหว่าง หน้าต่างของ โรง
อุโบสถ วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

เมื่อมีการขยายโรงอุโบสถวัดมหาธาตุ จะด้วยเพราะเหตุอะไรก็ตาม ก็ได้มีการนำเอาใบสีมาขึ้นไปติดไว้บนผนังอาคาร เนื่องด้วยพื้นที่อันจำกัดระหว่างโรงอุโบสถและวิหาร ตามที่ได้นำเสนอไปแล้ว

ระหว่างที่มีการขยายโรงอุโบสถวัดมหาธาตุ ก็เป็นเวลาเดียวกันที่มีการปฏิสังขรณ์วัดชนะสงคราม

ลักษณะของโรงอุโบสถวัดชนะสงครามนั้น เลียนอย่างมาจากอาคารทรงโรงแบบไตลื้อ เชียงวัดมหาธาตุ

อีกทั้งเอาอย่างการติดใบสีมาของวัดมหาธาตุ ไปอีกต่างหาก

แต่การติดใบสีมาของวัดชนะสงครามเกิดมีปัญหา เพราะใบกลางด้านแป เกิดไปลงที่ช่องหน้าต่างพอดี

จึงได้แก้ปัญหา ด้วยนำใบสีมาเข้ามาติดไว้เหนือช่องหน้าต่าง ภายในโรงอุโบสถแทน (รูป ๑.๒๑)

การขยายโรงอุโบสถวัดมหาธาตุ คงจะทำขึ้นพร้อมกับการสร้างโรงอุโบสถวัดชนะสงคราม ต่างฝ่ายจึงให้อธิพลให้แก่กันและกัน แบบงูกินหาง

แต่เมื่อต้องนำเอาใบสีมาวัดชนะสงครามเข้ามาติดไว้ในโรงอุโบสถ ใบสีมาของวัดมหาธาตุก็ต้องเลียนอย่างตาม เพื่อความเป็นเอกภาพ

จึงกล่าวได้ว่า โรงอุโบสถวัดชนะสงคราม สร้างในเวลาเดียวกันกับการขยายโรงอุโบสถวัดมหาธาตุ

การที่การติดใบสีมาของวัดมหาธาตุ และวัดชนะสงคราม จึงมีลักษณะเหมือนกัน ก็เพราะประการฉะนี้แล

พิตยา บุญนา
วัดนี้เดิมชื่อวัดโพธิ์ หรือ โพธาราม เป็นวัดมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา น่าจะสร้างหลังปี ๒๒๓๑ / 1688 พระเจ้าเอกทัศในแผนที่ป้อมเมืองธนบุรี พิชัยทางฝรั่งเศส วิลันดา ทำไว้เมื่อรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ในสมัยกรุงธนบุรี วัดโพธารามได้รับการซ่อมแซมและยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง มีเจ้าอาวาส ชั้นราชาคณะปกครอง มาถึงสมัยกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดฯ ให้สร้างวัดขึ้นใหม่หมด และพระราชทานนามใหม่ว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส แต่คนทั่วไปก็ยังเรียกกันติดปากว่า วัดโพธิ์

ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (ประชุมจารึก ๒๕๑๗, ๑-๖) กล่าวถึงการสร้างวัดไว้ สรุปความได้ว่า

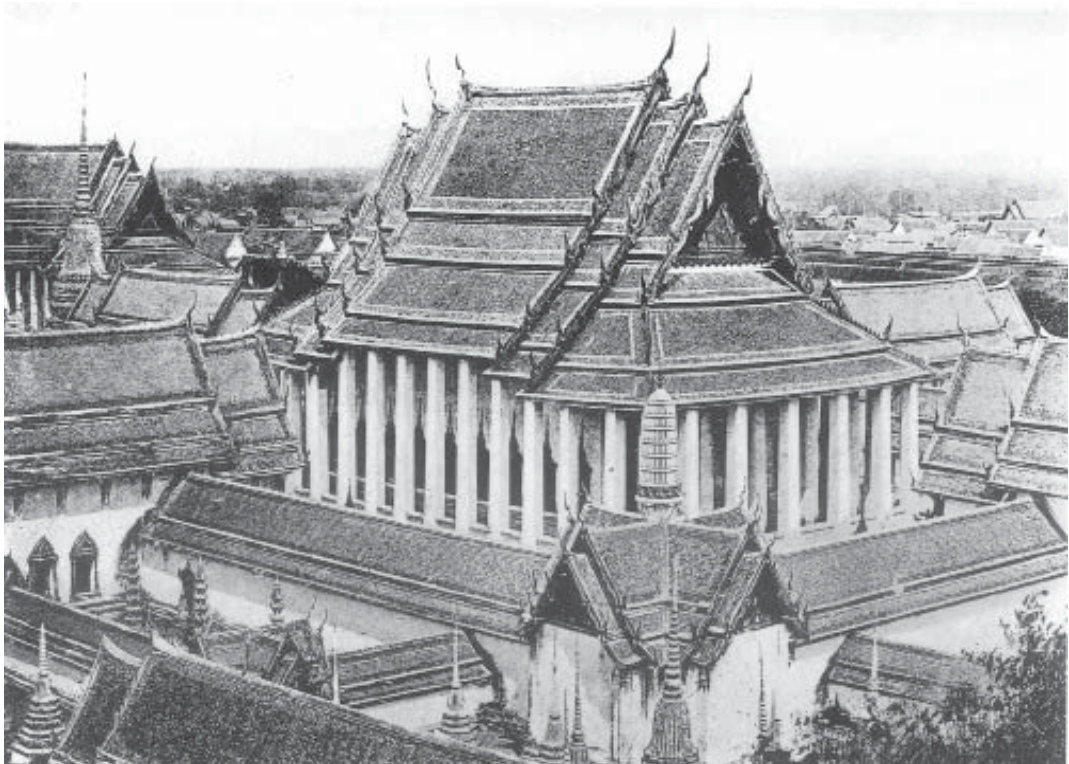
ปี ๒๓๓๑ / 1788 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ทรงทอดพระเนตรเห็นวัดโพธารามทรุดโทรม จึงมีพระราชศรัทธาที่จะปฏิสังขรณ์

ปี ๒๓๓๓ / 1790 ปราบพูนดินเสมอดีแล้ว ก็เริ่มสร้างพระอุโบสถ

ปี ๒๓๓๔ / 1791 เสด็จทรงบรรจุพระปฏิมากรศรีสรรเพชญ์ไว้บนฐานรากพระเจดีย์

การปฏิสังขรณ์กินเวลา ๗ ปี ๕ เดือน ๒๘ วัน จึงสำเร็จ แล้วทรงพระราชทานนามใหม่ว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส

๑.๒๒ โรงอุโบสถ วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ

ในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวไว้ว่า

ครั้นวันศุกร์เดือนห้าแรมสิบสองค่ำปีระกาตรีศก ให้ตั้งการฉลองอาราธนาพระราชอาณาเขต งามนุ กรมอธิการ
อันดับ ฝ่ายคันธธุระวิปัสสนาธุระ พันธูปพร้อมกันณพระอุโบสถเวลา บ่ายแล้วสี่โมงห้าบาต สมเด็จพระบรมบพิตร
พระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช พระราชวงษาอนุวงศ์ เสนาพมมาตย์ราช
ประโรหิตาจารย์ มายังพระอุโบสถ ทรงสมทานพระอุโบสถศีล แล้วหลั่งน้ำอุทิศโศกกลาง เหนือพระหัตถ์พระพุทธรูป
ปฏิมากรถวายพระอาราม ตามพระบาฬีแก่พระสงฆ์ มีองค์พระปฏิมากร เป็นประธาน มีนามปรากฏชื่อ วัด
พระเชตุพนวิมลมังคลาวาส มอบถวายสมเด็จพระวันรัตพิพัฒน์ญาณ อดุลยสุนทรนายกปิฎกธรรมมหาคณิศร
บรรพตภิธาน คณธรรมาคม วาสิตุติย ในวัดพระเชตุพน

(ทิพากรวงศ์ ๒๕๓๙, ๒๑๑-๒๑๒)

จากความตอนบน พอจะประมวลได้ว่า ใบสีมาวัดพระเชตุพน สร้างก่อนปีระกา ตรีศก คือ จ.ศ. ๑๑๖๓
(๒๓๔๔ / 1801) เล็กน้อย หากผลิตขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑

แต่อายุของใบสีมาปัจจุบันของวัดพระเชตุพน ก็อาจตกอยู่สามช่วงเวลาด้วยกัน กลางคือ ใบสีมาเดิม
ครั้งอยุธยา ถูกเปลี่ยนครั้งเมื่อปฏิสังขรณ์วัด ครั้งสมัยกรุงธนบุรี เรื่องนี้ไม่มีหลักฐาน

หรือ ครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ และเปลี่ยนชื่อมาเป็น
วัดโพธาราม

หรือช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงปฏิสังขรณ์ วัดโพธารามอีกครั้ง
เมื่อปี ๒๓๗๔ / 1831 (ประชุมจารึก ๒๕๑๗, ๖)

ทรงพระราชดำริว่า พระอุโบสถวัดพระเชตุพนทำขึ้นแล้ว พระอุโบสถใหญ่กว่าของเดิม ต้องผูกพัทธสีมา
ใหม่ ได้ฤกษ์ ณ เดือน ๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ [พ.ศ. ๒๓๘๒ ค.ศ. 1839 -ผู้วิจัย] ตั้งการสวดพระพุทธมนต์จบแล้ว
ให้ผูกพัทธสีมาในเวลาค่านั้น

(ทิพากรวงศ์ ๒๕๓๘, ๘๔)

ในบทความต่อไป จะพิจารณาถึงลักษณะของใบสีมาวัดพระเชตุพน เพื่อเทียบกับใบสีมาของวัดพระ
ศรีรัตนศาสดารามก็จะเห็นว่าใกล้เคียงกันอยู่

๑.๒๓ ใบสีมาวัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ

๑.๐๑ ใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

ใบสีมาวัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ (รูป ๑.๒๓) ทำจากหินเนื้อละเอียด ขนาด (87x37x7) ปีกคู่ หน้าเดียว ในซุ้ม ลักษณะอยู่ใน “สายโค้งคิ้ว ทรงเครื่อง” หากจะเทียบกับใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (รูป ๑.๐๑) ก็ จะเห็นว่ามีลักษณะต่างกันไม่มากนัก

เริ่มแต่ลักษณะโดยรวม ใบสีมาวัดพระเชตุพนจะชะลุดกว่า ศิราภรณ์แหลมและหลิมกว่า ใต้รัดเกล้า หรือมงคลสามชั้น และชั้นบัวกลามมีปีกเกล้ามีสามแฉก แทนสองแฉกเยี่ยงใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ระหว่างแฉกมีพู่ขนาดเล็กแทรก (รูป ๑.๒๔) ซึ่งปีกเกล้าสามแฉกเช่นนี้ ได้มีมาแต่ใบสีมาครั้งอยุธยา เช่นใบสีมา วัดกำแพงแก้ว บางบาล อยุธยา (รูป ๑.๒๕) หรือใบสีมาวัดภาณุรังษี ธนบุรี (รูป ๑.๒๖) เป็นต้น หากแต่ว่าบน ใบสีมาวัดพระเชตุพนมีพู่ขนาดเล็กแทรกอยู่ระหว่างแฉกของปีกเกล้า จึงคิดว่าพู่ขนาดเล็กเพิ่งได้พัฒนาขึ้นครั้ง สมัยกรุงเทพฯ นี้เอง

๑.๒๔ ท่อนบนของใบสีมาวัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ

๑.๒๕ ใบสีมาวัดกำแพงแก้ว ออยุธยา

๑.๒๖ ใบสีมาวัดภาณุรังษี ชนบุรี

ดวงวงกลมที่อยู่บนก้นทั้งสองด้านของใบสีมา (รูป ๑.๒๕) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของสุริยมณฑลและจันทร์ มณฑล ได้มีการประดับดอกดาวกระจายอยู่บนฐานกลมยกเก็จ ตามธรรมเนียมปฏิบัติ บนแผงกลางแผ่น (รูป ๑.๒๗) ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์ที่ไม่วางซ้อนทับกันเยื้องบนแผงกลางแผ่น ของใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (รูป ๑.๐๙) ซึ่งเรียกว่า *ลายรักร้อยกาบปลี* ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า แผงกลางแผ่นของใบสีมาวัด พระเชตุพนได้อย่างมาจากใบสีมาของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ทับทรวงบนแผงกลางแผ่นของใบสีมาวัดพระเชตุพน ทำนอก แนวออกมานอกแนวแผงกลางแผ่น ในขณะที่ทับทรวงของใบสีมาวัด พระศรีรัตนศาสดารามถูกจำกัดอยู่ในแนว ในการที่ตาบทับทรวงของ ใบสีมาวัดพระเชตุพนมีกลีบขนาดเล็กแทรกนั้น ทำให้เกิดปัญหาว่าใบ สีมาวัดพระเชตุพนนี้อาจจะมีอายุอ่อนลงไปถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ หากเอา ไปเทียบกับใบสีมา “สายสกุลอยุธยา ทรงเครื่อง กลุ่มยกบ่าหน้าอุ้ม” ในรัชกาลที่ ๓ (รูป ๓.๓๕ - ๓.๔๐)

ที่เห็นได้ชัดก็ที่หงอนของนาคเป็นบนใบสีมาวัดพระเชตุพน เชื่อมติดกับขอบแผ่น (รูป ๑.๒๘) อันเรื่องนี้ก็เพราะใบสีมาวัดพระเชตุพน ทำด้วยหิน หากนาคจะลอยตัวเหมือน ใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นโลหะหล่อ ก็ย่อมจะหัก ชำรุดได้ง่าย

๑.๒๗ รักร้อยกาบปลี ในแผงกลางแผ่น ของใบสีมาวัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ

สิ่งประกอบอื่นๆ อีกเล็กน้อยที่เปลี่ยนไปจากใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่ควรนำมาเสนอก็คือฐานของใบสีมาของวัดพระเชตุพนได้เพิ่มลวดดอกไก่อะหว่างแผงบัวหายบัวคำ ซึ่งเท่าที่ทราบ ไม่เคยปรากฏมาบนใบสีมาครั้งอยุธยา

การเปลี่ยนจากรัดอกนาคบนใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (รูป ๑.๒๓) มาเป็นกระจังปักอก และกาบเชิงกรอบชั้นเดียวมาเพิ่มเป็นสองชั้น (รูป ๑.๒๔ กรอบเหลี่ยมขวา) โดยมีกนกหนูล้านาคเบือนซึ่งเป็นส่วนเดียวกับกาบเชิงกรอบแนบติดอยู่กับแผ่นสีมา

ที่คอกของนาคเบือน บนใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามจะสกัดไว้ด้วยดอกสี่กลีบ แต่บนใบสีมาวัดพระเชตุพนได้แปลงเป็นกระจังตัวเล็ก วางขนานและล้อมกระจังตัวใหญ่ที่วางทับไว้บนโคนของแผงกลางแผ่น (รูป ๑.๒๔ กรอบเหลี่ยมซ้าย) อันความเปลี่ยนแปลงมาเป็นกระจังตัวเล็กดังกล่าวนี้ได้เคยปรากฏมาแล้วครั้งใบสีมาสมัยอยุธยา เช่นใบสีมาวัดกำแพงแก้ว (รูป ๑.๒๕) เป็นต้น

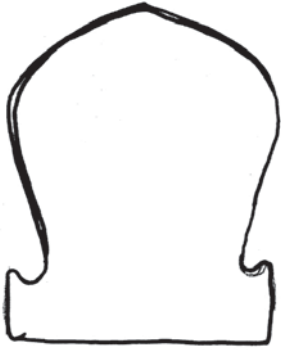
การเปลี่ยนแปลงบนใบสีมาวัดพระเชตุพนจากใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่ได้นำเสนอไปทั้งหมดนี้ เป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่า ใบสีมาวัดพระเชตุพนได้พัฒนาในทางปรับปรุงมาจากใบสีมาวัดพระศรีรัตนศาสดารามโดยตรง แต่ก็มีบางลักษณะที่กลับไปรื้อฟื้นของอยุธยา

จึงเป็นเหตุให้สงสัยว่า ใบสีมาวัดพระเชตุพนอาจเป็นผลงานในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ครั้งเมื่อได้มีการขยาย “พระอุโบสถใหญ่กว่าของเดิม ต้องผูกพัทธสีมาใหม่” เมื่อปี ๒๓๗๔ / 1831

๑.๒๔ ช่วงล่างของใบสีมาวัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ

ใบสีมาวัดปทุมคงคา (วัดลำเพ็ง) กรุงเทพฯ

๑.๒๙ ใบสีมาวัดปทุมคงคา กรุงเทพฯ

๑.๓๐ ใบสีมาวัดดึก ออยุธยา

๑.๓๑ ชุ่มสีมาวัดปทุมคงคา กรุงเทพฯ

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างขึ้นบนวัดเก่าครั้งสมัยอยุธยา เพื่ออุทิศถวาย เป็นพระราชกุศลสมเด็จพระปิยภาติราช สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ทองดี และก็เป็นวัดที่พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กรมขุนกระษัตรา- นุชิต เจ้าฟ้าหมื่น ต้องโทษอาญาถูกแผ่นดิน ถูกสำเร็จโทษเป็นปฐมฤกษ์ ๕ วันหลังจากรัชกาลที่ ๒ ทรงขึ้นครองราชย์

ลักษณะของชุ่มใบสีมา (รูป ๑.๓๑) สร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ผู้วิจัย เรียก ‘ปรางค์หัวโต’ เพราะขนาดบุนใหญ่กว่าโคน) เพื่อไว้ใบสีมาหินชนวนกาบ ขนาดเล็กและบาง ปัก

เดี่ยว ไม่ประดับลาย (รูป ๑.๒๙) ไว้ภายใน โคนแผ่น กระดกขึ้นเล็กน้อย มีลักษณะเหมือนกับใบสีมาวัดดึก ออยุธยา (รูป ๑.๓๐) ผิดกันแต่ว่าใบสีมาวัดดึกหนากว่า และเป็นหินทราย

วัดลำเพ็งเป็นวัดขนาดเล็ก ประจำชุมชนมี มาแต่ครั้งสมัยอยุธยา ครั้นเมื่อสมเด็จพระบรม- ราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงปฏิสังขรณ์ ก็ทรงเลียน แบบผังพื้นของวัดมหาธาตุ โดยให้โรงอุโบสถอยู่เคียง ขนานกับวิหาร ซึ่งจะเป็นอย่างต่อไปสำหรับวัดวัง หน้า ส่วนใบสีมานั้นเป็นของเดิมมีมาแต่ครั้งกรุง ศรีอยุธยา โดยมีได้ถูกเปลี่ยนครั้งเมื่อสมเด็จพระ บรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงปฏิสังขรณ์

ใบสีมา “สายโค้งคิ้ว แสร้งว่า”

๑.๓๒ ใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม

๑.๓๓ ใบสีมาวัดระฆัง ธนบุรี

ใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม (ทอง) อยุธยา วัดระฆังโฆสิตาราม (บางหัวใหญ่) ธนบุรี

วัดสุวรรณดาราราม อยุธยา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ทรงปฏิสังขรณ์ร่วมกับสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท และทรงโปรดฯ ให้มีพระสงฆ์จำพรรษาตั้งแต่ปี ๒๓๒๘ / 1785

...ที่กรุงเก่าวัดสุทธรรณ์ เปนวัดเดิมของสมเด็จพระชนกนารถ ก็โปรดให้สถาปนา
ฉลองพระเดชพระคุณ ให้งามดีกว่าแต่ก่อน

(ทิพากรวงศ์ ๒๕๓๙, ๒๑๔)

ส่วนวัดระฆังกล่าวไว้เพียงว่า

วัดบางหัวใหญ่สถาปนาแล้วพระราชทานนามใหม่ ชื่อวัดระฆังให้เหมือนครั้งกรุงเก่า

(ทิพากรวงศ์ ๒๕๓๙, ๒๑๔)

ในประวัติวัดระฆังกล่าวไว้ว่า กรมพระยาเทพสุตาดี (สา) พระเชษฐภคินีของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นพระชนนีของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ (ทองอินทร์ รัชกาลที่ ๑) ทรงมีดำหนักราบพระพุทธรูปที่วัดนี้ ทรงปฏิสังขรณ์วัดบางหัวใหญ่ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ และเปลี่ยนชื่อมาเป็นวัดระฆัง

ใบสีมาของทั้งสองวัดมีลักษณะเหมือนกัน ปีกคู่ หน้าเดียว อีกทั้งมีขนาดเท่ากันคือ (95x48x10) และทำจากหินเนื้อแข็งจุดดำเช่นกัน (รูป ๑.๓๒, ๑.๓๓) จึงประมาณได้ว่าผลิตขึ้นจากแหล่งเดียวกัน จะต่างกันที่ทับทรวงพุ่มข้าวบิณฑ์ของใบสีมาวัดระฆังมีลายประดับ แต่เดิมใบสีมาทั้งสองปิดทองเต็มแผ่น เพราะรอยรักยังปรากฏอยู่ตามซอก แต่จะกลายรักประดับทับหรือไม่ก็นั้นไม่มีหลักฐาน

๑.๓๔ ส่วนเสี้ยวบน ของใบสีมาชุดวัดพรหมนิवास
อยุธยา

๑.๓๕ ส่วนเสี้ยวบน ของใบสีมาวัดระฆัง ธนบุรี

จะแทรกไว้ในที่นี้ว่า หินเนื้อแข็งสีเทาจากคำของใบสีมาวัดระฆัง กรุงเทพฯ และวัดสุวรรณดาราราม อยุธยา คงเป็นหินมาจากเมืองจีน ในการที่เป็นหินเนื้อแข็ง จึงไม่เหมาะที่จะสลักลายละเอียดมากนัก และต้องใช้เครื่องมือโดยเฉพาะ

หากจะพิจารณาให้ละเอียดจะเห็นว่า ใบสีมาของวัดสุวรรณดาราราม และวัดระฆัง ไม่อยู่ในลักษณะของใบสีมาสายโค้งคิ้วที่ถูกกระเบียบ เพราะใบสีมาสายโค้งคิ้วแบบมาตรฐานทั่วไปนั้น กรอบของแผ่นจะวิ่งขึ้นไปถึงใต้ศิราภรณ์ หากเทียบกับใบสีมาชุดวัดพรหมนิवास (รูป ๑.๓๔) แต่เนื่องด้วยกรอบข้างแผ่นของใบสีมาวัดระฆัง และวัดสุวรรณดาราราม วกมาบรรจบกันที่หน้าผากทำให้เกิดโค้งคิ้วก้นตอนกลาง และจากความพยายามที่จะเลียนแบบใบสีมา “สายโค้งคิ้ว” แต่ไม่ถูกต้องนี้ จึงเรียกว่า “สายโค้งคิ้วแบบ แสร้งว่า”

ว่าไปทำไมมี ลักษณะเช่นนี้มีแต่ครั้งอยุธยาตอนปลายแล้ว (รูป ๑.๓๖) ซึ่งผู้วิจัยได้จัดไว้ให้อยู่ใน ใบสีมาสายโค้งคิ้วลูกผสม ซึ่งมีลักษณะแปลกออกไปจาก ใบสีมาสายโค้งคิ้วทั่วไป ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

ใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม และวัดระฆัง ก็อยู่ใน ใบสีมาในลักษณะนี้ โดยได้เพิ่มเครื่องประดับ เช่น ศิราภรณ์ รัตเกล้า นาคเขื่อน เข้าไปตามสมัยนิยม

๑.๓๖ ใบสีมาเดิมอยู่ฐานเจดีย์ศรีสุริโยทัย อยุธยา
ปัจจุบันอยู่ใน พช ทหาร อยุธยา

๑.๓๗ ใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม อยุธยา

๑.๓๘ ใบสีมาวัดภานูรังษี ธนบุรี

ยอดของใบสีมาทั้งของวัดสุวรรณดาราราม (รูป ๑.๓๗) และวัดระฆัง ศิราภรณ์ยอดจุกรัตเกล้า หรือมณฑลสามชั้น เช่นเดียวกับของใบสีมาวัดหลวง แต่ระหว่างมณฑลสามชั้นและปกเกล้าไม่มีชั้นบัวกลา ส่วนปกเกล้ามีสามแฉกนั้น ไม่เหมือนกับของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือวัดโพธิ์ พระเชตุพน ตามที่ได้เสนอไปแล้ว แต่กลับไปเหมือนกับปกเกล้า ของใบสีมาสายสกุลอยุธยากลุ่มบางพลัด (รูป ๑.๓๘) โคนแผ่นขนابد้วยนาคเป็น

ลักษณะพิเศษของใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม และวัดระฆัง ก็คือตาบัททรวงกลางแผ่น ที่อยู่

ในรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ เพราะเป็นลักษณะแปลกไปจากใบสีมาทั่วไป ที่นิยมกันในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ รูปพุ่มข้าวบิณฑ์นี้เคยปรากฏอยู่บนใบสีมาของวัดอโยธยา (วัดเดิม) อยุธยา จึงสงสัยว่า ตาบัททรวงพุ่มข้าวบิณฑ์ บนใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม และวัดระฆัง ได้อย่างมาจากของวัดอโยธยา (วัดเดิม) อยุธยา ซึ่งเรื่องนี้จะได้นำพิจารณาต่อไป

จากฐานมูลเหล่านี้ จึงประมาณว่า ใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม และวัดระฆัง ได้ลักษณะมาจากใบสีมาหลายแหล่ง และผลิตขึ้นโดยผู้ที่ไม่มีความรู้ในเรื่องความเป็นมาและการสืบเนื่องของใบสีมา

เรื่องของวัดอโยธยา หรือ วัดเดิม

วัดอโยธยา หรือบ้างก็เรียกว่าวัดเดิม ปัจจุบันตั้งอยู่นอกเกาะเมืองอยุธยาไปทางตะวันออก เฉียงเหนือ ติดกับวัดโบสถ์ราชเตชะขึ้นไปทางเหนือ โดยมีลำน้ำคั่นอยู่หว่างกัน

วัดอโยธยาหรือวัดเดิมที่กล่าวถึงนี้ ตามตำแหน่งแผนที่ทางภูมิศาสตร์ก็ลงตรงกับวัดที่หมอแคมเฟอร์ (Kaempfer) ได้เคยไปสำรวจและได้บันทึกไว้ทั้งเป็นเอกสารและรูปวาดลายเส้นของเครื่องก่อต่างๆ แต่ที่แปลกก็ที่หมอแคมเฟอร์กลับเรียกว่า “วัดพระคลัง” (Berklam’s temples) แทนที่จะเรียกว่า วัดเดิม/วัดอโยธยา หรือวัดโบสถ์ราชเตชะ ดังที่เราและทางการเรียกกันในปัจจุบัน

งานวิจัยนี้ จึงจำเป็นต้องยกเอาวัดพระคลังของหมอแคมเฟอร์มาพิจารณา เพื่อจะหาสาเหตุว่าใบสีมาของวัดอโยธยา/วัดเดิม หรือที่หมอแคมเฟอร์เรียกว่าวัดพระคลังนี้ มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่อง (หรือไม่มี) กับใบสีมาของวัดระฆังและวัดสุวรรณาอาราม อย่างไรหรือไม่

หมอแคมเฟอร์ เธอเข้ามากรุงศรีอยุธยาเมื่อปี ๒๒๓๓ / 1690 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา เธอเป็นคนเยอรมัน สนใจหนักไปทางชาติพันธุ์วิทยา เก็บบันทึกทุกอย่างที่ขวางหน้า ส่วนในเรื่องเครื่องก่อ มีอยู่สองสถานที่หมอแคมเฟอร์ได้ให้ความสนใจและบันทึกไว้พร้อมรูปลายเส้นคือ เจดีย์ภูเขาทอง และวัดพระคลังที่ว่านี้

อันเรื่องนี้ก็พอจะเข้าใจ เพราะเจดีย์ภูเขาทองเป็นเครื่องก่อที่ใหญ่และสูงที่สุดในอยุธยา ส่วนวัดพระคลังนั้นเล่า ก็เป็นวัดที่ทันสมัยที่สุดในเวลานั้น ควรค่าแก่บันทึกที่ชาวต่างประเทศจะไปชม อีกทั้งหมอแคมเฟอร์ก็รู้จักมักจี่กับออกญาพระคลังนี้เป็นส่วนตัวอีกต่างหาก ดังในบันทึกที่ถูกแปลจากภาษาดัตช์เป็นภาษาอังกฤษเมื่อปี ๒๒๗๐ / 1727 กล่าวว่า

Peja peah'klam (Foreigners pronounce it Berklam) is high Chancellor, and hath the direction of foreign affairs. He is a more comingly Person, and of better aspect, than I ever met with amongst this black race of mankind who aregenerally short siz'd and look almost like Monkeys. He is also quick understanding andlively action, for which reason he was a few years ago sent Ambassador to France, of which Country, its Government, Fortresses and the like, he would often entertain us in his discourses; and the hall of his house, where we had private audience of him, was hung with the pictures of the Royal Family of France. and European Maps, the rest of his furniture being nothing but Dust and Cobwebs.

(Kaempfer 1987, 38)

เมื่อหมอแคมเฟอร์กลับไปเยอรมนีบ้านเกิด ในปี ๒๒๓๕ / 1692 ก็เริ่มบันทึกการเดินทางของแก บันทึกดังกล่าวเขียนเป็นภาษาดัตช์ แต่ก่อนที่จะถูกพิมพ์ออกมา แกก็ตายลงเสียก่อน ผลงานทั้งหมดของหมอแคมเฟอร์ถูกเหมาซื้อไปโดย Sir Hans Slone, Secretary of the Royal Society, London ถูกแปลออกมาเป็นภาษาอังกฤษและตีพิมพ์ออกสู่ตลาดเมื่อปี ๒๒๗๐ / 1727

ว่าด้วยวัดพระคลัง (Berklam's temples) ของหมอแคมเฟอร์

หากผังพื้น (แผนที่) ของหมอแคมเฟอร์ใช้เป็นหลักฐานได้ เราก็คงรู้ว่า “วัดพระคลัง” Berklam's temples ที่หมอแคมเฟอร์เรียกนั้น ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือนอกเกาะเมืองอยุธยา (รูป ๑.๓๙ กรอบเหลี่ยม และรูป ๑.๔๐ กรอบเหลี่ยม) โดยจะเห็นว่า วัดดังกล่าวแบ่งออกเป็นสองบริเวณมีลำน้ำคั่นกลาง และต่อไปจะเรียก “วัดพระคลังด้านเหนือ” และ “วัดพระคลังด้านใต้” เนื่องด้วยหมอแคมเฟอร์แกติขลุมนเอาวัดทั้งสองบริเวณให้เป็น “วัดพระคลัง”

๑.๓๙ จากแผนที่วัดหมึก
ของหมอแคมเฟอร์ Kaempfer ๒๒๓๓ / 1690

๑.๔๐ แผนที่ลายเส้นอยุธยา จากแผ่นทองแดงใช้พิมพ์หนังสือของหมอแคมเฟอร์ Kaempfer ปี ๒๒๓๐ / 1727 ในบริเวณ EE คือ the Courts of Berklam's Temples

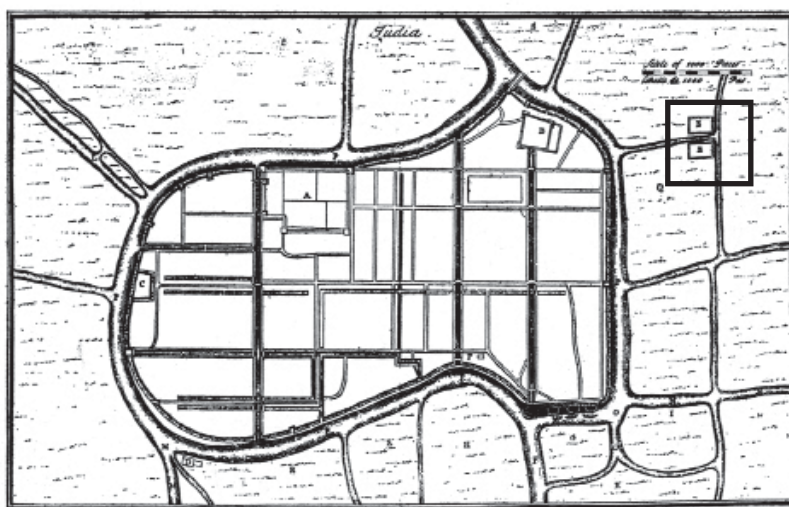
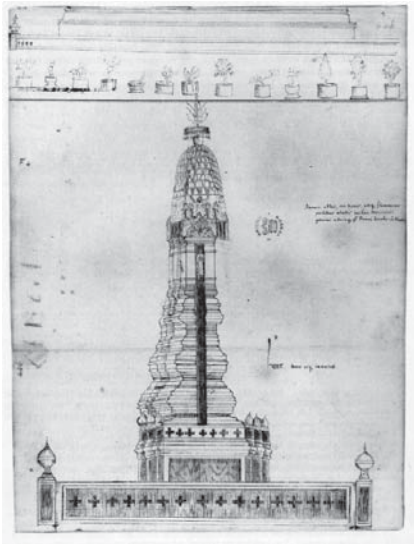

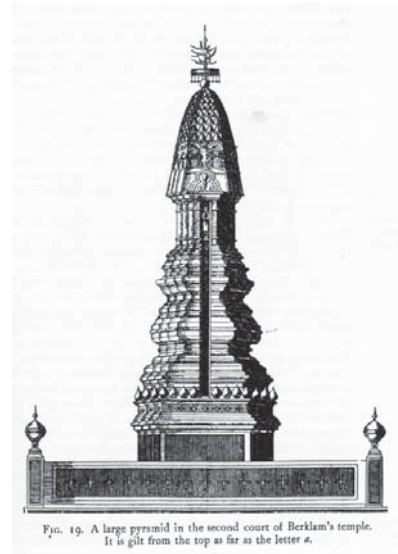
FIG. 7. The plan of Juthia, the capital of Siam, and residence of the King, wherein A is the royal palace. B, The palace of the Prince royal. C, The palace of the King's elephants. D, The church and palace of Mr. Louis the Metropolitan Bishop. EE, The Courts of Berklam's temple. F, The house which formerly belonged to Constantia Falcon. G, The camp of the Dutch. H, The camp of the Portuguese. I, The Arrack-brewers camp. K, The camps of the Japanese, Peguans and Malaisians. L, Arm of the river running towards the Pyramid Pukathon. M, Arm of the river called Klang Namja. N N, Arm of the river called Pakausan. O O, Arm of the river called Klang Patnam Bija. P P P, The large river Meinam, as it encompasses the city. Q, The camp of the Chinese. R R, The camps of the Cochinchinese. S, Enclosure for the elephants.

เมื่อพิจารณาวัดพระคลังจากทั้งด้านเหนือและใต้ ไปเทียบกับตำแหน่งตามจริงก็จะลงตรงกับตำแหน่งของวัดอโยธยา/เดิม และวัดโบสถ์ราชเตชะ ในปัจจุบัน

นอกจากตำแหน่งแล้ว ก็ยังมีหลักฐานทางด้านเครื่องก่อ เช่น ปรางค์ (รูป ๑.๔๑, ๑.๔๒) และเจดีย์ (รูป ๑.๔๕) ที่หมอแควเพอร์वादไว้เป็นลายเส้นหมึกและแผ่นพิมพ์ทองแดง ระบุว่าอยู่ในบริเวณ the second court of Barklam's Temples ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันมากกับปรางค์และเจดีย์ที่ยังคงเหลือซากให้เห็นปรากฏอยู่ให้เห็น ที่ปัจจุบันเรียกว่า วัดอโยธยา/เดิม อโยธยา (รูป ๑.๔๓, ๑.๔๔, ๑.๔๖) ซึ่งเป็นวัดด้านใต้

๑.๔๑ รูปปรางค์วัดหมึก ปี 1690 ใน
the second court of Barklam's temples

๑.๔๒ รูปปรางค์ พิมพ์แผ่นทองแดงในหนังสือ
พิมพ์ปี 1727

๑.๔๓ ซากปรางค์หลังโบสถ์ วัดอโยธยา/เดิม อโยธยา (ภาพถ่ายของกรมศิลปากร)

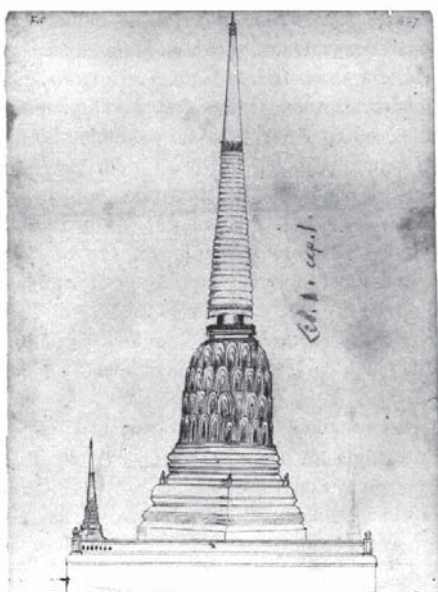

๑.๔๔ ซากฐานปราสาทหลังโบสถ์ วัดอโยธยา/เดิม อโยธยา กำแพงรอบปราสาทถูกรื้อลงเสียแล้ว
ยังคงเหลือให้เห็นช่องประตูกะบาศอยู่บนฐานดังเช่นบนรูปลายเส้นหมึกของหมอแคมเฟอร์
(รูป พิทยา ลุ่มจินดา)

ส่วนเจดีย์ที่หมอแคมเฟอร์ ได้วาดหมึกไว้ นั้น (รูป ๑.๔๕) มีลักษณะพิเศษ
ที่องค์ระฆังประดับด้วย ลายกลีบบัว ตั้งบนฐานแปดเหลี่ยม รองด้วยฐานสี่เหลี่ยม
ย่อไม้สิบสอง ลักษณะดังกล่าวตรงกับซากเจดีย์ของวัดอโยธยา / เดิม (รูป ๑.๔๖)
แม้เจดีย์ดังกล่าว ปล่องโชนจะได้หักไปแล้ว หากแต่ลักษณะที่เหลือยังคงเหลือไว้ เป็น
หลักฐาน อีกทั้งการประดับกลีบบัวนี้ก็ไม่พบที่ใดอีก (ศิลปากร ๒๕๑๑, ๙๗)

๑.๔๕ รูปลายเส้นหมึก ที่ F5 ของเจดีย์หลังปราสาท
in the second court of Berkham's temples

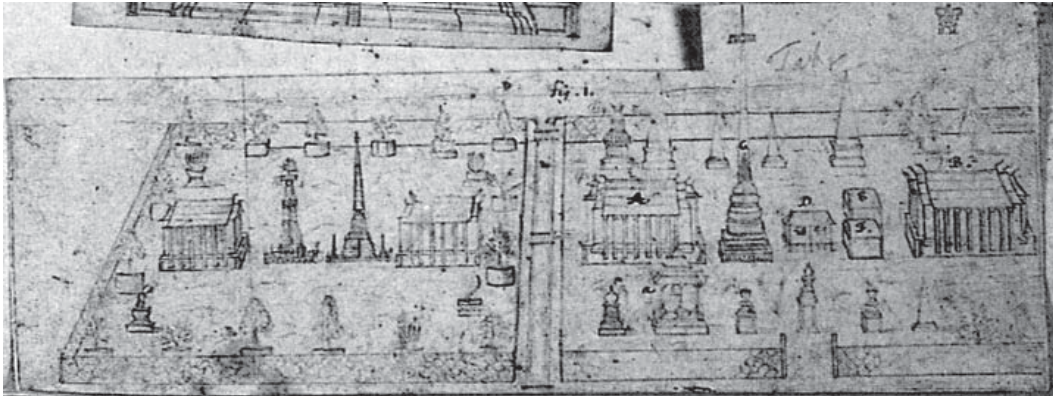

๑.๔๖ ซากเจดีย์ องค์ระฆังประดับกลีบบัว
ในวัดอโยธยา/เดิม (รูป พิทยา ลุ่มจินดา)

ความผิดพลาดของหมอแคมเฟอร์ ก็คือการวางผังพื้นที่ของทั้งสองวัด ที่เรียงเนืองอยู่บนแกนเดียวกัน มีลำน้ำชั้นอยู่หว่างกลางโดยมีสะพานเชื่อมบริเวณทั้งสอง (รูป ๑.๔๗ & ๑.๔๘) การวางผังให้ตามแนวตะวันออก-ตะวันตกนี้ผิดไปจากความเป็นจริง หากจะยกเอาผังของวัดอโยธยาและวัดโบสถ์ราชเดชะตามความจริงมาเทียบเป็นที่ตั้ง

ที่ถูกต้องควรต้องจัดผังของบริเวณทั้งสองให้วางชี้กัน (เหนือ-ใต้) เพื่อว่าแกนของวัดทั้งสองจะได้อยู่ในแนวชี้กัน (รูป ๑.๔๙) ซึ่งจะตรงกับในแผนที่ (๑.๓๙, ๑.๔๐) แทนที่จะอยู่ในแกนระนาบเดียวกัน (รูป ๑.๔๗, ๑.๔๘) ดังในรูป

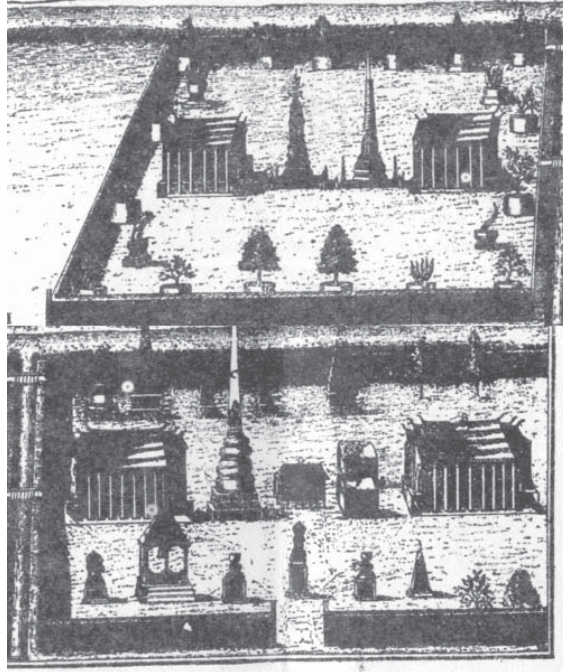

๑.๔๗ รูปบน ลายเส้นหมึกของหมอแคมเฟอร์ ที่ F1 เมื่อปี ๒๒๓๓ / 1690 แสดงการวางผังของวัดทั้งสองเรียงอยู่บนแกนเดียวกัน โดยทางซ้ายเป็น the second Court

๑.

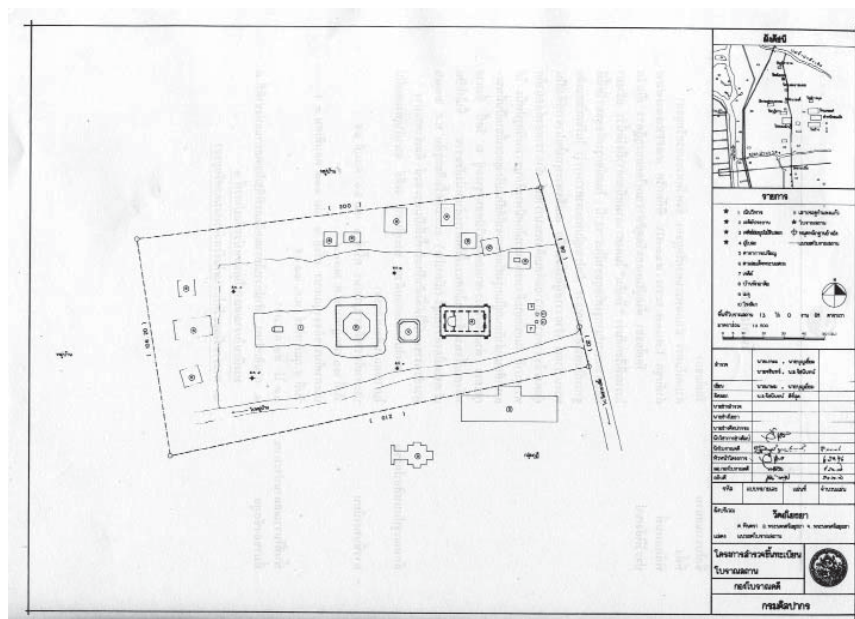
FIG. 14.—1. A view of the two courts of Berkham's temple, with their several pyramids and other ornaments, wherein A is the temple of Berkham; B, another temple like the former; C, a singular high ramid; D, a wooden house, wherein they keep a heavy sedan; E, a vaulted chappel, wherein are kept the rge and smaller Idols represented in 2; F, another vaulted chappel, wherein 3 was engraved on the wall; an open house with a bell, 2. A large Idol, with several smaller ones, standing in a vaulted chappel near riklam's temple. 3. A stone held very sacred by the Siamites. 4. Monstrous Idols in the porch of a mple in Berkham's temple-court.

๑.๔๙ การจัดผังพื้นที่ใหม่
ให้แก่ทั้งสองซีกกัน (เหนือใต้)

เมื่อนำเอาสองบริเวณมาวางให้ซีกกัน เหนือใต้ (รูป ๑.๔๙) ก็จะเห็นว่า บริเวณตอนบน ที่หมอแคมเฟอร์เรียกว่า the second court of Berklam's temple ก็ควรเป็นวัดอโยธยา/เดิม ในปัจจุบัน ส่วนบริเวณตอนล่างก็ควรเป็นวัดโบสถ์ราชเตชะ ในปัจจุบัน และหากอ่านตามแผนผังนี้ วัดอโยธยา/เดิม ก็จะตั้งทางทิศเหนือของวัดโบสถ์ราชเตชะ ซึ่งอยู่ทางด้านใต้ในปัจจุบัน (รูป ๑.๕๐) ตามความเป็นจริง

๑.๕๐ ผังพื้นที่วัดอโยธยา/เดิม ของกรมศิลปากร

แต่เรื่องไม่จบลงง่ายๆ เท่านั้น อย่าเพิ่งหลงคิดใจ เพราะเมื่อนำเอาฝั่งด้านเหนือของหมอแคมเฟอร์ที่วาดไว้ มาเทียบกับฝั่งของวัดอโยธยา/เดิม ในปัจจุบันของกรมศิลปากร (รูป ๑.๕๐) ก็จะเห็นว่า พระปรางค์ในฝั่งของหมอแคมเฟอร์นั้นอยู่ทางด้านตะวันตกของเจดีย์ (รูป ๑.๔๙) แต่ในความเป็นจริงนั้น ควรจะอยู่ทางตะวันออก (รูป ๑.๕๐) เพราะฉะนั้น ฝั่งของหมอแคมเฟอร์นั้นนอกจากจะต้องปรับให้บริเวณใต้และเหนือชี้กันแล้ว ก็ยังต้องพลิกกลับ หรือหากชี้เกียง ก็ต้องมองผ่านกระจกสะท้อนเงาอีกต่างหาก จึงจะลงต้องต่อความเป็นจริง โบสถ์กลายเป็นวิหาร วิหารกลายเป็นโบสถ์ เพราะในรูปก็ไม่ได้บอกว่าอาคารใดเป็นโบสถ์หรือวิหารอยู่แล้ว

ที่เกิดเรื่องเช่นนี้ หมอแคมเฟอร์เธอมีไปบันทึกรายละเอียดปลีกย่อย มากกว่าภาพโดยรวม อีกทั้งรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ ก็ไม่อยู่ในตำแหน่งอันควร เช่น ใบสีมาที่กระเด็นออกมาอยู่ข้างแนวกำแพง (รูป ๑.๔๘) เพราะฝั่งพื้นดังกล่าวได้ทำขึ้นจากรูปที่วาดไว้เป็นสังเขป เมื่อครั้งอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา เช่นภาพวัดโดยรวมที่ F1 (รูป ๑.๕๑) ซึ่งทำขึ้น ตรงสถานที่จริง (เอกภูมิ) ด้วยเหตุฉะนี้ จึงได้เกิดความผิดพลาดขึ้น ยังความสับสนให้นักวิจัยรุ่นหลังที่น่าสงสาร

๑.๕๑ รูปบันทึกโดยสังเขปของบริเวณวัดพระคลังด่านไต้ ที่ F1 ของหมอแถมเฟอร์

ส่วนวัดทางด้านใต้ที่ว่าไปตรงกับตำแหน่งกับวัดโบสถ์ราชเตชะ ไม่มีเครื่องก่อ
ยื่นอยู่เหลือไว้เป็นหลักฐาน นอกจากปล้องไฉนขนาดใหญ่ที่ล้มลงมากองอยู่บนดิน
(รูป ๑.๕๒)

๑.๕๒ ฐานปล้องไฉนขนาดใหญ่ของเจดีย์วัดโบสถ์ราชเตชะ อยู่อยุธยา (ภาพ พิทยา สุ่มจินดา)

ในบันทึกของหมอแคมเฟอร์ให้ความสำคัญต่อวัดพระคลังด้านเหนือที่เรียกว่า
the second court of Berklem's temple (ปัจจุบันคือ วัดอโยธยา/เดิม) เป็นพิเศษ
โดยบันทึกทั้งปรำดและเจดีย์ไว้อย่างละเอียด ด้วยเหตุใดแกจึงได้ตีชลุบไปว่าทั้ง หมด
เป็นวัด (ของ) พระคลัง ทั้งที่แต่ละพื้นที่ก็มีทั้งโบสถ์วิหารและสถูปครบ ซึ่งแสดงว่าเป็น
อารามที่แยกออกจากกันเป็นอิสระ

ได้กล่าวแล้วว่าตำแหน่งของ the second court of Berklem's temple
ของหมอแคมเฟอร์ ก็คือวัดอโยธยา/เดิม ในปัจจุบัน อันชื่อของวัดอโยธยาหรือวัดเดิมนี
มีกำเนิดแต่พระยาโบราณราชธานินทร์ โดยได้เรียกอย่างมีระดับว่า “วัดศรีอโยธยา” โดย
“ตั้งอยู่ข้างปากตะวันออก ของกรุงเทพทวารวดี คงจะอยู่ทางสะเตชั้นรถไฟกรุงเก่า ออก
ไปในแนววัดสมณโกษวัดกุฎีดาว และวัดศรีอยุธยา ซึ่งภายหลังเรียกกันว่าวัดเดิม คงหัน
หน้าไปทางตะวันออกลงแม่น้ำหันทรา” (โบราณราชธานินทร์ ๒๕๑๒, ๒๖)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยว
กับวัด เดิมหรือวัดอโยธยาไว้ตอนหนึ่งว่า “จึงพอน่าเชื่อว่า วัดเดิมหรือวัดอโยธานี้มี
จริง และสร้างลงตรงที่ตั้งพระราชวังเดิมเมืองโยธยา ก่อนพระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนา
กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา ในปี ๑๘๘๓ [2436] เป็นแน่”

จนกระทั่งบัดนี้เรายังไม่รู้ว่ วัดโยธยาหรือวัดเดิม ในพระราชพงศาวดารนั้น เป็นวัดใดและอยู่ที่ไหนกันแน่ เพราะพระยาโบราณราชธานินทร์ ก็เพียง “คงว่า” ส่วน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ทรงมีพระราชวินิจฉัยในทำนอง “เชื่อว่า”

เมื่อไม่มีหลักฐานว่า the second court of Berklem's temple ซึ่งเป็นบริเวณด้านเหนือ ตามผังของของหมอแคมเฟอร์นั้น เป็นวัดใดมาเมื่อครั้งแรกสร้างกรุงศรีอยุธยา แต่มีหลักฐานแน่ชัดว่า บริเวณดังกล่าว หากถือตามหลักฐานของหมอแคมเฟอร์ ก็คือวัด พระคลังด้านเหนือ (the second court of Berklem's temple)

หากจะยกประโยชน์ให้กับจำเลย วัดพระคลังด้านเหนือนี้อาจจะเป็นวัดที่มีมาอยู่เดิมแล้วก่อนที่พระคลังจะมาบูรณะ และเมื่อพระคลังท่านมาสร้างวัดด้านใต้ คือวัดโบสถ์ราชเตชะปัจจุบัน ท่านก็ได้ถือโอกาสบูรณะวัดทางด้านเหนือไปด้วย ด้วยเหตุนี้ หมอแคมเฟอร์จึงเรียกทั้งสองบริเวณว่า “วัดพระคลัง” และเรียกวัดด้านเหนือว่า the second court of Berklem's temple ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญน้อยกว่า

เหตุหนึ่งที่สุดจะเดาได้ว่า ด้วยเหตุใดปรารภของวัดพระคลังด้านเหนือ (วัดโยธยา/เดิม) จึงไม่อยู่ในแกนแนวเดียวกันกับโบสถ์และเจดีย์ หากย้อนลงไปทางใต้ (รูป ๑.๕๐) อันเรื่องนี้ อาจจะเป็นการส่อให้เห็นว่า เครื่องก่อกองเหล่านั้น ถูกสร้างขึ้นต่างวาระกัน เนื่องด้วยได้บูรณะขึ้นใหม่

ส่วนองค์ระฆังของวัดนี้จึงถูกพอกไว้ด้วยกสิบบัวนั้น ไม่ว่า กสิบบัวนี้จะถูกพอกขึ้นเมื่อใด แต่องค์เจดีย์ก็ต้องมีอายุไม่แก่กว่า รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไปได้ โดยมีลักษณะเดียวกันกับเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล อยุธยา ที่ฐานองค์ระฆังรองรับด้วยฐานแปดเหลี่ยม ก่อนที่จะเป็นสี่เหลี่ยม ซึ่งเจดีย์ในลักษณะดังกล่าวเป็นรูปดัดแปลงมาจากเครื่องก่อโดมของอิหร่าน (ดู พิทยา ๒๕๕๐, ๘๖-๘๘)

๑.๕๓ ใบสีมาวัดสมณโกฏฐาราม อยุธยา

ใครคือพระคลังที่หมอแคมเฟอร์กล่าวถึง และความผิดพลาดของงานวิจัยในอดีต

พระคลังเมื่อหมอแคมเฟอร์เข้ามากรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ จะเป็นใครไปไม่ได้นอกจากออกญาโกษาธิบดี (ปาน) น้องของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เพราะออกญาโกษาธิบดี เหล็ก นั้นต้องอาญาแผ่นดิน ถูกโบยจนตายตั้งแต่ต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ส่วนออกญาโกษาปาน ผู้น้อง “คงได้ว่าพระคลังก่อนหน้าที่พระนารายณ์จะเสด็จสวรรคต มีเหตุผลที่ทำให้เชื่อว่าอดีตราชทูตผู้นี้ได้รับแต่งตั้งเป็นพระคลังเมื่ออำนาจทางการเมือง ตกอยู่ในมือของพระเพทราชามาแล้ว มิได้รับแต่งตั้ง โดยสมเด็จพระนารายณ์ เนื่องจาก ‘โกษาปาน’ แสดงตัวอย่างเปิดเผย ในระยะหลังไม่ขึ้นชมกับพระราโชบายที่นำทหารฝรั่งเศสเข้ามาในประเทศเลย” (นิธิ ๒๕๓๙, ๔๙)

ครั้งหนึ่งผู้วิจัยเคยเห็นพ้องกับ John Listopad (Listopad 1995, 217) ว่าวัดที่ออกญาโกษาธิบดี ปาน สร้างในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ก็คือวัดสมณโกฏฐาราม อยุธยา (พิทยา ๒๕๕๐, ๑๘๒) โดยเหตุผลที่ว่า ใบสีมาของวัดดังกล่าว (รูป ๑.๕๓) มีลักษณะลงต้องกับ ใบสีมาในระยะนั้นพอดี แต่ก็มีข้อกังขาอยู่บ้างอยู่ว่า เพราะเหตุใดใบสีมาของวัดดังกล่าวจึงมีคุณภาพต่ำต้อยดิดิน ไม่สมที่จะเป็นใบสีมาของวัดที่ออกญาโกษาธิบดีได้สถาปนาไว้

ลักษณะทุกประการยังอยู่ครบ บนหลักสีมา วัดสมณ

โกฐาราม ชั่วแต่ว่า หลักสีมา วัดสมณโกฐาราม ก็คือ

หลักสีมาแบบ ไชยวัฒนาราม ในแบบอนาถา

(พิทยา ๒๕๕๑, ๑๘๔)

ฉะนั้น ในปัจจุบันจึงมีหลักฐานใหม่อันเชื่อได้ว่าวัดที่ออกญาโกษาธิบดี ปาน สร้างในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระนั้นก็คือวัดโบสถ์ราชเดชะ และวัดอโยธยา/วัดเดิม ปัจจุบัน มิใช่วัดสมณโกฏฐาราม ซึ่งเคยเป็นความเชื่อมาแต่เดิม

อายุของใบสีมาของวัดพระคลังด้านเหนือ หรือปัจจุบันเรียกว่าวัดโยธยา/วัดเดิม

ใบสีมาของวัดนี้ ปัจจุบันถูกซ่อมเสียแล้วเป็นส่วนใหญ่ โดยทางวัดได้เอาปูนซีเมนต์โบกซ่อมทับ แต่ก็ยังเห็นได้ว่าทำจากหินชนวน ขนาด (100x62x12) ปีกเดียว สองหน้า นั่งแท่น ซึ่งด้านหน้าและด้านหลังมีลักษณะเหมือนกัน (รูป ๑.๕๔) ขั้วแต่ฐานของด้านหลังนั้นเรียบไม่มีแนวบัวคว่ำบัวหงาย ออกไก่ เช่นที่ด้านหน้า เรื่องนี้จึงเป็นหลักฐานยืนยันว่า ใบสีมาของวัดโยธยา/เดิม หรือ วัดพระคลังด้านเหนือ เป็นใบสีมาสมัยอยุธยา เพราะยังรักษาคุณลักษณะของใบสีมาสายโก่งคิ้วอยู่ (ดู เสมา สีมา, พิทยา ๒๕๕๑, หน้า ๑๔๙)

แม้ว่าใบสีมาส่วนใหญ่จะถูกซ่อมแซมโดยผู้ไม่มีความรู้แล้ว ยังคงพอเห็นหลักฐานเดิมอยู่ได้บ้างบน ใบสีมาหลักที่ ๓ ด้านนอก และหลักที่ ๔ ด้านนอก (รูป ๑.๕๕) ว่าใบสีมานั้นอยู่ใน “แบบลูกผสม” ในสายโก่งคิ้ว โดยยังคงเห็นเส้นกรอบของแผ่น วังขึ้นไปถึงยอด ส่วนเส้นกรอบด้านในแยกออก โค้งไปบรรจบบนหน้าผากของแผ่น ซึ่งทับอยู่บนแผงกลางแผ่น

ที่สำคัญคือ บน “หน้าผาก” ของแผ่น มีตาบสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดประทับอยู่ ซึ่งเป็นลักษณะอันควรของใบสีมา “แบบลูกผสม” ครั้นอยุธยาตอนปลาย

๑.๕๔ ใบสีมาวัดโยธยา/วัดเดิม อยุธยา

๑.๕๕ ใบสีมาหลักที่ ๓ วัดโยธยา/วัดเดิม อยุธยา

ในการที่ใบสีมามีตาบรูปข้าวหลามบนหน้าผากของแผ่น เช่นเดียวกับใบสีมาวัดโบสถ์สามเสน กรุงเทพฯ หรือวัดปราสาท นนทบุรี จึงเป็นอีกหลักฐานหนึ่ง ที่สามารถยืนยันได้ว่า ใบสีมาของวัดโยธยา/เดิม เป็นใบสีมา “ลูกผสม” สมัยอยุธยาตอนปลาย

ฉะนั้น ใบสีมาของวัดโยธยา/วัดเดิม ที่เห็นในปัจจุบัน ก็คือใบสีมาเดียวกับของวัดพระคลังด้านเหนือ ของหมอแถมเฟอร์ ครั้นเมื่อไปสำรวจวัดเมื่อปี ๒๒๓๓ / 1690 ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา จึงอาจจะเป็นหลักฐานที่แสดงได้ว่า ใบสีมาในลักษณะ “ลูกผสม” นี้ คงได้เริ่มมีขึ้นแต่นั้นแล้ว ส่วนใบสีมา “สายโก่งคิ้ว ยอดตัด” คงเป็นใบสีมาสงวนไว้ให้วัดกษัตริย์สร้าง เช่นวัดโพธิ์ประทับช้าง พิจิตร หรือวัดบรมพุทธาราม อยุธยา

ความเกี่ยวเนื่องระหว่าง

ใบสีมาวัดสุวรรณดาราราม อยุธยาและวัดระฆัง ธนบุรี

กับวัดพระคลัง (วัดอโยธยา/วัดเดิม) อยุธยา

เท่าที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ลักษณะร่วมของใบสีมาทั้งสามนี้ก็คือทับทรวงรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งก็มีใช้เป็นเรื่องสุดวิสัยที่จะอธิบาย เพราะในเมื่อใบสีมาของวัดพระคลังใน ปัจจุบัน เป็นใบสีมา “แบบลูกผสม” เมื่อครั้งสมัยปลายอยุธยา ตามที่ได้ให้เหตุผลแล้ว

ในการนี้ จำเป็นต้องย้อนกลับไปกล่าวถึงพระราชดำริสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ที่พระราชทานพระบรมราชาธิบายให้กับเซอร์จอห์น เบาริง (โดยย่อ) ว่าต้นตระกูลของพระองค์เป็น ขวามอญอพยพเข้ามากรุงศรีอยุธยา ครั้งรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ผู้สืบสกุลพี่น้องสองคน ได้เข้ารับราชการในสมเด็จพระนารายณ์โดยที่ได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง (Chao Phya Phra Khlang) ส่วนผู้น้องได้เคยเป็นราชทูต ไปเมืองฝรั่งเศส และสมเด็จพระนารายณ์ ก็ได้ทรงตั้งให้ผู้น้องชื่อ ปาน (Mr. Pal) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง แต่หลังจากเจ้าพระยาพระคลัง ปาน ตายลง สายสกุลก็ขาดไปช่วงหนึ่ง จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ภูมินทร์ราชาธิราช (his Majesty Bhumindr Rajatdhiraj) ครอบครัวก็ได้ย้ายจากกรุงศรีอยุธยาไปตั้งรกรากที่แถบ แม่น้ำสะแกกรัง (Sakutrang) และที่นั่น เมื่อพระมหากษัตริย์ของ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ได้เติบโตใหญ่ มีวิชา ก็ได้เข้ามารับราชการในกรุงศรีอยุธยา ดำรงราชทินนามเป็น พระอักษรสมบุรณ์เสมียนตรา (Phra Aksom Sundom Smiantra) และได้แต่งงานกับสาวจีนอันเลอโฉมในตระกูลมหาเศรษฐี (a beautiful daughter of a Chinese richest family at Chinese compound or situation within wall of city and in south-east corner of Ayudia) ตั้งเรือนอยู่ในย่านคนจีน ซึ่งอยู่ในด้านตะวันออกเฉียงใต้ภายใน กำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยา (ย่อความจาก Bowring 1857, 65-66.)

ที่ว่าแถบแม่น้ำสะแกกรังนั้น ก็คือเมืองอุทัยธานีปัจจุบัน ซึ่งเป็นถิ่นพ่อค้าจีน ครอบครัวของพระมหากษัตริย์ (ทองดี) จึงคงจะต้องมีความสัมพันธ์กับชาวจีน หรือมีละตินก็มีเชื้อจีน หรือเป็นครอบครัวจีน โดยจะเห็นว่าในที่สุดพระมหากษัตริย์ (ทองดี) ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ก็แต่งงานกับสาวชาวจีน (ดาวเรือง) และได้เข้าไปสวามิภักดิ์กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตากสิน ซึ่งก็มีเชื้อสายจีนด้วยกัน

รูป ๑.๕๖ แผนที่อยุธยา ของหมอแคมเฟอร์
ในวงกลมแสดงวัดที่พิกัดตรงกับตำแหน่ง
ของวัดทอง หรือ วัดสุวรรณดาราราม
ปัจจุบัน

อันความว่า “situation within wall of city and in south-east corner of Ayudia” นั้น ในแผนที่อยุธยาพิมพ์ปี 1687 (รูป ๔.๕๖) หมายถึง F คือ Pagodes Chinoises หรือวัดจีน อยู่ตำแหน่งมุมตะวันออกเฉียงใต้ของกำแพงเมือง ซึ่งคงประมาณได้ว่าเป็นวัดเดียวกันกับวัดทอง หรือวัดสุวรรณดาราราม ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิสังขรณ์ร่วมกับสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

รูป ๑.๕๗ มหาเจดีย์วัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำลองมาจากเจดีย์วัดโอโยธา (เดิม) อยุธยา

ในการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจำลองมหาเจดีย์ของวัดเขมา นนทบุรี (รูป ๑.๕๗) มาจากเจดีย์วัดโอโยธา (วัดเดิม) อยุธยา (การศาสนา ๒๕๒๕, ๓๔๕) เป็นการแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงทราบอย่างไรว่าวัดโอโยธานั้นเป็นวัดของออกญาพระคลัง (ปาน) บรรพบุรุษราชวงศ์จักรี ข้อมูลนี้คงต้องสืบเนื่องมาแต่ครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ทรงร่วมบูรณะวัดสุวรรณดารารามแล้ว

หากในพระราชหัตถเลขาระบุว่า มหาเจดีย์วัดเขมานี้จำลองมาจากเจดีย์วัดโอโยธา/เดิม แล้ว พระองค์ทรงทราบอย่างไรว่า วัดของออกญาพระคลัง (ปาน) วัดนี้คือวัดโอโยธา (วัดเดิม) ทั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระยาโบราณราชธานินทร์ยังไม่มั่นพระทัยและใจ

เรื่องนี้เป็นประเด็น